

PROCESGIDS

HOGHE RAAD VAN HOLLAND, ZEELAND EN WEST-FRIESLAND (1582-1795)

M.-CH. LE BAILLY & CHR.M.O. VERHAS

Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland (1582-1795)

Procesgidsen

1. Staatse Raad van Brabant
2. Hof van Friesland
3. De Etstoel van Drenthe
4. Hoofdmannenkamer, sinds 1749
Hoge Justitiekamer van Stad en Lande van Groningen
5. Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland

De totstandkoming van deze serie 'Procesgidsen' wordt begeleid door een commissie, ingesteld door het bestuur van de STICHTING TOT UITGAAF DER BRONNEN VAN HET OUD-VADERLANDSE RECHT (STICHTING OVR).

Van deze Begeleidingscommissie maken deel uit: prof.mr. O. Moorman van Kappen (voorzitter), prof.mr. A.Fl. Gehlen, prof.mr. C.H. van Rhee, prof.mr. F. Keverling Buisman, mr. T.J.M. Kolfshoten en dr. P. Brood (secretarissen)

PROCESGIDS

HOGE RAAD VAN HOLLAND,
ZEELAND EN WEST-FRIESLAND
(1582-1795)

De hoofdlijnen van het procederen in civiele zaken voor de
Hoge Raad zowel in eerste instantie als in hoger beroep

M.-CH. LE BAILLY en CHR.M.O. VERHAS

Hilversum
Verloren
2006

Deze uitgave werd mogelijk gemaakt dankzij financiële steun van
de Stichting Fonds A.H. Martens van Sevenhoven.

Afbeelding op het omslag:
Zegel van de Hoge Raad, afgedrukt in de *Ordonnantie ende instructie vanden Hooghen
Raedt van Appel in Hollandt. Opghericht inden iare M.D.LXXXII. (Leiden 1582).*

ISBN 90-6550-918-6

©2006 Stichting OVR en
Uitgeverij Verloren, Postbus 1741, 1200 BS Hilversum, www.verloren.nl

Typografie Rombus, Hilversum
Drukwerk Wilco, Amersfoort
Brochage Van Strien, Dordrecht

No part of this publication may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	7
1 Korte ontstaansgeschiedenis van de Hoge Raad	9
2 De rechterlijke organisatie in Holland, Zeeland en West-Friesland	13
3 Samenstelling en organisatie van de Hoge Raad	15
4 De Instructie van 1582	18
5 Competentie	19
5.1 Hoger beroep	19
5.2 Eerste en laatste aanleg	20
5.3 Middelen van herstel en gunsten	21
5.4 Vrijwillige rechtspraak	22
6 Procesgang in eerste en laatste aanleg. De zaak Amelia van Nieuwaerde tegen de pachters van de duinen en waranden van Brederode	23
6.1 Voorgeschiedenis van het proces	23
6.2 Het instellen van een procedure in eerste en laatste aanleg	23
6.3 Het indienen van een rekest	24
6.4 De dagvaarding	28
6.5 De eis	31
6.6 Het antwoord	36
6.7 Het voldingen van de zaak	38
6.8 Het appointement dispositief	39
6.9 Het bewijs	46
6.10 Het vonnis	48
7 Schema van de procesgang in eerste aanleg	52
7.1 Begin van het proces	52
7.2 Vervolg van het proces bij niet verschijnen van een van de partijen	52
7.3 Vervolg van het proces bij verschijnen van beide partijen op de rechtsdag	53
7.4 Bewijsvoering	53
7.5 Einde van het proces	54

8	Procesgang in hoger beroep. De zaak Robbrecht de Marigny tegen de voogden van de weeskinderen van Hendrik Duyst	55
8.1	Voorgeschiedenis van het proces	55
8.2	Het instellen van een procedure in hoger beroep	55
8.3	Het indienen van een rekest	56
8.4	De dagvaarding	59
8.5	De eis	60
8.6	Het antwoord	62
8.7	Het voldingen van de zaak	67
8.8	Het appointement dispositief	69
8.9	Het vonnis	72
9	Schema van de procesgang in hoger beroep	75
9.1	Vormen van hoger beroep	75
9.2	Begin van het proces	75
9.3	Vervolg van het proces bij niet verschijnen van een van de partijen	76
9.4	Vervolg van het proces bij verschijnen van beide partijen op de rechtsdag	77
9.5	Einde van het proces	77
10	Ten uitvoerlegging van de sententie	78
11	Archief en toegangen	80
11.1	Rekesten	80
11.2	Rolregisters	81
11.3	Akten van dingtalen	81
11.4	Conclusies van procureurs	82
11.5	Resoluties tot de sententies	82
11.6	Dicta	83
11.7	Geëxtendeerde sententies	83
12	Eigentijdse bronnen en literatuur	85
13	Lijst van illustraties	88
14	Glossarium	89

VOORWOORD

De onderhavige procesgids is gewijd aan de vroege geschiedenis van de Hoge Raad van Holland en Zeeland. Deze Hoge Raad heeft slechts zijn naam gemeen met de huidige Hoge Raad. Immers, de huidige Hoge Raad, die in de negentiende eeuw werd ingesteld, is een zogenoemde cassatierechter. Een cassatierechter neemt het feitencomplex zoals dit door de lagere rechter is vastgesteld als uitgangspunt en bezielt, kort gezegd, of deze lagere rechter de juridische regels op juiste wijze op het bijzondere geval heeft toegepast. De in deze gids centraal gestelde Hoge Raad was echter een appelrechter en nam zo nu en dan ook kennis van zaken in eerste aanleg. Dit bracht met zich mee dat de oude Hoge Raad zowel de toepasselijke juridische regels bezag, als opnieuw naar het aan de zaak ten grondslag liggende feitencomplex keek.

De oude Hoge Raad functioneerde naast het gewestelijke Hof van Holland, eveneens een hoge rechterlijke instantie. Niet geheel duidelijk was hoe de competenties van beide hoven waren verdeeld. Sommige auteurs claimen dat met de Hoge Raad eigenlijk nodeloos een vierde instantie in Holland en Zeeland werd geschapen. Volgens de oorspronkelijke plannen was de oude Hoge Raad echter bedoeld als opvolger van de Grote Raad van Mechelen, althans, voor zover het de noordelijke Nederlanden betrof (door de Nederlandse Opstand was deze Grote Raad immers niet meer toegankelijk voor partijen uit het noorden, ruwweg het grondgebied van het huidige Nederland). Dit had met zich moeten brengen dat men bij de Hoge Raad in beroep kon gaan van vonnissen van de gewestelijke hoven uit de gehele noordelijke Nederlanden, zodat de Raad een eigenstandige positie zou hebben verworven als supra-gewestelijke rechter naast het gewestelijke Hof van Holland (bij de Grote Raad kon men ook hoger beroep aantekenen van vonnissen van de meeste gewestelijke hoven in de toenmalige Nederlanden, bijvoorbeeld de Raad van Vlaanderen en tot de Opstand ook het Hof van Holland). Aangezien men er uiteindelijk niet in slaagde de Hoge Raad eenzelfde functie te geven als de Grote Raad bleef de positie van de Hoge Raad enigszins onduidelijk, een situatie die heeft voortgeduurd tot aan de opheffing van deze Raad in de Franse periode aan het einde van de achttiende eeuw.

De geschiedenis van de Hoge Raad kan – hetgeen ook uit het bovenstaande reeds bleek – niet los worden gezien van de geschiedenis van de Grote Raad van Mechelen. Zoals in de onderhavige procesgids kan worden gelezen, is de continuïteit zo sterk, dat in de belangrijke ordonnantie van de Hoge Raad uit 1582 de instructie op

het gebied van het procesrecht en de rechterlijke organisatie van de Grote Raad uit 1559 bijna integraal werd overgenomen.¹ Voor een goed begrip van de ordonnantie uit 1582 en de wijze van procederen bij de Hoge Raad kan het dan ook geen kwaad kennis te nemen van de uitgebreide literatuur over de Grote Raad van Mechelen, waarbij natuurlijk wel moet worden aangetekend dat de regelingen uit 1559 en 1582 niet noodzakelijkerwijze op dezelfde manier behoeften te worden geïnterpreteerd in het zuiden en het noorden.²

Er is overigens nog een tweede reden waarom de onderzoeker van de archieven van de Hoge Raad bekend dient te zijn met de Grote Raad van Mechelen. Zeker in de vroege periode van het bestaan van de Hoge Raad kon het gebeuren dat procedures die oorspronkelijk bij de Grote Raad te Mechelen waren gestart uiteindelijk werden voortgezet bij de nieuwe Hoge Raad.³ Het is daarom aan te bevelen om naast het archiefmateriaal van de Hoge Raad ook het fonds Grote Raad van Mechelen, thans in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, te raadplegen. Vooral het zestiende-eeuwse gedeelte van het fonds Grote Raad van Mechelen is goed ontsloten,⁴ terwijl dr. M. Oosterbosch thans doende is om verder materiaal van de Grote Raad te catalogiseren. Het ware overigens geen overbodige luxe indien de huidige Nederlandse serie procesgidsen – waarvan deze gids een onderdeel vormt – een pendant zou vinden in België, zodat er bijvoorbeeld ook een procesgids voor de Grote Raad het licht zou zien.

Gaarne sluit ik af met een aanbeveling van deze procesgids bij de lezer. De gids is samengesteld door twee experts op het gebied van het vroege procesrecht, mevr. dr. M.-Ch. Le Bailly en mevr. dr. Chr.M.O. Verhas. De eerste auteur promoveerde op een proefschrift over het Hof van Holland in de vijftiende eeuw, terwijl dr. Verhas een proefschrift schreef over de vroege geschiedenis van de Hoge Raad. Moge de onderhavige procesgids een ruime verspreiding vinden in handen van diegenen die onderzoek doen in de archiefbescheiden van de Hoge Raad.

Prof. mr. C.H. van Rhee
Maastricht, 1 september 2005

1 De Nederlandse versie van deze instructie voor de Grote Raad is uitgegeven door J. Bolsée (ed.), 'L'ordonnance du 8 Août 1559 réglant le statut, le style et la manière de procéder du Grand Conseil de Malines (texte néerlandais)', in: *Bulletin de la Commission Royale des Anciennes Lois et Ordonnances de Belgique/Handelingen van de Koninklijke Commissie voor de Uitgave der Oude Wetten en Verordeningen van België XXIV* (1969-1970) (Brussel 1971), 77-152.

2 Een goede kennismaking met de Grote Raad vormt: J. van Rompaey, *De Grote Raad van de hertogen van Boergondië en het Parlement van Mechelen* [Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren XXXV, no. 73] (Brussel 1973). Voor de procedure en processtukken van de Grote Raad, zie C.H. van Rhee, *Litigation and Legislation. Civil Procedure at First Instance in the Great Council for the Netherlands in Malines (1522-1559)* (Brussel 1997).

3 A. Wijffels, 'Quo non ascendet? Van Grote Raad naar Hoge Raad', in: R. Huijbrecht (red.), *Handelingen van het tweede Hof van Holland Symposium gehouden op 14 november 1997 in de Trêveszaal te Den Haag* (Den Haag 1998), 3-12.

4 Zie bijvoorbeeld J.Th. de Smidt et al. (eds.), *Chronologische Lijsten van de geëxtendeerde sententiën, berustende in het archief van de Grote Raad van Mechelen*, 6 delen (Brussel 1966-1988).

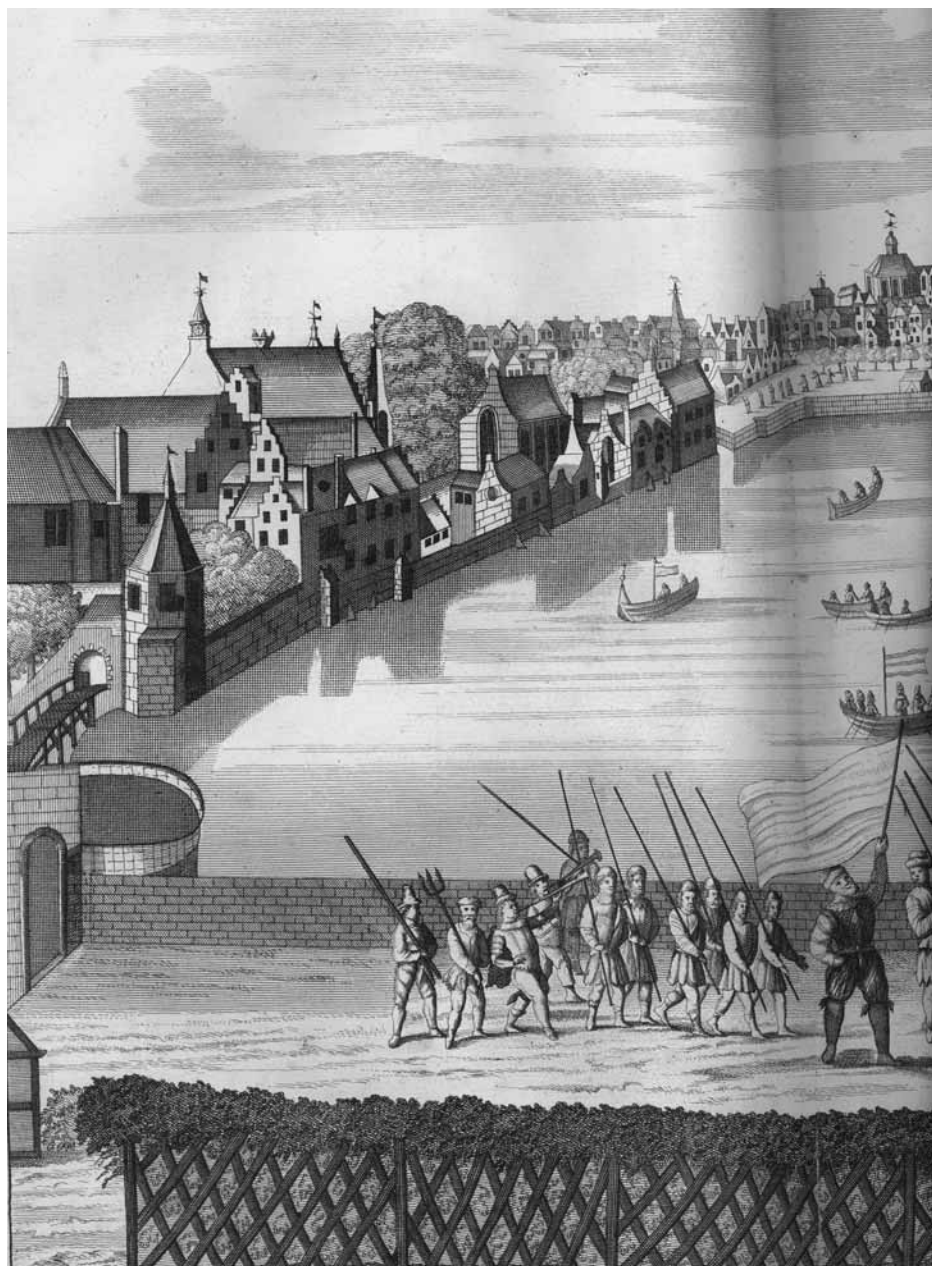
1 KORTE ONSTAANSGESCHIEDENIS VAN DE HOGE RAAD

Tot het uitbreken van de Opstand in de Nederlanden bestond voor inwoners van de graafschappen Holland, Zeeland en West-Friesland de mogelijkheid om in hoger beroep te gaan tegen vonnissen van het Hof van Holland of om een proces in eerste aanleg in te stellen bij de Grote Raad van Mechelen, tot dan toe de hoogst mogelijke rechtsinstantie. Als gevolg van de Opstand was dit echter tijdelijk onmogelijk, omdat de Grote Raad praktisch onbereikbaar was geworden door het oorlogsgewoel. Feitelijk was hij al vanaf de plundering van Mechelen in 1572 niet meer bereikbaar. In april 1580 verhuisde hij bovendien tijdelijk naar Namen, dat zich in vijandelijk gebied bevond. Ondertussen had de prins van Oranje in november 1572 bepaald dat het Hof van Holland bij arrest (uitspraak waartegen geen hoger beroep mogelijk is) zou wijzen totdat de Grote Raad weer bereikbaar zou zijn. In april 1575 bevestigden de Staten van Holland opnieuw het tijdelijk karakter van deze maatregel. Hoewel dit tegenstrijdig lijkt te zijn, betekende deze maatregel nog niet dat de Grote Raad als hoogste rechter voor Holland en Zeeland werd afgeschaft. De partijen behielden op lange termijn hoe dan ook het recht om in beroep te gaan tegen vonnissen van het Hof van Holland zowel bij de Grote Raad als elders.⁵

In Holland en Zeeland, waar men al vanaf de eerste helft van de vijftiende eeuw gewend was aan de mogelijkheid om in hoger beroep te gaan tegen het Hof van Holland, werd de tijdelijke onbereikbaarheid van de Grote Raad als een zwaar gemis ervaren. Zowel uit de residentieboeken van het Hof van Holland – dit waren registers waarin onder meer appels op de Grote Raad aangetekend moesten worden – als uit het archief van de Grote Raad zelf blijkt dat sommige Hollanders, ondanks het oorlogsgeweld, nog tot in 1579 bleven procederen bij de Grote Raad.⁶ Het aantal processen in hoger beroep vanuit Holland en Zeeland bij de Grote Raad was bovendien altijd al verhoudingsgewijze hoog geweest ten opzichte van de andere gewesten.

⁵ Dit hoofdstuk is vooral gebaseerd op: C.M.O. Verhas, *De beginjaren van de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland*. ‘... tot onderhoudinge van de Politique ordre ende staet der Landen van Hollandt, Zeelandt, Vrieslant...’ (Den Haag 1997) 31-33; Wijffels, ‘Quo non ascendet?’; J.W. Koopmans, *De Staten van Holland en de Opstand. De ontwikkeling van hun functies en organisatie in de periode 1544-1588* (’s-Gravenhage 1990) 141-143; H. Bordewijk en F.C.J. Ketelaar, ‘Het einde van de beroepen uit Holland op de Grote Raad van Mechelen en de archieven van het Hof en de Hoge Raad van Holland’, in: *Consilium Magnum* (Brussel 1977) 181-186.

⁶ Volgens de residentieboeken van het Hof van Holland werd in de periode 1571-1581 gemiddeld 4,4 keer per maand appel aangetekend (interjecteren) of revisie aangevraagd tegen een vonnis van het Hof van Holland. Hoewel interjectie niet automatisch betekende dat men het beroep ook daadwerkelijk vervolgde, zal dit in de meerderheid van de gevallen wel gebeurd zijn. Zie hierover: Bordewijk en Ketelaar, ‘Het einde van de beroepen uit Holland’, 182 en 184.

Afb. 1 Detail van een afbeelding van 's-Gravenhage, zoals de plaats er in 1553 zou hebben uitgezien. Te zien zijn de gebouwen aan het Binnenhof.

Om een idee te geven: zowel in de vijftiende als in de zestiende eeuw was het aantal beroepen uit Holland per hoofd van de bevolking twee maal zo hoog als dat vanuit Vlaanderen.⁷ Ook het hoge aantal processen bij de Hoge Raad in de eerste jaren van

⁷ M.C. Le Bailly, *Recht voor de Raad. Rechtspraak voor het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland in het midden van de vijftiende eeuw* (Hilversum 2001).

zijn bestaan toont hoezeer de Hollanders belang hechtten aan een hoger beroepsinstantie tegen vonnissen van het Hof van Holland. In de periode 1582-1587 behandelde de Hoge Raad bijna 1100 zaken, ofwel gemiddeld 180 per jaar, waarvan ruim de helft hoger beroep tegen vonnissen van het Hof van Holland betrof.

De Staten van Holland trachtten in deze leemte te voorzien door vanaf 1575 revisie van arresten van het Hof van Holland toe te staan. Eind 1577 stelden zij zelfs een college van reviseurs in dat de sententies van het Hof van Holland zou herzien. Toch bleek spoedig dat deze revisieregelingen niet volstonden en dat de partijen ze meer als een noodmaatregel beschouwden zolang de Grote Raad niet bereikbaar was. Daarbij kwam ook dat voor de behandeling van een aantal andere gevallen die aan de vorstelijke rechtspraak waren voorbehouden, zoals de gratieverlening en bepaalde zaken in eerste en laatste aanleg, nog geen goede definitieve oplossing was gevonden. Alleen een nieuw rechtscollege zou werkelijk in die behoefte kunnen voorzien.

Al in 1575 werd gedacht aan de instelling van een nieuwe beroepsinstantie, maar de Staten van Holland waren er op dat moment nog lang niet aan toe om het koninklijk gezag officieel te verwerpen. Het gezag van de Grote Raad van Mechelen op zichzelf werd dus ook niet bestreden, zelfs niet bij de Pacificatie van Gent in 1576. De Grote Raad vertegenwoordigde per slot van rekening de vorstelijke rechtsmacht. Zolang de Staten van Holland niet bereid waren het koninklijk gezag af te zweren, bleef de vraag hoe een nieuw provinciaal justitiehof te rechtvaardigen was. Pas vanaf eind 1580, na de zogenaamde 'Apologie van Oranje' (13 december 1580) en het 'Plakkaat van Verlatinghe' (27 juli 1581), werd openlijk gesproken over de oprichting van een nieuwe rechtscollege dat als alternatief zou dienen voor de Grote Raad. Met andere woorden, pas toen de koning eenmaal was afgezworen en de soevereiniteitskwestie was opgelost, was de oprichting van een nieuw rechtscollege legitiem geworden. Kenmerkend is dan ook dat de Staten-Generaal het gezag van de Grote Raad pas officieel verwierpen na de inwerkingtreding van de Hoge Raad.

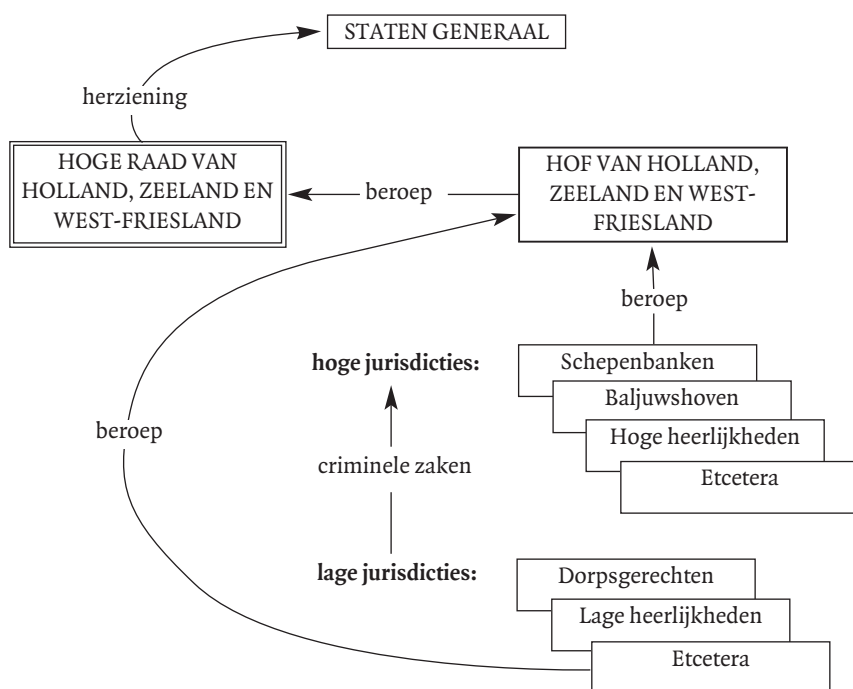
In eerste instantie wilden de Staten-Generaal een 'Raad van justitie' oprichten die voor de hele Generaliteit zou gelden en naast de landsheer werkzaam zou zijn, maar het was nog te vroeg voor een gemeenschappelijk hooggerechtshof voor alle provincies die zich bij de Unie van Utrecht hadden aangesloten. Niet alleen was de rechtspraak in elk van de gewesten anders geregeld, maar de Staten van Holland weigerden bovendien hieraan mee te werken. De Staten van Holland besloten tot de oprichting van een eigen rechtscollege voor de hoogste rechtspraak waar andere gewesten zich bij konden aansluiten. Nadat overeenstemming was bereikt over de personele samenstelling en de bezoldiging, ontstond in 1582 de Hoge Raad, die voorlopig zetelde te Den Haag. Tot aan het einde van de Republiek in 1795 zou deze het hoogste rechtscollege in Holland en Zeeland blijven.

De Instructie voor de Hoge Raad, die zijn taakstelling, competentie, organisatie en procedure bepaalde, werd pas op 31 mei 1582 officieel afgekondigd.⁸ Zoals gezegd strekte zijn territorium zich aanvankelijk alleen uit tot Holland en West-Friesland, maar in 1586, nadat Mechelen definitief in Spaanse handen was gevallen, stel-

⁸ Zie verder hoofdstuk 4.

de ook Zeeland, dat altijd al nauw verbonden was met Holland, zich onder het gezag van de nieuwe instelling. Voortaan droeg hij de naam 'Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland'. Binnen de gewesten Holland en Zeeland werd de hoge rechtspraak losgekoppeld van het landsheerlijk gezag; de Staten van Holland namen het gezag over als soeverein. De vonnissen van de Hoge Raad werden overeenkomstig uitgesproken in naam van de 'Hoge Overicheyt' ('Hoge Overheid'), en niet meer in naam van de vorst. De Staten behielden ook de bevoegdheid om de rechtscolleges in te richten en hun competentie en samenstelling te bepalen. Het waren dus de Staten die de raadsheren van de Hoge Raad aanstelden.

De eerste officiële rechtsdag van de Hoge Raad werd gesteld op 13 februari 1582. De negen raadsheren die in de Hoge Raad zitting namen, hadden van begin af aan een drukke taak. In de eerste maanden van zijn oprichting namen zij vooral kennis van zaken die eerder voor het college van reviseurs hadden gediend. Vanaf september 1582 mochten zij ook de Hollandse processen behandelen die nog hangende waren voor de Grote Raad. Behalve met rechtspraak in hoger beroep, hielden de raadsheren zich ook bezig met processen in eerste en laatste aanleg. Partijen konden natuurlijk ook nieuwe zaken voor de Hoge Raad aanbrengen.⁹

Schema van de rechterlijke organisatie in Holland, Zeeland en West-Friesland (1582-1795)

⁹ Voor een uitgebreide bespreking van de competentie van de Hoge Raad zij verwezen naar hoofdstuk 5.

2 DE RECHTERLIJKE ORGANISATIE IN HOLLAND, ZEELAND EN WEST-FRIESLAND

De rechterlijke organisatie tijdens de Republiek was in feite niet veel anders dan vóór de Opstand. In de afzonderlijke provincies bleven alle instellingen die er van oudsher waren gewoon bestaan, met dien verstande dat zij nu niet meer in naam van de landsheer, maar van de Generaliteit ageerden. Wel ondergingen hun taken en bevoegdheden ingrijpende wijzigingen als gevolg van de veranderde verhoudingen en omstandigheden. Zo verloren de provinciale gerechtshoven nagenoeg alle politieke functies, zoals hun adviesfunctie of het recht om de stadhouder tijdens zijn afwezigheid te vervangen. Op het lagere niveau bleven de gerechten min of meer op dezelfde voet functioneren. Tijdens de Republiek is het uiteindelijk nooit gekomen tot de oprichting van een interprovinciaal gerechtshof dat uitging van de Staten-Generaal. De Grote Raad van Mechelen, die de hoogste rechtsinstantie in de Habsburgse Nederlanden was geweest, kreeg geen plaatsvervanger. In dit opzicht was de oprichting van de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland zeer uitzonderlijk. Het was immers een interprovinciaal gerechtshof dat niet uitging van de Generaliteit.

Met de oprichting van de Hoge Raad werd in Holland, Zeeland en West-Friesland de rechterlijke hiërarchie in vier ‘trappen’ van vóór de Opstand hersteld. Net als in de Late Middeleeuwen waren er in Holland en Zeeland tijdens de Republiek in feite vier niveaus van rechtspraak: de lage jurisdicties, de hoge jurisdicties en baljuwsvierscharen, het Hof van Holland en als laatste instantie de Hoge Raad. De competentie in eerste aanleg van al deze gerechtshoven was in principe duidelijk afgebakend; de aard van de zaak en de status van de betrokken partijen waren hierbij bepalend. Volgens het eerste criterium mochten lagere gerechtshoven alleen civiele zaken en lichte delicten in behandeling nemen. Alleen hoge jurisdicties waren bevoegd om halsmisdrijven te berechten en kapitale straffen op te leggen (d.w.z. lijfstraffen of de doodstraf). Overigens hadden de baljuws en de meeste steden in Holland en Zeeland de hoge rechtsmacht.¹⁰ Verder waren bezitsvorderingen van oudsher voorbehouden aan de hoogste rechter. In het geval dat een lagere rechtbank geen kennis mocht nemen van een bepaalde zaak, moest de hogere rechtbank die in het betreffende rechtsgebied wel bevoegd was over de materie de zaak berechten.

Volgens het tweede criterium mochten partijen recht verzoeken bij hun gelijken.

¹⁰ Over hoge jurisdicties in Holland zie verder Fl. Egmond, ‘Hoge jurisdicties van het 18de-eeuwse Holland: Een aanzet tot de bepaling van hun aantal, ligging en begrenzingen’, *Holland* 19:3 (1987) 129-161; voor een overzicht van de hoge heerlijkheden in Zeeland zie Le Bailly, *Recht voor de Raad*, 45.

Dit kwam er in de praktijk op neer dat geprivilegieerden op een hoger niveau mochten procederen in eerste aanleg. Geprivilegieerden waren onder meer edellieden, welgeborenen, ambtenaren, weduwen en wezen. Zo legden dorpelingen hun geschil voor aan de plaatselijke dorpsschepbank, terwijl poorters hun zaken voor de stadsschepbank brachten. Edellieden, ambtenaren, weduwen en wezen konden zelfs aanspraak maken op berechting bij het Hof van Holland of bij de Hoge Raad.

Hoewel het Hof van Holland ondergeschikt was aan de Hoge Raad fungeerden de twee instellingen in de praktijk naast elkaar, letterlijk en figuurlijk. Niet alleen waren de twee hoven op het Binnenhof in Den Haag gevestigd en deelden zij soms elkaars personeel, maar zij hadden ook beide nagenoeg dezelfde competentie. Dit gaf dan ook vaak aanleiding tot concurrentie of bevoegdheidsgeschillen tussen beiden, met name met betrekking tot de behandeling van bezitsvorderingen. Ofschoon deze laatsten in theorie waren voorbehouden aan de Hoge Raad, had men in de praktijk het Hof van Holland echter nooit de bevoegdheid ontnomen om *possessoire* zaken te behandelen. Dit kon aanleiding geven tot eindeloze geschillen, vooral wanneer de ene partij een bezitsactie instelde bij het ene justitiehof en de tegenpartij een soortgelijke procedure in gang zette bij de concurrent. De Staten van Holland hebben eigenlijk pas in een laat stadium maatregelen genomen tegen dit soort situaties. In 1660 stelden zij namelijk in dat elk van beide hoven het andere hof moest verwittigen wanneer een bezitsvordering was aangebracht, zodat deze laatste zich van de zaak zou onthouden.¹¹

Hoger beroep was voor de rechtzoekende in Holland en Zeeland het middel bij uitstek om de procesmogelijkheden van de ontstane hiërarchie in de rechterlijke organisatie ten volle te benutten. Niet alleen kon men tegen een vonnis van een lagere rechter in beroep gaan bij het Hof van Holland, maar men kon ook beroep aantekenen tegen een vonnis van het Hof van Holland bij de Hoge Raad. Sterker nog, zoals gezegd lag de enorme behoefte in Holland en Zeeland om te kunnen appelleren tegen vonnissen van het Hof van Holland ten grondslag aan de oprichting van de Hoge Raad.

Overigens was beroep tegen vonnissen van het Hof van Holland niet in alle gevallen toegestaan. Zo verbood de Instructie van de Hoge Raad appel of reformatie tegen willige condemnaties, tegen tussenvonnissen waarvan de strekking nog kon veranderen in het eindvonnis, tegen eindvonnissen in *possessoire* en criminele zaken, en in zaken die betrekking hadden op de staatsaangelegenheden of het herstellen van bruggen en wegen.

Men kon bovendien geen beroep *omisso medio* (met tussenlating van de middelste instantie, ofwel het Hof van Holland) instellen bij de Hoge Raad.

¹¹ Deze en de volgende alinea's zijn vooral gebaseerd op Chr.M.O. Verhas, 'Rechtspraak in hoogste instantie in de Nederlanden: De Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland', in: R. Huijbrecht (red.), *Handelingen van het tweede Hof van Holland symposium gehouden op 14 november 1997 in de Trèveszaal te Den Haag* (Den Haag 1998) 13-19.

3 SAMENSTELLING EN ORGANISATIE VAN DE HOGE RAAD

De omstandigheden waarin de Hoge Raad werd opgericht, bepaalden in grote mate de samenstelling en organisatiestructuur van dat college. Immers, in het beperkte territorium waarover deze rechtbank bevoegd was, ging het gros van de geldmiddelen in de vroege jaren 1580 naar de oorlogvoering. Kleinschaligheid en efficiëntie waren dus de maatstaven bij de creatie van het nieuwe rechtscollege. De territoriale uitbreiding met Zeeland in 1586 bracht hierin niet veel verandering.

De Hoge Raad bestond oorspronkelijk uit negen, later tien vaste (*ordinaris*) raadsheren en een president. Hun taak bestond erin te beschikken op de ontvangen rekestes (verzoekschriften) die de president onder hen verdeelde. Twee raadsheren zaten elke week de rolzitting voor. Zij hoorden de partijen die er dan een proceshandeling verrichtten en namen beslissingen omtrent het verdere verloop van de afzonderlijke zaken. De *deliberaties* (beraadslagingen) over een specifiek proces vonden plaats in het voltallige college. Voor een geldige beraadslaging waren tenminste zeven stemmen vereist. Bij ziekte of verhindering van de raadsheren voorzag de Instructie van 1582 voor de Hoge Raad dat het college kon worden aangevuld met de advocaat-fiscaal, de procureur-generaal of een bepaald lid van het Hof van Holland,¹² die voor dergelijke prestaties een speciale vergoeding kregen.

Op individuele basis waren de raadsheren meer bij een zaak betrokken wanneer zij door de president werden aangesteld om als commissaris de *enquête* (bewijsprocedure) te leiden of om als rapporteur de *deliberatie* voor te bereiden. Degene die de bewijsprocedure had geleid, mocht in dezelfde zaak geen rapporteur zijn. Aangezien de functie van president vooral gericht was op de taakverdeling tussen de raadsheren, was hij zelden commissaris of rapporteur. Daarnaast traden de raadsheren regelmatig op als bemiddelaars in conflicten. Zo mogelijk trachtten zij de partijen tot een minnelijke schikking te bewegen, nog vóór het geschil aanhangig werd gemaakt. Overigens bleef schikking ook tijdens een aanhangige procedure nog altijd een optie.

Naast het raadscollege vormde de griffier een spilfiguur van de Hoge Raad. Hij werd in zijn werkzaamheden bijgestaan door een substituut; samen stonden zij in

¹² In de praktijk is het gebleken dat de Hoge Raad meer keuze had. Gegadigden voor een eenmalige deelname aan de beraadslaging werden voornamelijk gevonden onder het stadspensionariaat en in de andere gewestelijke hoven. Zie Verhas, *De beginjaren*, 45-49; L. van Poelgeest, 'De raadsheren van de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland in de achttiende eeuw', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 103 (1988) 20-51, i.h.b. 28.

voor de administratie van de rechtspraak. Zij hielden de presentie van de raadsheren bij en waren verantwoordelijk voor het bijhouden van de rol- en andere registers en het opstellen van akten en sententies. De griffier las de sententies voor in de audiëntie, nadat het recht van de sententie betaald was.

Aan de Hoge Raad waren twee eerste deurwaarders verbonden die de raadkamer bewaakten en de orde op de rol verzekerden. Zij mochten ook citaties (dagvaardingen) binnen Den Haag voor hun rekening nemen, maar hadden daarbuiten geen bevoegdheid. De ontvanger van de exploiten inde de door de Hoge Raad toegewezen boetes en voldeed allerlei betalingen. Een exploit was een deurwaardersbevel of mededeling door een deurwaarder.

Tot de vaste staf van de Hoge Raad behoorden ook een aantal ondergeschikte functies, zoals de penningmeester en twee klerken ter griffie, twee kamerbewaarders, een schoonmaakster, een boutefeue (persoon die met de verwarming belast was) en een denunciateur van het uur. Voor deze posten beschikte de Hoge Raad zelf over het benoemingsrecht; voor de overige ambten had hij slechts een adviserende bevoegdheid. De benoemingen gebeurden door de provinciale Staten.

Tot zijn erkenning door Zeeland in 1586 bestond de Hoge Raad uitsluitend uit Hollanders. Vanaf die datum vormde het aandeel van de Zeeuwen in de personeelsbezetting een gevoelig punt, dat een vlotte benoeming wel eens belemmerde.¹³ De Zeeuwen kregen aanvankelijk twee plaatsen in het college van raadsheren, en bedongen in 1596 een derde vertegenwoordiger. Hun benoeming en bezoldiging was een strikt Zeeuwse aangelegenheid. De verkiezing van de president en de griffier gebeurde in gezamenlijke vergadering met de Hollandse Staten. Twee deurwaarders in Middelburg en één in Zierikzee namen alle deurwaarderstaken in Zeeland waar.¹⁴

De interne bezetting van de Hoge Raad zou waarschijnlijk niet voldoen om de hoogste rechtspraak in Holland op afdoende wijze te verzekeren, ware het niet dat een flink deel van het werk kon worden gedelegeerd aan het in Den Haag aanwezige potentieel aan 'gerechtelijk personeel'. De Hoge Raad maakte gebruik van de diensten van de secretarissen en de deurwaarders van het Hof van Holland om het extra werk te verrichten. Deze behoorden niet tot het vaste personeel van de Hoge Raad, maar werden per prestatie vergoed.

In zekere zin gold dit systeem ook voor de advocaat-fiscaal, de procureur-generaal en de gewone procureurs en advocaten, hoewel deze laatsten de partijen vertegenwoordigden en dus niet in opdracht van de rechtbank werkten. Wanneer overheidsbelangen in een geding betrokken waren, trad de procureur-generaal – bijgestaan door de advocaat-fiscaal – op als procespartij. Zij kregen daartoe de opdracht van de provinciale Staten, de Rekenkamer, of de Hoge Raad. Zij konden ook als partij voorkomen in beroepszaken van het Hof van Holland. De bevoegdheden van de advocaat-fiscaal en de procureur-generaal werden na de Opstand uitgebreid naar de

¹³ G.W. Vreede, 'De Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland', in: *Jaarboekje voor de Regterlijke Magt in Nederland* (1841) passim; Verhas, *De beginjaren*, 38-40.

¹⁴ M. Teekens, *De deurwaarder* (Leiden 1954) 21-22.

Hoge Raad.¹⁵ Hun onderlinge taakverdeling kan in principe vergeleken worden met die van de gewone procureurs en advocaten. De advocaten verrichtten de eigenlijke proceshandelingen, stelden schriftelijke stukken op en hielden pleidooien. De procureurs vertegenwoordigden de partijen in rechte, zij namen de rol waar en dienden de processtukken in.¹⁶

¹⁵ J.W. Koopmans, *De Staten van Holland en de Opstand*, 143.

¹⁶ De eigenlijke inhoud van beide ambten was echter sterk afhankelijk van de onderlinge verhouding tussen de twee functionarissen in kwestie. Zie R. Huijbrecht, S. Scheffers en J. Scheffers-Hofman, *Album Advocatorum, de advocaten van het Hof van Holland 1560-1811* (Den Haag 1997) 11-15.

4 DE INSTRUCTIE VAN 1582

De Instructie van 1582 voor de Hoge Raad¹⁷ was gebaseerd op de Ordonnantie die vanaf 1559 de basis had gevormd voor de activiteit van de Grote Raad van Mechelen.¹⁸ Toch werd die Ordonnantie in 1582 niet letterlijk gekopieerd. De juristen die in de Hoge Raad gingen werken, waren in grote mate betrokken bij de totstandkoming van de oprichtingsakte.¹⁹ Na het advies van de Staten van Holland en van de Hoge Raad zelf kondigde Willem van Oranje op 31 mei 1582 de formele tekst af, die gedurende twee eeuwen in bijna ongewijzigde vorm de werking van het nieuwe rechtscollege zou bepalen.²⁰

De tekst bestaat uit 289 artikelen, waarvan de eerste de samenstelling en bevoegdheid van het college beschrijven, met vermelding van de huisregels die een objectieve rechtspraak moesten waarborgen (art. I-L). Voorts wordt in de Instructie omschreven wat het werk van de advocaat-fiscaal en de procureur-generaal inhield (art. LI-LXIII). De daaropvolgende artikelen hebben betrekking op de werking van de griffie en de secretarissen (art. LXIII-XCIII). Onder het hoofdstuk ‘mandementen’ (bevelschriften)²¹ lezen we welke zaken door de Hoge Raad mochten worden behandeld, en op welke manier men ‘provisie van justitie’ (rechtsvoorziening) moest verlenen (art. XCIII-CIII). Logischerwijs komt daarna de taak van de deurwaarders aan bod (art. CV-CXX). De daaropvolgende regels bevatten de taakverdeling tussen de advocaten en de procureurs, met een opsomming van wat zij voor elke verrichte handeling mochten rekenen (art. CXXI-CLXVI). Vervolgens zegt de Instructie op welke manier er bij de Hoge Raad werd geprocedeerd (art. CLXVII-CXC). Ten slotte worden de procedurele bijzonderheden van de verschillende rechtsmiddelen toegelicht (art. CXCI-CLXXXIX).

¹⁷ De Instructie van de Hoge Raad kan men terugvinden in het *Groot Placaet-boeck*, dl. V, 790-836. Voor een nadere uitleg van de procedure bij de Hoge Raad en verwijzingen naar specifieke artikelen uit de Instructie van 1582, zie Verhas, *Beginjaren*. In het vervolg zal alleen indien strikt noodzakelijk naar de Instructie worden verwezen. Hetzelfde geldt voor J. van der Linden, *Verhandeling over de judiciele practijcq of form van procederen voor de hoven van justitie in Holland gebruikelijk*, 2 delen (Leiden 1794-1798).

¹⁸ A.S. de Blécourt, ‘De geboorte van de Hoge Raad van Holland en Zeeland’, in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 2 (1920-1921) 428-459, i.h.b. 447. J.Th. de Smidt, ‘Ons hoogste rechtscollege in het verleden’, in: *De Hoge Raad der Nederlanden* (1838-1988), een portret (Zwolle 1988) 23-24.

¹⁹ Verhas, *De beginjaren*, 37.

²⁰ Hierbij moet worden opgemerkt dat onderzoek heeft uitgewezen dat de rechtspraktijk soms afweek van de voorschriften van de Instructie. Zie bijvoorbeeld Verhas, *De beginjaren*, 176.

²¹ Zie verder hoofdstuk 5.2 en 6.3.

5 COMPETENTIE

5.1 Hoger beroep

De Hoge Raad werd opgericht om in Holland de rechtsmacht die de Grote Raad van Mechelen voordien had genoten te vervangen. Er bleek duidelijk de behoefte te bestaan aan een derde instantie, bij wie men in beroep kon gaan tegen sententies van het Hof van Holland.²² De voornaamste taak van de Hoge Raad bestond dan ook in het berechten van burgerlijke geschillen in het hoogste ressort. In strafzaken was in principe geen hoger beroep mogelijk. Om een zaak in hoger beroep te betrekken hadden partijen de keuze tussen drie verschillende voorzieningen:

- a Wanneer de partij die de sententie aanvocht belang had bij de opschorting van de ten uitvoerlegging ervan, kon de zaak het beste in appel worden behandeld. Binnen de tien dagen moest de appellant te kennen geven dat hij het proces in beroep zou vervolgen, en binnen de zes weken moest deze het geding bij de appelrechter aanhangig maken. Om misbruik van de schorsende werking van het appel tegen te gaan, consigneerde de appellant een bepaalde som ter griffie, die hij zou verbeuren als het beroep ongegrond werd bevonden (*boete van fol appel*).
- b Wie bij de Hoge Raad een proces in *reformatie* wilde instellen, kreeg een jaar de tijd om het *mandement* (bevelschrift om te dagvaarden) te lichten en de eerste rechtsdag te doen dienen. Met dit rechtsmiddel kon de reformant de tenuitvoerlegging van het vonnis *a quo* (het vonnis van de eerdere instantie) echter niet uitstellen; de sententie was uitvoerbaar onder *cautie* (borgstelling). Wanneer een proces in *reformatie* ongegrond werd verklaard, moest de aanlegger van het proces een kleinere som betalen dan bij *fol appel*.
- c Wanneer een partij ontevreden was over een scheidsrechterlijke uitspraak, heette het rechtsmiddel waarmee deze partij zijn gelijk kon halen *reductie*. Omdat arbitrage veronderstelt dat de partijen overeengekomen waren zich te zullen schikken naar de uitspraak van de scheidsrechter, is het aantekenen van hoger beroep tegen zo'n vonnis niet vanzelfsprekend. De verzoeken tot reductie die aan de Hoge Raad werden gericht vertonen daarom een zekere ambiguïteit. Zij vertonen overeenkomsten met zowel de rekestten om *mandement van appel* of *reformatie* (aangezien ze bedoeld zijn om een gerechtelijke uitspraak te doen herzien) als

²² Beroepen tegen sententies van dijkgraaf en hoogheemraadschappen konden eveneens bij de Hoge Raad aanhangig worden gemaakt. Van een lagere gerechtsinstantie werd geen rechtstreeks beroep (*omisso medio*) toegestaan; het Hof van Holland fungeerde als middelste instantie.

met rekesten om *mandement van reliëf*²³ (die bedoeld zijn om ontslagen te worden van een bepaalde verbintenis).

De sententies van de Hoge Raad werden gehouden voor *arresten*. Dat wil zeggen dat zij niet aan hoger beroep konden worden onderworpen. Iemand die zich niettemin door een uitspraak van de Hoge Raad bezwaard voelde, kon wel verzoeken dat hetzelfde college het proces zou herzien. Een dergelijke procedure wordt *revisie* genoemd. Voor een revisie werd het college van raadsheren aangevuld met zeven rechtsgeleerden die voordien niet bij de deliberatie van de zaak betrokken waren geweest. De ten uitvoerlegging van het vonnis *a quo* kon niet worden opgeschort, tenzij dat onherstelbare schade zou veroorzaken. Tegen een sententie in revisie kon niets meer worden ingebracht; zij kon niet veranderd of vernietigd worden.

5.2 Eerste en laatste aanleg

De Hoge Raad was niet alleen bevoegd als derde instantie; hij behandelde ook zaken in eerste aanleg. Naast een gewone, gemeenrechtelijke bevoegdheid (vooral bedoeld voor zaken die betrekking hadden op de zeevaart, of op vreemde kooplieden en personeel van de Hoge Raad) konden bij de Hoge Raad als hoogste rechter ook bezitsvorderingen worden ingesteld.²⁴ Door een ruime interpretatie van het begrip ‘*possessie*’ waren de bezitsvorderingen uitermate geschikt om geschillen die meer tot het publiekrechtelijke domein behoorden te beslechten. Ook in *possessoire* zaken golden drie verschillende voorzieningen:

- a Wanneer iemand gedurende ten minste een jaar en een dag in het bezit of gebruik van een goed was en een ander hem dat bezit of gebruik verhinderde, kon deze daartegen een *mandement van complainte* verzoeken. De *complainte* paste men toe zowel om hersteld te worden in het bezit als om een stoornis te doen ophouden. Krachtens het *restablissement* (herstel) werd de stoornis onmiddellijk, hangende het geding, ongedaan gemaakt. Het eigenlijke proces begon met het verlenen van de *recredentie*, ofwel het toevertrouwen van het bezit aan één van de partijen in afwachting van het vonnis. In derde instantie onderzocht men of de eiser al dan niet in het bezit moest worden gehandhaafd.
- b De *maintenue* was een meer soepele vorm van bezitsbescherming die men kon toepassen wanneer men pas sinds kort in het bezit of gebruik van een zaak of recht was, of wanneer de stoornis zich langer dan een jaar voordien had voorgedaan. De vrees in zijn bezitsrecht te worden gestoord was voldoende om *mande-*

²³ Zie verder hoofdstuk 5.3.

²⁴ De berechting van bezitszaken werd gezien als een prerogatief van de hoogste rechter, en werd daarom aan de Hoge Raad verleend. Niemand achtte zich echter gemachtigd om de rechtsmacht over dergelijke zaken te ontnemen aan het Hof van Holland, die als grafelijke rechtbank van oudsher dit soort zaken behandelde. Beide hoven van justitie waren dus gelijkwaardig bevoegd in *possessoire* zaken, wat soms aanleiding gaf tot gerechtelijke verlamming. Pas in 1660 veranderde deze situatie enigszins, toen de Staten van Holland bepaalden dat zodra één van de Hoven een *mandement* in een *possessoire* zaak verleende, het andere Hof zich van de zaak moest onthouden. Groot Placaet-boek, dl. VII, 922, resolutie 03.03.1661.

ment van *maintenue* te verzoeken; men behoeft geen daadwerkelijke stoornis af te wachten of schade te bewijzen. Door middel van de definitieve sententie bereikte men de officiële handhaving in het bezit en werden anderen verboden dat bezit te storen.

- c Spolie kon men verzoeken tegen het ontvreemden van roerende goederen of wanneer men een actie wilde instellen tegen derden. *Complainte* was immers alleen van toepassing tegen de eigenlijke bezitsstoorders en had alleen betrekking op onroerende goederen en rechten. Spolie had een meer ‘penaal’ karakter dan de overige bezitsvorderingen; sommige impetranten verzochten dat de procureur-generaal tegen de overtreder een vordering zou instellen in geval van oppositie.

5.3 Middelen van herstel en gunsten

Bij de bestuurlijke inrichting van de Republiek werden de prerogatieven die voorheen aan de vorst waren voorbehouden verdeeld onder de instellingen die zijn gezag als ‘Hoge Overheid’ vervingen. Op deze manier werd een deel van de gratieverlening toegekend aan de Hoge Raad. Het toestaan van de rechterlijke middelen van herstel en gunsten behoorde exclusief tot de bevoegdheid van deze instelling. Er waren verschillende middelen van herstel en gunsten:

- a Wanneer iemand een erfenis wilde aanvaarden onder voorrecht van boedelbeschrijving, moest deze binnen de zes weken aan de Hoge Raad het *beneficie van inventaris* verzoeken. Daarmee verkreeg men toestemming om de volledige nalatenschap te inventariseren en daaruit de schuldeisers van de overledene te betalen, zonder dat het persoonlijk vermogen van de erfgenaam voor de schulden van de erflater kon worden uitgewonnen.
- b Met het voorrecht van boedelafstand werd een debiteur de gelegenheid gegeven de vrijheid van zijn persoon te behouden, mits hij boedelafstand deed ten behoeve van zijn schuldeisers. Daartoe verzocht de debiteur *brieven van cessie*.
- c Om uitstel van betaling te verkrijgen, kon men de Hoge Raad om *brieven van atterminatie* of *brieven van inductie* verzoeken.
- d Om eigen rechtshandelingen en de gevolgen ervan ongedaan te maken, kon men bij de Hoge Raad ontheffing vragen door middel van een *mandement van reliëf*.²⁵ De suppliant (degene die het verzoekschrift indiende) moest aanvaardbare redenen hebben om aanspraak te kunnen maken op reliëf; een verbintenis kon immers niet zomaar worden vernietigd. Een geldige reden tot ontheffing van vele verkopen of boedelscheidingen was benadeling.²⁶

In de hoedanigheid van ‘Hoge Overheid’ droeg de Hoge Raad het onderzoek naar de gegrondheid van het eigenlijke verzoek over aan een bepaalde rechter. Met een *com-*

²⁵ De hier genoemde gunst verschilt van het zogenaamde *judiciële reliëf* dat door middel van een *requeste civile* of *clausule van reliëf* in een geding werd verzocht om zich te beschermen tegen een procedureel verzuim.

²⁶ Zie Verhas, *De beginjaren*, 152.

mittimus verleende zij een bepaalde rechtbank de bevoegdheid de zaak in rechte te behandelen. De Hoge Raad kon een zaak toewijzen aan elke rechter die actief was in zijn territorium, dus ook aan zichzelf. Meestal wees men het geding toe aan de rechter van de woonplaats van de suppliant, of van de plaats waar de goederen gelegen waren. Bij verbondenheid van het geschil met hangende processen kende de Hoge Raad door middel van een committimus de kennisname van de zaak aan zichzelf toe.

5.4 Vrijwillige rechtspraak

De Hoge Raad speelde niet alleen een rol als rechter in geschillen op tegenspraak. Soms kwamen partijen zelf tot overeenstemming over de oplossing van hun probleem en legden hun overeenkomst vast in een authentieke of notariële akte. Vervolgens richtten ze zich tot een rechter, die hen 'veroordeelde' tot het naleven van het gemaakte akkoord. De rol van de raadsheren beperkte zich bij vrijwillige rechtspraak tot het *decerner* van de *willige condemnatie*. De rechters werden uitsluitend geacht te onderzoeken of het akkoord werkelijk ontstaan was uit een vrijwillige overeenkomst tussen de partijen en of aan de uiterlijke vorm van de akte niets ontbrak.

6 PROCESGANG IN EERSTE EN LAATSTE AANLEG

De zaak Amalia van Nieuwaerde tegen de pachters van de duinen en waranden van Brederode

6.1 Voorgeschiedenis van het proces

Na het overlijden van Hendrik van Brederode werd het bezit van de duinen en waranden (jachtterreinen) in de buurt van Haarlem aan zijn weduwe, hier eiseres, overgedragen. Met een algemene opdracht plaatste zij het beheer van die gebieden in handen van haar rentmeester Willem van Sonnenberch. Het terrein was echter tijdens de belegering van Haarlem kaalgeplunderd door de troepen en in de daaropvolgende jaren volledig verwilderd. Twee jaar lang kon Willem van Sonnenberch niemand vinden die bereid was de duinen en waranden in zo'n staat te pachten; er waren teveel kosten vereist om het gebied opnieuw rendabel te maken. In februari 1581 slaagde hij er eindelijk in, na langdurige bemiddeling, het domein aan de verweerders te verpachten. De overeengekomen pachttermijn bedroeg zestien jaar, waarvan de pachters de eerste vier jaren geen pacht behoefden te betalen, op voorwaarde dat zij het verwilderde gebied opnieuw zouden ontginnen en met konijnen bevolken. De daaropvolgende zes jaren zouden zij een kleine som betalen, die de laatste zes jaar zou verdubbelen. De eiseres achtte zich door deze overeenkomst benadeeld: de bedongen pachtsom zou ver beneden de waarde van het gebied liggen. Zij stelde daarom een vordering in bij de Hoge Raad.

6.2 Het instellen van een procedure in eerste en laatste aanleg

Wanneer tussen twee partijen een geschil ontstond, was het gebruikelijk dat ze onderling tot een vergelijk trachtten te komen voordat ze de kwestie voor de rechter brachten. Bij nalatigheid van betaling wendde de schuldeiser zich eerst rechtstreeks tot de debiteur, maande hem aan tot afrekenen en ondernam pas gerechtelijke stappen wanneer die daarvan in gebreke bleef. De partijen waren door deze interpellatie dus meestal op de hoogte van elkaars standpunt in de zaak. Een procedure op tegenspraak werd ingesteld wanneer de partijen onverzoenbaar bleken te zijn. De onmogelijkheid om de zaak in der minne op te lossen noodzaakte de eiser om een vordering in te stellen. Dit gebeurde door het indienen van een *rekest*.

6.3 Het indienen van een rekest

Met een *rekest* om *mandement* kon een *suppliant*, ofwel degene die het verzoekschrift indiende, de Hoge Raad verzoeken om een *deurwaarder* te machtigen om de tegenpartij te dagvaarden. In het *rekest* (verzoekschrift) moest de *suppliant* verantwoorden waarom hij de andere partij voor het gerecht wilde roepen. Die opzet bepaalde vorm en inhoud van de verzoekschriften. De *suppliant* stelde eerst zichzelf voor en gaf te kennen in welke hoedanigheid hij of zij wilde procederen. Die hoedanigheid verantwoordde meestal de rechten of aanspraken die de *suppliant* op het gevorderde wilde laten gelden (I). Vervolgens werden de omstandigheden van de zaak omschreven (IIa), aangevuld met de redenen waarop men zijn verzoek baseerde (IIb).

Ten slotte volgde het *dispositief*, het eigenlijk verzoek van de *suppliant* (III). Dit was tweeledig, met de *clausule van simpel bevel* als eerste lid (IIIa). Hierin moest men aangeven wat men precies door de tegenpartij gegeven of gedaan wilde hebben. De *suppliant* was niet verplicht om zelf een tegemoetkoming te formuleren, maar het was wel toegestaan een dergelijk voorstel in het *rekest* op te nemen (IIIb). Het tweede lid van het *dispositief* was de *clausule justificatoir* (IIIc). In theorie was het immers mogelijk dat de tegenpartij aan het *simpel bevel* gehoorzaamde, wat zou betekenen dat de *suppliant* zonder verder proces verkreeg wat hij verlangde. Doorgaans verzette de wederpartij zich echter tegen dat bevel. In dat geval werd met de *clausule justificatoir* de eigenlijke dagvaarding ingezet, met de opdracht om de redenen van zijn verzet voor de rechter uiteen te komen zetten.

‘*Fiat ut petitur.* (IV)

Actum in den Hoogen Raede in Hollant den XVII marty anno 1583.

Aen den Hoogen Raede in Hollant.

Geeft mit behoorlicke reverentie te kennen (I) Amelia van Godts genaeden paltsgraefinne by Rijn, churfurstinne etc., geboorne graefinne tot Nieuaer ende Limburch, vrouwe douagière van Brederode etc., dat hoe Ged. heere Henrick heere was tot Brederode etc., heere ende man van de vertoenster, gelaten heeft de lijfftocht van de heerlicheijt van Brederode Bergen 't Ooge etc. Daervan de vertoenster zedert het overlyden van de voors. heere van Brederode geweest es in deuchdelicke possessie, ende onder andere domeijnen ende waranden leggende omtrent Haerlem, ende heeft zoe deur heuren rentmeester als anders dezelve possessie gecontinueert nae behoiren. (IIa) Dan 't schijnt dat Willem van Sonnenberch bailliu ende rentmeester was van Brederode etc. onder dixel van een generael commissie van d' voers. diijnen ende waranden te verpachten, verre excederende dezelve zijne commissie, de voers. diijnen ende waranden uijtgegeven heeft aen verscheyden personen in eenen zeer onbehoorlickenden ende schaedelicken pacht den tijt van zestien jaeren lanck ge-duijrende, de eerste vier jaeren te gebruijcken om nijet ende de resterende jaeren te betaelen een zeer cleijne sobre pacht zijns ontfangs naeuwelicx waerdich zijnde in respect dat dezelve diijnen ende waranden in pachte plagen te gelden. (IIb) Ende alzoe die vertoenster daarmede in haer volcommen possessie van dezelve waranden ende diijnen zeer vercort ende geprejudiceert es, ende dat naer rechten een ijegelijk die zulcx deur syne rentmeesters ofte andere administrateur geprejudiceert es, tot allen tyden ageren off *officium judicis* imploreren mach omme dezelve zijne possessie gereïntegreert te hebben.

Soe is 't dat de vertoenster haer keert aen Uwer Moegende Heeren, (III) versouckende man

first not pollution
early 1st 2nd 3rd
blades to 5000 8000
very many 2.
1583

 und Boogen Landre f.
Boet

op mit behaefliche wedercofte te konnen inleuen
 van Godde genade, haltst ghaeffime byt in Chriſtſime
 ad geboorne Ghaeffime tot Wienae ende Limburg
 vronte Vonagiere van Broderode rſ dat her. 1500.
 goere hemink geere waer tot Broderode rſ haere
 vnde may gande vatoenſter de zelue vatoenſter gelat
 greef der Liſtlocht ſame geere ingel van Broderode
 Burgſ Dege rſ daer van de vatoenſter geveet get
 vnterſch van boefſ heer van Broderode geveet ed in
 denſeiche poſſie vnde onder andere domein
 ende vbarand, teggende ontrant haerem vnde
 goef zro den herenſ kontin aet ander de zelue
 poſſie gerontinueret nae beſit. Van tſ gijnt
 dat Weillon van Dennenberc Baileu vnde kontin
 waer van Broderode rſ / onder vree van een geſeal
 rommiſſie van doerſ vning, vnde vbarand, te
 vbarand, vnde vnderende de zelue zijne rommiſſie
 de vreeſ vning, vnde vbarand, vnt gegeng, goef aen
 verſcheden perſon, in een, zeer inbeſeert vnde
 ſchadeleike, parat den tit van kſtſe, faore, ſantk
 jednirende, de vreeſ vrie faore, te gebrincken om
 niet vnde de vreeſ faore, te betace, een, zeer
 tegene, ſebre, parat zjnd ontfangt nae vbeſeert vbarand
 zjnde in zoſet dat de zelue vning, vnde vbarand,
 in parthe plagt, te goede, / vnde alſoo die vatoenſter
 daer mied in haer volcomen poſſie van de zelue
 vbarand, vnde vning, zeer vbarand vnde gepreſentireet
 vſ vnde dat nae tacht, een, ingeek die zjnde den

dement uijt crachte van dewelcke den pachters ende naepachters van de voers. diijnen ende allen andere die sich de voers. diijnen ende waranden uijt crachte van den voers. verpachting eenichsins onderwinden als boven, ende henl. van onsen wegen (IIIa) te bevolen [sic] dezelve detentie ofte oick possessie *vel quasi* van dezelve diijnen ende waranden costeloos ende schadeloos te ontledigen ende te laeten vaeren, ende de vertoonster ende haere gecommiteerdens daarmede te laten bewerden, ende te restitueren de vruchten, baeten ende prouffijten die zijl. ende elck van henl. daarvan genoten hebben ofte zoude mogen hebben genieten ende noch zullen genieten tot die effectuele evacuatie van dezelve detentie ofte possessie als boven; (IIIb) mits dat de vertoonster tevreden es henl. te contenteren tot discretie van die van den Hoogen Rade van nootelicken ende prouffijtelicken costen die zijl. ende elck van henl. doceren zullen gedaen te hebben tot melioratie van de voers. diijnen ende waranden ende te betalen die costen hieromme gedaen. (IIIc) Ende in cas van oppositie dachvaert d' opposant ofte opposanten te compareren ofte gemachtigde te seynden t' eenen competenten daege voir die president ende luyden van den Hoogen Raede in Hollant, omme te zeggen de redenen van dien ende omme te verantwoerden op alsulcken versouck als de vertoonster zal doen omme te hebben bij provisie restitutie ende reïntegratie van dezelve possessie onder cautie ende voirts procederen naer rechten. Laetende dit doende, etc.

(Herweyers)²⁷

Amelia van Nieuwaerde, de suppliantte uit ons voorbeeld, legde haar rekest over in de hoedanigheid van 'douagière van Brederode', omdat het geding betrekking had op landen die wijlen haar man haar als lijftocht (vruchtgebruik) had nagelaten. De suppliantte gaf te kennen dat haar rentmeester het pachtcontract had gesloten krachtens een algemene opdracht ('generael commissie') waarmee zij hem met het beheer van haar goederen had belast. Zij stelde dat Willem van Sonnenberch bij het aangaan van dit contract zijn bevoegdheden overschreden had ('verre excederende zijne commissie') en betwistte op grond daarvan de geldigheid van de overeenkomst. De bedongen pachtsommen waren bovendien zodanig laag dat de suppliantte zich daardoor benadeeld ('zeer vercort ende geprejudiciëert') voelde. Zij maakte geen melding van pogingen van harentwege om de kwestie in der minne af te handelen, maar stelde dat iedereen die door zijn rentmeester of administrateur benadeeld was, het recht had op welk ogenblik dan ook daartegen gerechtelijke stappen te ondernemen ('tot allen tyden ageren off officium judicis imploreren mach').

De suppliantte verzocht mandement krachtens hetwelk de pachters van de duinen en waranden en hun opvolgers bevolen zouden worden het houderschap ('detentie') en bezit ('possessie *vel quasi*') van de duinen kosteloos en schadeloos aan haar over te dragen met restitutie van alle vruchten en baten die zij daarvan genoten hadden. De suppliantte was wel bereid ('tevreden') hen schadeloos te stellen ('contenteren') – 'tot discretie van de Hoge Raad' – voor alle bedragen die zij konden bewijzen ('doceren') tot verbetering ('melioratie') van de duinen en waranden in kwestie te hebben geïnvesteerd.

Bij verzet tegen dat bevel ('in cas van oppositie') moest de deurwaarder de opposanten dagvaarden om op een door hem vast te stellen dag ('t' eenen competenten

27 Rekest om mandement, Archief Hoge Raad, inv. nr. 1: 17.03.1583.

daege') voor de Hoge Raad te verschijnen ('compareren'). Die dag moesten zij de redden van hun verzet kenbaar maken en antwoorden op de eis die de suppliant dan zou doen, namelijk om in afwachting van het vonnis en mits zekerheidsstelling ('onder cautie') voorlopig ('bij provisie') in het bezit te worden gesteld van de duinen en waranden in kwestie en voort te procederen.

Op dinsdag- en vrijdagmiddag moesten de secretarissen van de Hoge Raad alle rekestten die zij hadden ontvangen aan de president van de Raad overhandigen. De president verdeelde vervolgens de rekestten onder de raadsheren, die op het verzoek beschikten (*appointeerden*). Zij spraken zich op dat moment niet uit over de zaak zelf, maar beslisten over het al dan niet toekennen van een machtiging tot dagvaarding van de tegenpartij. Hun beslissing werd door de griffier kort opgetekend (*geapostilleerd*) in de marge van het rekest (IV).

Meestal werd het verzoek om mandement toegewezen; de apostille luidde bijgevolg '*fiat ut petitur*'. Wanneer de betreffende raadsheer de zaak met een *committimus* ter behandeling overdroeg aan een bepaalde rechtbank, werd dit eveneens in de apostille vermeld. Men kon ook de toekenning van andere bijzondere voorzieningen, zoals een *clause van surcéantie* (opschorting van betaling), in de apostille opnemen. Soms wees de betrokken raadsheer het verzoek slechts gedeeltelijk toe. Indien het verzoek werkelijk ongefundeerd was, kon de raadsheer in kwestie het bevel tot dagvaarding weigeren. In dat geval schreef de griffier in de linkermarge van het rekest '*nihil ut petitur*'. Na een dergelijke weigering kon de procureur van de suppliant wel *reauditie* verzoeken, ofwel verhoor voor het voltallige college. Wanneer echter ook daar de beschikking '*nihil*' luidde, kon geen nieuw verzoek meer worden ingediend, ook niet bij het Hof van Holland.

Na het apostilleren werden de rekestten verdeeld onder de secretarissen. Zij moesten, in navolging van wat in de apostille te lezen stond, het mandement opstellen (*minuter*) en ondertekenen. Het met apostille en minuut aangevulde rekest werd ten slotte aan het mandement gehecht en opnieuw in handen gegeven van de president, die de inhoud van beide *verifieerde* (de echtheid ergens van vaststellen) voordat hij het mandement liet bezegelen.

6.4 De dagvaarding

Omdat in het archief van de Hoge Raad geen mandementen bewaard zijn gebleven, kunnen wij over hun inhoud en betekenis in de procedure alleen indirecte informatie verschaffen. Ook in de Instructie van de Hoge Raad staan weinig details over hetgeen de uitgaande mandementen moesten bevatten.²⁸

Wanneer de gedaagde in Den Haag of Haag-Ambacht (het rechtsgebied rondom

²⁸ Instructie Hoge Raad, art. XCVII: 'Dat alle mandementen ende provisien van justitie verleent inden voors. zn. Hoogen Raede, sullen vermelden ende inhouden d'intentie van den impetrant, ende 't effect van 'tgeene hy is eysschende, ten eynde dat de gedaeghde mach geïnstrueert zijn van 'tgeene dat hy moet verweeren, ofte antwoorden ende om by dien middele te verkorten de dilayen ofte uytstellingen die de Gedaeghde soude mogen versoeken voor de litiscontestatie'; *Groot Placaet-boeck*, dl. V, 790-836.

Den Haag) woonde, in cas van salaris werd gedagvaard, of indien de zaak minder dan 400 gulden betrof, werd geen mandement opgesteld; in die zaken volstond het *appointement* dat onderaan het rekest werd geschreven.

Hoewel de Instructie van 1582 doet vermoeden dat een minuut van het mandement onderaan elk rekest diende te worden geschreven, vinden we een dergelijke opdracht lang niet op elk verzoekschrift terug. We beschikken niettemin over voldoende voorbeelden om daaruit de inhoud van de verloren mandementen af te leiden. Zij bevatten in feite een opdracht aan een deurwaarder van de Hoge Raad om naar de persoon of de woonplaats van de gedaagde te gaan en deze ter plekke in naam van de Hoge Raad te gebieden tot wat in de *clausule van simpel bevel* begrepen was (I) en bij verzet daartegen de persoon of personen in kwestie te dagvaarden volgens de inhoud van de *clausule justificatoir* (II).

In het door ons geselecteerde voorbeeld werd geen *appointement* onder het rekest geschreven. Rekening houdend met het bovenvermelde kan het mandement wellicht als volgt worden gereconstrueerd:

‘Soe ees ’t dat wij de saecke voors. overgemerckt en ontbieden ende bevelen, daertoe committerende mits desen dat indien so blijcke [dat de pachters de landen gebruiken krachtens het in vraag gestelde pachtcontract] hen van onsent wegen te bevelen (I) dezelve detentie ofte oick possessie *vel quasi* van dezelve duijnen ende waranden costeloes ende schadeloos te ontleiden ende te laeten vaeren, ende de vertoonster ende haere gecommiteerdens daermede te laten bewerden ende te restitueren de vruchten baeten ende prouffijten die zijl. ende elck van henl. daarvan genoten hebben. Ende in cas van oppositie (II) sij d’ opposant ofte d’ opposanten gedachvaert te compareren ofte gemachtigden te seyn den t’ eenen competenten daege voor die president ende die luyden van de voors. Hoogen Raede, omme te seggen die redenen van dien, te verantwoorden op alsulcken versouck als de vertoonster zal doen omme te hebben restitutie ende reïntegratie van dezelve possessie ende voirts te procederen naer rechte.’

Het mandement werd door de procureur van de eiser bij de griffie opgehaald en in handen gegeven van een deurwaarder naar keuze van zijn opdrachtgever.

Een mandement moest binnen het jaar ten uitvoer worden gelegd; na verjaring moest men opnieuw provisie van justitie of mandement verzoeken. De deurwaarder volbracht letterlijk wat hem in de open brieven werd opgedragen: hij begaf zich naar de persoon of het huis van degene aan wie het *exploit* was gericht en deed hem of haar bevel overeenkomstig de inhoud ervan. Wanneer de geadresseerde zich verzette of weigerde te gehoorzamen aan dat bevel, noemde de deurwaarder de datum waarop de *opposant* (degene die gedaagd wordt of die oppositie voert) voor de rechter de redenen van zijn verzet uiteen moest komen zetten en antwoorden op de eis, die pas op de rechtsdag zou worden geformuleerd.

Bij afwezigheid van de persoon die moest worden gedagvaard, kon de deurwaarder het *exploit* doen aan een andere volwassene in het huis, of aan een van de burens indien die dat wilde aannemen en bekendmaken aan de eigenlijke gedaagde. Als niemand het *exploit* in ontvangst wilde nemen of er niemand in de buurt was, moest de deurwaarder een kopie van het mandement met vermelding van de datum waarop de rechtsdag plaats zou vinden, aan de huisdeur van de gedaagde hechten.

In het geval dat het exploit aan een persoon werd betekend, moest de deurwaarder een kopie van het mandement krachtens hetwelk de dagvaarding gebeurde aan die persoon geven. De kopie werd aangevuld met een *korte acte van 't exploit*, waarin de dagvaarding beknopt werd beschreven en de gestelde rechtsdag werd vermeld.

Wanneer de eiser op de eerste rechtsdag *namptissement* wilde, moest de deurwaarder aan de gedaagde ook een kopie leveren van de documenten waarop de eiser zijn vordering baseerde. *Namptissement* was het tot zekerheid storten van de gevorderde som. Met deze maatregel ontnam men de gedaagde de mogelijkheid dag van beraad te verzoeken om op de eis van *namptissement* te antwoorden. Wanneer een dergelijke kopie niet was geleverd, kon de gedaagde veertien dagen uitstel vragen om zijn antwoord voor te bereiden.

Voor het geval de gedaagde de gestelde rechtsdag zou willen anticiperen (vervroegen), was het gebruikelijk de procureur van de eiser te noemen in de marge van de kopie van het mandement, zodat men hem tijdig van de anticipatie op de hoogte zou kunnen brengen. De vermelding van de namen van zowel procureur als advocaat was ook praktisch, aangezien men daarmee vermeed dat de gedaagde zich voor zijn verdediging tevergeefs tot dezelfde personen zou wenden.

Wanneer de opponent buiten het jurisdictiegebied van de Hoge Raad woonde, moest het rekest een *clausule van autorisatie en insinuatie* bevatten. Die maakte een afwijkende manier van dagvaarden mogelijk, omdat de deurwaarders niet bevoegd waren om buiten de provinciegrenzen op te treden. Indien een dagvaarding bij openbare uitroeping gebeurde, begaf de deurwaarder zich naar de uiterste grens van het territorium en naderde op die manier zo dicht mogelijk de woonplaats van de gedaagde. In die grensplaats las hij van de pui van het raadhuis het mandement openbaar voor en afficheerde een kopie ervan. Een tweede kopie, met akte van dagvaarding en eventuele bijkomende afschriften, werd per besloten missive aan de gedaagde toegezonden. De bode die voor het bezorgen van de missive verantwoordelijk was, bracht hiervan aan de deurwaarder verslag uit.

Indien de gedaagden onbekend waren, zoals dikwijls het geval was bij schuldeisers van een nagelaten boedel, kon men hen dagvaarden met een *clausule van edicte (ad valvas curiae)*. De kopie van het mandement werd in dat geval op de deur van het gebouw van de Hoge Raad aangebracht.

Wanneer er verschillende gedaagden waren en één van hen het exploit namens de anderen wilde aannemen, maakte de deurwaarder daarvan een afzonderlijke akte op, die hij liet ondertekenen door degene die zich partij stelde en hechtte die aan het mandement.

De rechtsdag moest voor inwoners van Holland en West-Friesland minstens veertien dagen na het exploit plaatsvinden; voor Zeeuwen viel de rechtsdag ten vroegste na drie weken. Deze bepaling had vooral met de reisafstanden tot Den Haag te maken. Tussen de dagvaarding en de rechtsdag mocht hoogstens een maand voorbijgaan, tenzij er in die periode een gerechtelijke vakantie plaatsvond. In dat geval moest de zaak dienen op de eerste rechtsdag na de vakantie. Bij de Hoge Raad werden de rechtsdagen op dinsdag gehouden en eventueel de daaropvolgende dagen voortgezet.

Nadat een deurwaarder een mandement had uitgevoerd, moest hij daarvan een schriftelijk rapport opmaken. Hierin lichtte hij toe op welke dag en aan welke persoon hij het exploit betekend had, wat de gedaagde daarop geantwoord had, of daarbij sprake was geweest van enig verzet, welke rechtsdag hij aan de gedaagde had gesteld, en dergelijke meer. Het deurwaardersrelaas was dus een gedetailleerde beschrijving van alles wat bij het betekenen van het exploit was voorgevallen. Dit verslag werd aan het mandement gehecht en aan de procureur van de eiser gegeven, zodat deze zou kunnen bewijzen dat de citatie naar behoren was gebeurd. Het was belangrijk dat de dagvaarding verliep zoals het behoorde. Indien de gedaagde ondanks een rechtsgeldige dagvaarding niet kwam opdagen op de gestelde rechtsdag, kon de eiser tegen hem *default* (verstek) verzoeken. Wanneer de gedaagde in de wijze waarop hij gedagvaard was enige onachtzaamheid ontdekte, kon hij *exceptie van nulliteit van de citatie* opwerpen, op grond waarvan hij ontslagen kon worden van rechtsvervolgning. Omdat dit bewijsstuk deel uitmaakte van de proceszak van de eiser en de proceszakken niet bewaard zijn gebleven in de Hoge Raad, zijn ons evenwel geen voorbeelden van een deurwaardersrelaas bekend.

6.5 De eis

Het nemen van een *conclusie van eis* is de eerste proceshandeling die men op de rol kan terugvinden. Om een zaak op de rol te presenteren leverde de procureur vóór de rechtsdag ter griffie een biljet in, waarop geschreven stonden de personalia van de partijen, de hoedanigheid waarin zij procedeerden en de handeling waartoe de presentatie diende. Deze gegevens werden door de griffier op de rechterkant van het rolregister ingeschreven in de volgorde waarin ze hem werden overhandigd. Voor het behandelen van de proceshandelingen op een bepaalde rechtsdag hanteerden men bij de Hoge Raad in principe een strikte volgorde. Eerst kwamen de zaken van de procureur-generaal aan bod, vervolgens per procureur de processen die zich al in een gevorderd stadium van de procedure bevonden en ten slotte de nieuwe zaken. De procureurs moesten tevoren hun procuratie tonen, want de procureur van de tegenpartij had een kopie daarvan nodig als het vonnis bij verstek gewezen werd.

Zo werd onze voorbeeldzaak op 22 april 1583 – dus iets langer dan een maand na de beschikking op het rekest – voor het eerst op de rolzitting behandeld. De raadsheren Nieuwburg en Hogendorp traden die dag op als commissarissen *ter audiëntie van de rol*. Eigenlijk stond het proces ingeschreven op de rol van 19 april, maar omdat de afhandeling van alle zaken meer dan een dag in beslag nam, werd de rolzitting de daaropvolgende dagen voortgezet. Het proces was op de rol ingeschreven door de procureur van de eiseres en werd dus gerangschikt onder zijn naam ('Rimere'). Deze procureur zou de proceshandeling verrichten ('eis doen en provisie begeren'). De gedaagden, die in het rekest nog niet bij naam werden genoemd, namen na de dagvaarding elk voor zich het proces aan. Eén van hen, Arend van der Hooch, aanvaardde het exploit namens enkele anderen. Hij was dus bereid in hun naam te procederen.

‘Den 22/04 presentibus ut supra.’²⁹

Rimere.

Rimere concludeert ende versoeckt provisie prout in scriptis; Burch voir zyn meesters in scriptis te leveren; nempt over ende dach te XIIIII dagen op als.

Fiat.

Amelia van Godts genaeden palsgravinne by Rijn, churfurstinne etc., geboren gravinne tot Nuwenaer ende Limburch, vrouwe douwagière van Brederoede etc., impetrante in rau actie, contra Mathijs Floriszn., Pieter Bal, Gijsbrecht van Beresteyn, Arent van der Hooch ’t exploict accepterende voor Jan ende Cornelis Jan Doedes etc., alle woonende tot Haerlem, de weduwe van Willem Verdel, woonende tot Santvoort, Adriaen Keuyer, Jan Keuyer, Hans Corneliszn. ende Adriaen Gael, alle pachters ende naepachters van de duijnen ende waranden van Brederoede, gedaechde, eysch doen ende provisie te begeren.’³⁰

De linkerhelft van het rolregister vermeldt summier wat er op de rolzitting daadwerkelijk was gebeurd en werd dus achteraf bijgeschreven. We kunnen eruit afleiden dat de procureur van de eiser een schriftelijke eis overlegde (‘prout in scriptis’) en de procureur van de tegenpartij (‘Burch’) een kopie hiervan kreeg. Hierop verzocht deze laatste een termijn van veertien dagen om de eis aan zijn opdrachtgevers te doen toekomen en daarop te reageren.

De eis werd ingediend door middel van een schriftelijke *conclusie* en legde de inhoud ervan vast. Het document werd, net als het rekest, door een advocaat opgesteld en was in het proces van het grootste belang. Een partij kon immers alleen maar veroordeeld worden tot hetgeen de tegenpartij had gevorderd.³¹ De conclusie moest dus alles bevatten wat men wilde verkrijgen, maar mocht geen overbodige elementen inhouden. Om praktische redenen moesten de advocaten hun geschriften kort en overzichtelijk houden. Daarom werd de conclusie van eis meestal opgesteld zonder *middelen*.³² Men verwees hiervoor naar het mandement. De conclusie van eis leek inhoudelijk sterk op het rekest om mandement, wat logisch is, aangezien men in het rekest uiteenzette op grond van welke vordering men de tegenpartij wilde dagvaarden, terwijl men in de conclusie de eigenlijke vordering formuleerde.

In haar rekest had Amelia van Nieuwaer reeds aangekondigd dat ze op de eerste rechtsdag de voorlopige toewijzing van het gevorderde zou verzoeken en dat zij daartoe in de griffie een bepaalde som tot zekerheid wilde storten. Die *provisionele eis*

²⁹ Verwezen wordt naar de rol van 19.04.1583 die gecontinueerd werd op 21.04.1583; aanwezig waren toen de raadsheren Nieuburg en Hoogendorp.

³⁰ Rol, Archief Hoge Raad, inv. nr. 171: 22.04.1583.

³¹ Het ‘buiten conclusie van partijen’ wijzen van een vonnis was dan ook een grond voor hoger beroep.

³² Zie verder hoofdstuk 6.6.

(tijdelijke voorziening) stond los van de hoofdeis; op de eerste werd vrij snel een beslissing genomen.

Een element dat in het rekest niet thuishoorde, maar in de conclusie elementair was, was de eis van kosten. Omdat de Hoge Raad iemand alleen kon veroordelen tot hetgeen de tegenpartij had gevorderd, eisten de partijen logischerwijs dat de andere de gerechtskosten zou betalen.

De geijkte clause waarmee een conclusie werd afgesloten ('ofte tot andere alsulcke fynen ende conclusiën als 't Hoff bevinden soude oirbaerlicx te wesen') verleende aan de rechter, die gebonden was aan hetgeen hem werd verzocht, een zekere vrijheid in de formulering van de sententie.

[marge: 'en maintainue']

'Compareerde Rimere als procureur van Amelia, palsgravinne van Rijn, coerfurstinne ende geboerene graeffinne tot Nieuwenaer ende Limburch, vrouwe douwagiëre van Brederoede, impetrante in rau actie, die hadde doen dachvaerden Mathijs Floriszn. ende Pieter Bal, Gijsbrecht van Beresteyn, Arent van der Hooch als 't exploit accepterende voor Jan ende Cornelis Jan Doedeszn. ende woenende tot Haerlem, die weduwe van Willem Verdel, woonende tot Santvoert, Adriaen Keuyer, Jan Keuyer, mede een Hans Corneliszn. ende Adriaen Gael, alle pretense pachters ende naepachters van de duijnen ende waranden van Brederoede. Ende by de middelen van zyn *venuencourt* ende andere in den processe breeder te deduceren, ist noot, concludeerde dat die voors. gedaechden ende elcx van hen gecondempneert zullen werden die detentie ofte oick possessie *vel quasi* van den voirn. duijnen ende waranden costeloes ende schadeloes te ontledigen ende te laeten vaeren, ende d' impetrante ende haere gecommiteerdens daarmede te laeten bewerden ende te restitueren die vruchten, baeten ende prouffytten die zyluyden ende elcx van hen daarvan genoeten hebben ofte zoude hebben moegen genieten ende noch zullen genieten tot die effectuele evacuatie van denzelve detentie ofte possessie als vooren; mits dat die voors. impetrante tevreden es hemluyden te contenteren tot discretie van myn heeren van den Hoegen Raede van den noetelicke ende prouffitelicke kosten die zyluyden ende elcx van hen doceren zullen gedaen te hebben tot melioratie van den voors. duijnen ende waranden; ende dat by provisie die voors. impetrante gerestitueert ende geredintegreert zal werden in de possessie van den voors. duijnen ende waranden, onder cautie, maeckende eysch van kosten, ofte tot andere alsulcke fynen ende conclusien als 't Hoff bevinden soude oirbaerlicx te wesen.

Om waerjegens te seggen Gerrit van der Burch voir zyne meesters die hy overleveren soude, namp dach te XIIIII dagen op als.

Gedaen in den Haege den XXIIe aprilis anno 1583.³³

Na het horen van deze eis, nam de procureur van de tegenpartij *dag van beraad* ('dach te XIIIII dagen'), wat betekent dat hij twee weken de tijd kreeg om zijn antwoord voor te bereiden.

In de achttiende eeuw stond de Hoge Raad in drie gevallen aan de gedaagde geen termijn van beraad toe:

- a wanneer hem bij de dagvaarding reeds kopieën van de documenten waarop de eis was gebaseerd waren verleend;

33 Conclusie van de eiser, Archief Hoge Raad, inv. nr. 570, f° 6.

- b wanneer het mandement inhield dat de zaak op de eerste rechtsdag voldongen zou worden;
- c wanneer iemand werd gedagvaard om procureur acceptant te stellen, ofwel de procedure waarbij een procureur officieel tot vertegenwoordiger van een partij werd gemandateerd.

Als de procureur van de gedaagde te kennen gaf dat hij zijn antwoord zou voorbereiden, betekende dit dat hij geen *preliminaire verzoeken* zou indienen. Met dergelijke verzoeken kon een gedaagde het eigenlijke procederen nog even uitstellen. Pas wanneer de procureur van de eiser aan zo'n 'voorafgaand' verzoek gevolg had gegeven, moest de procureur van de wederpartij reageren op de eigenlijke vordering. Dit soort *preliminaire verzoeken* konden van alles omvatten. De procureur van de verweerder kon alvorens te antwoorden bijvoorbeeld verzoeken om een verklaring van de hoedanigheid waarin de eiser procedeerde (zodat hij die eventueel zou kunnen betwisten), een kopie van de documenten die in het mandement werden vermeld, of een kopie van het deurwaardersrelaas. Wanneer de eiser buiten de jurisdictie van de Hoge Raad woonde, kon de gedaagde soms cautie voor de proceskosten vragen voordat hij in zou gaan op de eigenlijke vordering. Om een vlotte voortgang van de hoofdzaak te garanderen moesten alle *preliminaire verzoeken* samen (*simul et semel*) ingediend worden vóór het nemen van een dag van beraad.

Wat gebeurde er indien één van de partijen op de voorziene rechtsdag niet kwam opdagen (*non comparitie*)? Bij afwezigheid van de eiser verzocht de procureur van de gedaagde *comparuit*. Dit was een attest waarin verklaard werd dat de gedaagde voor de Hoge Raad was verschenen om de eis te horen en daarop te antwoorden. Hiermee werd immers zijn bereidwilligheid om te procederen aangetoond. Omdat de eis echter achterwege bleef, kreeg de gedaagde ontslag van rechtsvervolging (*absolutie van de instantie* of *oorlof van den hove*) met de kosten.

Wanneer op de rechtsdag niemand in naam van de gedaagde optrad, verzocht de procureur van de eiser verstek (*default*). In gewone zaken in eerste aanleg konden tegen de gedaagde vier defaults worden verleend, waarop telkens een nieuw mandement volgde. De gedaagde werd steeds opnieuw gedagvaard, maar bij elk volgend verstek verloor hij het recht op specifieke verweermiddelen (*excepties*).³⁴ Bij het eerste *default* verloor hij de mogelijkheid tot het aanvoeren van een *declinatoire exceptie*. Na het tweede *default* werd hem het aanvoeren van *dilatoire excepties* ontzegd, na het derde vielen ook de *peremptoire excepties* weg. Na het derde *default* kreeg de eiser de toestemming om *intendit* over te leggen. In dat document, opgemaakt door de advocaat, bepleitte de eiser dat de gedaagde in het proces zijn recht op verweer had verloren en dat hij veroordeeld moest worden tot het gevorderde. Uiteindelijk diende de eiser alle processtukken in en verzocht recht. Oordeelde de Raad in zijn voordeel, dan werd de gedaagde bij verstek veroordeeld. Voor het vaststellen van de hoogte van de kosten werd de bij verstek veroordeelde opnieuw gedagvaard, om *declaratie van kosten*

34 Zie volgende paragraaf.

over te nemen. Uiteraard kon de gedaagde na elke nieuwe dagvaarding in het proces stappen; in dat geval verzocht zijn procureur op de rechtsdag om *purge van default* (zuivering van het verstek).

6.6 Het antwoord

Op 3 mei 1583 had de procureur die de pachters van de duinen en waranden van Brederode verdedigde moeten antwoorden op de vordering van Amelia van Nieuwaer. De procureur van de eiseres presenteerde de zaak op de rol om de tegenpartij te dwingen de termijn te respecteren; de zaak werd in het register onder zijn naam ingeschreven. Het antwoord van de verweerder bleef echter uit en er werd een nieuwe termijn van veertien dagen voor opgesteld. Bij de Hoge Raad had de verweerder recht op een extra termijn alvorens te antwoorden; nadien kon hij echter geen uitstel meer verzoeken.

‘Rol gehouden 03/05 *presentibus*: Wingaerden en Foreest.
Rimere.

[...]

Versteekt Burch te XIIIII dagen.

Amelia van Godts genaede paltsgravinne bij Rijn, churfürstinne, geboren gravinne tot Nieuwenaer ende Limburch, vrouwe douagière van Brederode etc., impetrante in rau actie; contra Mathijs Floriszn., Pier Bal, Gijsbrecht van Beresteyn, Arent van der Hooch 't exploict accepterende voir Jan ende Cornelis Doddes, alle woonende tot Haerlem, de weduwe van Willem Verdel, woonende tot Santvoort, Adriaen Keuyer, Jan Keuyer, Hans Corneliszn. ende Adriaen Gael, alle pachters ende naepachters van de diijnen ende waranden van Brederode, gedaechde t' antwoorden op als.³⁵

Was de termijn van beraad verstreken, dan moest de gedaagde op de eis antwoorden of daartegen een *exceptie* opwerpen. Met een *exceptie* voerde de verweerder een grond van niet ontvankelijkheid en/of ongegrondheid aan. Hij had daartoe verschillende mogelijkheden:

- a Ten eerste kon de bevoegdheid van de rechter worden betwist; daartoe dienden de *declinatoire* excepties. Bepaalde geprivilegieerde personen zoals militairen of leden van de universiteit wezen hiermee op hun recht om uitsluitend voor één bepaalde rechtbank te procederen. Deze exceptie ging vaak gepaard met een verzoek om verwijzing (*renvoy*) van de zaak naar de rechter die men wel bevoegd

35 Rol, Archief Hoge Raad, inv. nr. 171: 03.05.1583.

achtte daarvan kennis te nemen. Daarnaast konden ook andere excepties worden opgeworpen zoals de *exceptie van litispendentie* wanneer de zaak elders aanhangig was of de *exceptie van gewijsde/litis finitae* indien zij door een andere rechter reeds was beoordeeld.

- b Ten tweede kon men bezwaren opwerpen die gericht waren op het verdagen van de procedure; deze worden *dilatoire* excepties genoemd. Ze beoogden uitstel van de volgende proceshandeling, maar konden niet het einde van het geding tot gevolg hebben. Het was een zeer gevarieerde groep, gaande van het nemen van een *dag van garand* (vrijwaring) of een *vue de lieu* (bezoek van de plaats in kwestie) tot het opwerpen van bezwaar tegen de procureur van de tegenpartij of diens procuratie.
- c Ten derde waren er *peremptoire* excepties, waarmee de verweerder wilde bereiken dat de eis zou worden afgewezen op grond van verjaring, transactie, kwijtschelding, betaling, etc. De *dilatoire* en *peremptoire* excepties werden samen met het antwoord op de eis ingediend.

De *declinatoire* excepties werden ook *prejudiciële* excepties genoemd, omdat ze verdere procedurele stappen in de hoofdzaak opschortten totdat de Raad zich over de exceptie had uitgesproken. Indien een verweerder bezwaar had tegen de rechter voor wie de zaak diende, moest hij dit te kennen geven vóór hij zijn verweer *ten principale* (wat de hoofdzaak van het geding betreft) voerde. Wanneer de exceptie gegrond werd bevonden, verklaarde de rechter de zaak niet ontvankelijk en beëindigde het proces. Wanneer de exceptie werd verworpen moest de verweerder antwoorden op de eis. In de door ons onderzochte processen hebben we opvallend weinig zaken kunnen traceren waarin de gedaagde met een dergelijke exceptie de bevoegdheid van de Hoge Raad afwees. Het verwerpen van een *declinatoire* exceptie door het Hof van Holland vormde wel meermaals de aanleiding om bij de Hoge Raad tegen die beslissing in beroep te gaan. Bij de Hoge Raad troffen we deze excepties dus vooral aan als voorwerp van geschil, niet als middel tot verweer.

Het antwoord van de gedaagden bevatte doorgaans een *contrarie conclusie*. Daarin stelde de verweerder dat de eiser geen recht had op het gevorderde en vorderde hij dat de eis *ten principale* zou worden afgewezen.

‘Conclusie overgelevert by Burch den XVIIe may 1583.

Compareerde Gerrit van der Burch als procureur van Arent van der Hooch voor hemselfen ende vervangende Jan ende Cornelis Jan Doedeszn., van Adriaen Janszn. Gael voer hemselfen, van Gijsbrecht van Beresteyn voer hemselfen ende vervangende hem sterck maeckende voor Mathijs Floriszn., Hans Corneliszn., Adriaen Keuyer ende de weduwe van Willem Verdel., ende van d’ voors. Gael alleen vervangende Jan Keuyer ende Pieter Willemszn. Bal, al pachters ende naepachters van de duijnen ende waranden van Brederode, gedaechdens in rau actie ende in cas van maintcenue. Ende antwoordende opten eysch van de vrouwe Amelia, palsgravinne van Rijn, coerfurstinne, etc., als douwagiëre van Brederode etc., impetrante in ’tselve cas, concludeerde by de middelen in den processe te deduceren tot subreptie ende obreptie van des voors. impetrantes mand[ement] ten fyne van nyet

ontfanckelyck als neen; versouckende eerst ende al voeren daerop recht, by ordine dat de voors. impetrante haeren eysch ende conclusie op ende jegens die voers. gedaechdens gedaen ende genoemen zal werden ontseyt ende die gedaechdens daervan geabsolveert, ende dat in dese voor de voors. impetrante geene provisie en valt; maeckende eysch van costen off tot anderen alsulcken eysch, fynen ende conclusiën.

E. Dimmer.³⁶

De pachters van de duinen en waranden van Brederode stelden dat de eis van Amelia berustte op het verzwijgen en verdraaien van de waarheid ('subreptie ende obreptie') en concludeerden bovenal dat haar eis niet ontvankelijk moest worden verklaard. De Instructie van de Hoge Raad bepaalde dat bij een conclusie van niet-ontvankelijkheid de verweerder in ieder geval verder moest procederen, tenzij hij onmiddellijk zijn conclusie van niet-ontvankelijkheid verifieerde of deze een *declinatoire* exceptie inhield. In het geval dat de Hoge Raad het proces wel ontvankelijk zou verklaren, vervolgden de verweerders hun conclusie met de vordering dat de eis ongegrond zou worden verklaard en dat zijzelf ter zake ontslag van rechtsvervolgging behoorden te krijgen (*geabsolveerd worden*). In antwoord op de eis om voorlopig (bij *provisie*) de duinen en waranden aan de eiseres toe te wijzen, reageerden de verweerders negatief ('dat in dese ... geen provisie en valt'). Omdat zij weigerden om het gebied in kwestie af te staan in afwachting van het vonnis, bleven zij zelf het gebruiksrecht behouden gedurende het geding.

Ook de verweerders besloten hun conclusie met het eisen van de kosten.

In het voorbeeld bevatte de conclusie van de verweerders geen aanbod (*presentatie*) aan de eiseres, waarin zij aan de eis enigszins tegemoet kwamen of een oplossing voor het geschil suggereerden. Zij lieten ook na een tegeneis (*eis in reconventie*) in te stellen. Als een verweerder zijn tegeneis samen met het antwoord op de oorspronkelijke eis indiende, werden beide vorderingen samen behandeld; zoniet dan was een nieuwe dagvaarding of verzoek bij *requeste civile* nodig.

Met het antwoord op de eis bereikte het proces een belangrijk stadium in de procedure: de *litiscontestatie*. Het standpunt van beide partijen was nu aan de rechter bekend. Op procedureel vlak had dit onder meer tot gevolg dat men geen *declinatoire* exceptie meer kon indienen.

6.7 Het voldingen van de zaak

Wanneer de gedaagde zijn verdediging had gepresenteerd, was de eiser weer aan het woord. Indien de verweerder een exceptie had opgeworpen of een eis in reconventie had ingesteld, moest de eiser daarop antwoorden. Wanneer de verweerder een *contrarie conclusie* had genomen, diende de eiser van *replik*.

³⁶ Conclusie van de verweerder, Archief Hoge Raad, inv. nr. 570, f° 4.

‘Rol gehouden den 17/05, *presentibus*: Nieuburch en Bets.
Rimere.

[...]

Burch voir syn meesters als in 't antwoorde purgerende 't versteck, leyt over zyn antwoirde; Rimere persisteert voir replicq; 't Hoff ordonneert te scrijven by memoriën op als te leveren in de greffie, op versteken *ad secundam*, ende dien tyt overstrecken synde dat Hoff recht doen sal op 't gundt te Hove bevonden sal worden.

Amelia van Godts genaede palsgravinne bij Rijn, churfurstinne, geboren gravinne tot Nuwenaer ende Limburch, vrouwe douwagiëre van Brederode etc., impetrant in rau actie; contra Mathijs Floriszn. ende Pieter Bal, Gijsbrecht van Beresteyn, Arent van der Hooch 't exploict accepterende voor Jan ende Cornelis Doddez., alle woonende tot Haerlem, de weduwe van Willem Verdel, woonende tot Zantvoort, Adriaen Keuyer, Jan Keuyer, Hans Corneliszn. ende Adriaen Gael, alle pachters ende naepachters van de duynen ende waranden van Brederode, gedaechde, 't prouffijt van 't versteck van antwoorde te begeren oft te repliceren ende provisie te begeren.³⁷

Het antwoord van de verweerder gaf de eiser geen reden iets aan zijn standpunt te wijzigen. De procureur van de eiser bleef daarom bij zijn eerdere conclusie ('persisteert'). Hij *repliceerde* onmiddellijk na het antwoord van de verweerder, zonder eerst dag van beraad te verzoeken.³⁸

Aangezien er geen nieuwe elementen werden aangedragen in de repliek, hield de Raad de zaak voor voldongen. Er werd geen melding gemaakt van een dupliek, waarmee de verweerder de inhoud van de repliek weerlegde.³⁹ In zaken waarin de partijen elkaars conclusie gedeeltelijk aanvaardden of de tegenpartij met een gunstig voorstel tegemoet kwamen, duurde de behandeling op de rol wat langer. In sommige gevallen volgde op de dupliek nog een tripliek en daarna een quadrupliek. De verweerder had altijd het laatste woord.

Wanneer de partijen eenmaal een vaste positie in het proces hadden ingenomen en zij die aan elkaar bekend hadden gemaakt ten overstaan van de rechter, was de zaak voldongen. De commissarissen ter audiëntie van de rol beslisten dan wat er verder moest gebeuren.

6.8 Het appointment dispositief

Wanneer de Hoge Raad zich door de debatten op de rol reeds voldoende over een zaak ingelicht achtte, kon hij in principe direct daarop vonnis wijzen. In de meeste gevallen echter achtten de commissarissen ter audiëntie van de rol meer informatie

³⁷ Rol, Archief Hoge Raad, inv. nr. 171: 17.05.1583.

³⁸ Op verzoek werd aan de eiser één termijn van twee weken toegestaan om op het antwoord te repliceren.

³⁹ Hoewel het rolregister daarvan geen melding maakt, werd in de geëxtendeerde sententie vermeld dat de verweerders persisteerden voor dupliek. Zie Archief Hoge Raad, inv. nr. 682, f° 145-151.

noodzakelijk en bepaalden ze met een *interlocutoir vonnis* (tussenvonnis) – het *appointement dispositief* – de verdere gang van zaken.

Hoe de zaak moest worden voortgezet was afhankelijk van de aard van het proces. Een geschil kon ontstaan zijn naar aanleiding van bepaalde gebeurtenissen (*in feiten*), of kon herleid worden tot zuiver juridische punten (*in rechte*). Een geding kon natuurlijk ook uit beide elementen bestaan. Daarom waren verschillende soorten *appointementen dispositief* mogelijk:

- a Wanneer het geschil zich toespitste op feiten die door de verweerder eenvoudig werden ontkend, moest de eiser deze feiten bewijzen. Het *appointement dispositief* luidde in dat geval dat de eiser moest ‘schrijven bij *intendit*’ en deze geschriften verifiëren.
- b Indien de verweerder de feiten ontkende en bovendien zelf tegengestelde feiten naar voren bracht, moesten beide partijen staven hetgeen zij beweerden. De commissarissen ter audiëntie van de rol namen in dat geval een *appointement in feiten contrarie*, waarbij de partijen enerzijds werd bevolen de door hen genoemde feiten te beschrijven en anderzijds de stellingen van de tegenpartij schriftelijk te ontkrachten. Op basis van deze gegevens werd een *enquête* gehouden.
- c Wanneer de zaak niet op feiten steunde, maar zich toespitste op een bepaalde rechtsvraag, verliep de afwikkeling van het proces anders. De partijen kregen dan het *appointement te schrijven bij memoriën (ende advertenties van rechte)*. In deze geschriften probeerden de partijen hun eis te onderbouwen met juridische argumenten.⁴⁰

In onze voorbeeldzaak is het dan ook logisch dat de partijen bevolen werd *memoriën* te schrijven. De hele kwestie draaide immers om de vraag of het gesloten pachtcontract rechtsgeldigheid bezat of niet. De eiseres had in haar *memoriën* waarschijnlijk juridische argumenten opgesomd die de raadsheren ertoe moesten aanzetten het contract ongeldig te verklaren: bijvoorbeeld dat haar rentmeester geen bevoegdheid had tot het afsluiten ervan, dat de bedongen pachtprijs minder dan de helft van de vroegere pachtsommen bedroeg, etc. De verweerders zullen in hun geschriften hebben uiteengezet waarom het pachtcontract wel degelijk geldig was: bijvoorbeeld dat het op een rechtsgeldige manier – ten overstaan van plaatselijke notabelen – tot stand was gekomen, dat de algemene commissie waarmee de eiseres haar rentmeester in dienst had genomen hem het recht gaf contracten te sluiten in haar naam, etc.

In het voorbeeld werd in het *appointement dispositief* geen termijn gesteld waarbinnen de partijen hun *memoriën* moesten overleggen. Er werd wel bepaald dat, indien deze geschriften niet in de griffie bezorgd zouden zijn bij het verstrijken van de tweede termijn (*ad secundam*), de Hoge Raad recht zou spreken op basis van de gegevens die hij op dat moment ter beschikking had (‘op ’tgundt alsdan te Hove bevon-

⁴⁰ Wij beschikken voor de Hoge Raad niet over voorbeelden die kunnen aantonen op welke manier *intendits* of *memoriën* werden opgebouwd. Voor gelijkaardige stukken bij de Grote Raad, zie A. Wijffels, *Qui millies allegatur. Les allégations du droit savant dans les dossiers du Grand Conseil de Malines (causes septentrionales, ca. 1460-1580)* (Amsterdam 1985) dl. I, 49-59.

den soude worden'). Voor de partijen kwam het er dus op aan hun proceszak binnen de uiterste termijn bij de Hoge Raad te deponeren, anders zou er bij de deliberatie met hun stukken geen rekening worden gehouden.

'Rol gehouden 21/06, *presentibus*: Wingaerden en Banchem.
Rimere.

Rimere versoeckt prorogatie en zyne memoriën te moegen leveren te XIII da-gen. Burch, sonder de *qualité* van de pre-tense pachters t' admoveren, reserveert hem tot discretie. 't Hoff fiat.

Amelia van Godts genaede palsgravinne bij den Rijn, impetrante in rau actie ende nu requirante; contra de pretense pachters van de duijnen ende waranden van Brederode, gedaechden ende gerequireerden, versoeck te doen.⁴¹

Uit de rolregisters kunnen we afleiden dat er meer dan een maand verstreek voordat het proces werd vervolgd. Op dat moment had de procureur van de eiseres nog niet alle geschriften verzameld die hij wilde indienen; hij verzocht daarom uitstel ('prorogatie') om zijn memoriën twee weken later te mogen bezorgen. Omdat de procureur van de verweerders niets tegen dat verzoek inbracht ('reserveert hem tot discretie'), werd het verzochte uitstel toegewezen ('t Hoff fiat').

De procureur van de verweerders 'veranderde hun hoedanigheid niet' ('sonder de *qualité* van de pretense pachters t' admoveren'). Terwijl de partijen in de hoofdzaak de tijd kregen om memoriën te schrijven, stelde hij namelijk namens de verweerders een procedure tot *vrijwaring* in tegen Willem van Sonnenberch. Zijn cliënten trachtten te verkrijgen dat deze laatste voor de gevolgen van het proces zou instaan indien ze zouden worden veroordeeld en hun de reeds gemaakte kosten zou vergoeden. Zij hadden immers met hem als rentmeester van de goederen van Brederode over de pachtvoorwaarden onderhandeld en uiteindelijk het betwiste contract gesloten.⁴² De procedure van *vrijwaring* werd in dit geval pas na het *appointment* dispositief ingesteld. De *indemnité* (middel tot schadeloosstelling krachtens een persoonlijk recht) had geen opschortend effect op de hoofdzaak;⁴³ beide procedures komen gelijktijdig voor op de rol.

'Rol gehouden 28/06, *presentibus*: Loozen en Foreest.
Burch.

In state *ad octo*.

Arent van der Hooch, Adriaen Gael, Gijsbrecht van Beresteyn voor hemzelve ende vervangende ende hem sterck maeckende voor Mathijs Floriszn. ende Hans Corneliszn., ende de weduwe van Willem Verdel, ende de voors. Gael alleen vervangende Pieter Willemszn. Bal, cum

⁴¹ Rol, Archief Hoge Raad, inv. nr. 171: 21.06.1583.

⁴² Zie rekest, Archief Hoge Raad, inv. nr. 1: 03.06.1583.

⁴³ Indien de eis tot *vrijwaring* zou worden toegewezen, kon Willem van Sonnenberch veroordeeld worden het proces tegen Amelia van Nieuwaer aan te nemen.

socys, al woonende tot Haerlem, impetranten van indempnitie ende rau actie; contra Willem van Sonnenberch als geweest hebbende rentmeester ende houtvester van Brederode etc., gedaechde e.d, te kennen ofte ontkennen zijne huyercedulle.⁴⁴

Willem van Sonnenberch werd met een *mandement van indemnité* gedagvaard om zich voor de Hoge Raad te verantwoorden voor het afsluiten van het pachtcontract. De procureur van de pachters van het duingebied in kwestie schreef de zaak van indemnité tweemaal in op de rol; ze werd tot tweemaal toe verdaagd ('in state *ad octo*'⁴⁵) wegens verstek van de gedaagde. Willem van Sonnenberch moest voor de Hoge Raad het eigenlijke pachtcontract ('huyercedulle') kennen of ontkennen. Het is niet bekend of hij de authenticiteit van het bewijsstuk en zijn aandeel in de totstandkoming ervan erkende of loochende. De rolregisters van 1583 zijn slechts bewaard gebleven tot begin juli van dat jaar. Er is in de procedure van vrijwaring geen conclusie van de tegenpartij noch een beschikking van de Hoge Raad bekend.

Op 30 juli 1583, dus zes weken na het *appointement dispositief*, verschenen de oorspronkelijke partijen opnieuw op de rolzitting om te dienen van memoriën.

'Rimere.

Upten dach van huyden compareerde voir den Hoogen Raede in Hollant Johan van de Rimere als procureur van Amelia van Godts genade palsgravinne by Rijn, churfurstinne etc., impetrante in rau actie, die gepresenteert hadde op ende jegens Arent van der Hooch, *cum socijs*, gedaechdens, omme te dienen van memoriën die voirn. Rimere mitsgaders Gerrits van der Burch als procureur van de gedaechdens dienden *hinc inde*⁴⁶ van memoriën ende versochten recht.

Gedaen in den Hage den voerlesten july 1583.⁴⁷

Wanneer het proces betrekking had op een rechtsvraag, kon onmiddellijk na het dienen van memoriën vonnis gevraagd worden. De partijen verzamelden alle relevante stukken in een proceszak, deponeerden die ter griffie en *verzochten recht*. Dit betekende dat zij niets meer aan het proces toe te voegen hadden en dat volgens hen alle informatie aanwezig was om de kwestie te kunnen beoordelen.

Voorlopig zou het in deze zaak nog niet tot een vonnis komen. Op 22 november 1583 verscheen zij opnieuw op de rol omdat Gerrit van der Burch, de procureur van de verweerders, een verzoek (*requeste*) wilde indienen. Aangezien deze actie ondernomen werd door de verweerders werden zij hier *rekwiranten* genoemd; degene die op het verzoek moest antwoorden was de *gerekwireerde*.

44 Rol, Archief Hoge Raad, inv. nr. 171: 28.06.1583; zie ook 05.07.1583.

45 'Ad octo' betekent binnen acht dagen.

46 'Hinc inde' betekent van de ene en de andere partij.

47 Acte van dingtalen, Archief Hoge Raad, inv. nr. 400: f° 29v-30.

‘Burch.

Upten dach van huyden compareerde in den Hoogen Rade in Hollant Gerrit van der Burch als procureur van Arent van der Hoech, cum socijs, tot Haerlem pachters van de duijnen ende waranden van Brederode, requiranten, die gepresenteert hadden op ende jegens Amelia, palsgravinne bij Rijn, vrouwe ende douagière van Brederode, gerequireerde, omme requeste te doen ende versochte tot verificatie van CVII article van zyn additiën te mogen produceren ’t muniment in zyne requeste geroert.

Ende Johan van de Rimere als procureur van de gerequireerde namp over de kopie van de requiranten ’t muniment in de Requeste geroert ende dach omme daertegens te seggen t’ acht dagen.

Gedaen in den Hage den XXIIe novembris anno 1583.⁴⁸

De partijen hadden na de memoriën blijkbaar toestemming gekregen deze met additiën aan te vullen. Hierin kon men het door de tegenpartij gestelde weerleggen. Indien deze additiën feiten bevatten, kon de rechter hierover een onderzoek (enquête) bevelen. De procureur van de verweerders verzocht een bijkomend bewijsstuk (muniment) te mogen indienen, om zijn beweringen in het 107de artikel van zijn additiën te staven. De procureur van de tegenpartij nam een kopie van dat verzoek en verzocht een week tijd om daarop te antwoorden.

‘Burch.

Upten dach van huyden compareerde voir den Hoogen Raede in Hollant Johan van de Rimere als procureur van Amelia, palsgravinne by Ryn, vrouwe ende douagière van Brederode etc., gerequireerde, die dach hadde omme t’ antwoerde op ’t versoeck den XXIIe deser maent in judicio gedaen by ofte van wegen Arent van der Hooch, cum socijs, tot Haerlem pachters van de duijnen ende waranden van Brederode, requiranten, ende consenteerde in de versochte productie van de requirant, mits dat hy van gelycke soude mogen doen waer ’t noot ende zyn debat ter contrariën; waerop gehoort Gerrit van der Burch als procureur van de requirant. ’t Hoff heeft den voirn. requirant geadmitteert zyn versochte productie te mogen doen ende zyn inventaris t’ augmenteren, behouden de voirn. gerequireerde haer debat ter contrarie ende mits van gelycke te mogen doen zoo verre noot waere. Gedaen in den Haege den voorlesten novembris anno 1583.⁴⁹

Een week later werden de partijen opnieuw op de rolzitting verwacht. Daar zou de procureur van de eiseres, op dat moment gerekwireerde, zijn antwoord op het bovengenoemde verzoek bekendmaken. Hij stemde erin toe (‘consenteerde’) dat Gerrit van der Burch het aanvullend bewijs mocht indienen, zolang hijzelf indien nodig een gelijksoortige aanvulling zou mogen leveren en het stuk in kwestie zou mogen weerleggen (‘debat ter contrariën’). Nadat Burch hierover was gehoord, stonden de commissarissen die de rolzitting voorzaten hem toe het bewijs in kwestie te *produceren* (leveren). Aangezien deze beslissing met zich meebracht dat de door hem ingediende proceszak zou worden uitgebreid, moest ook de *inventaris* die de inhoud van de proceszak weergaf worden aangevuld (‘augmenteren’). De inventaris was in het proces een zeer belangrijk stuk. Indien deze onduidelijk of onvolledig was, kon het

⁴⁸ *Ibidem*, f° 57v.

⁴⁹ *Ibidem*, f° 44.

proces niet worden afgehandeld. De commissarissen op de rol wezen ten slotte ook de voorwaarden toe die Johan van de Rimere aan zijn instemming met het verzoek had verbonden.

Het dossier was nu volledig, het kwam de Hoge Raad toe zich op basis van deze stukken over de zaak te beraden.

6.9 Het bewijs

De processen die ‘in feiten’ bestonden, vroegen veel voorbereiding. Het appointement dispositief gelastte de partijen immers hun beweringen met bewijs te staven. De fase in het proces die bestemd was voor het leveren van bewijs heette *enquête*. De president van de Hoge Raad duidde een raadsheer aan die als commissaris de enquête zou voeren. Om kosten te sparen mochten de partijen verzoeken dat de enquête zou worden gevoerd door een lagere rechter, bijvoorbeeld iemand uit de plaats waar het betwiste goed was gelegen was of waar de feiten zich hadden voorgedaan. De commissaris van de Hoge Raad duidde in dat geval een bekwaam persoon aan die het onderzoek in zijn plaats moest leiden. Deze zond op zijn beurt het elders geproduceerde bewijs toe aan de originele commissaris. Als er gegronde redenen bestonden, mocht hij het verzoek om *surrogatie* (plaatsvervanging) ook afwijzen. In belangrijke zaken of processen tussen eminente personen kon de president twee commissarissen benoemen. De commissaris werd gedurende de enquête bijgestaan door een *adjunct*, die doorgaans werd gerekruteerd uit de griffiers, secretarissen of deurwaarders van de Hoge Raad. Elke dag moest de commissaris drie uur ’s ochtends en twee uur in ’s middags aan de enquête spenderen. De partijen kregen voor het houden van de enquête elk een termijn van zes weken. Indien ze meer tijd nodig hadden, was verlenging van deze periode mogelijk met tweemaal drie weken.

De advocaten van de partijen stelden hun *schrifturen* op, waarin zij de feiten die zij behandelden artikelsgewijs op moesten nemen. Elk artikel mocht slechts één feit bevatten. Wanneer verschillende artikelen aan hetzelfde feit waren gewijd, was het de taak van de commissaris die samen te voegen om de overzichtelijkheid van het te leveren bewijs te waarborgen. De partijen verschenen in persoon ten overstaan van de commissaris, waar ze hun geschriften aan elkaar ter inzage gaven. In de marge van elk artikel werd de gegrondheid van elk feit door de tegenpartij aanvaard (*credit*) of tegengesproken (*non credit*). De feiten waarover de partijen het eens waren – waarop de tegenpartij ‘*credo*’ had geantwoord – hoefden niet te worden bewezen. Als een partij zich niet uitsprak over een bepaald feit, beschouwde men dit feit als erkend.

Het bewijs zelf bestond voornamelijk uit onderzoek ter plaatse (*inspectie oculair*), het ondervragen van getuigen en het produceren van documenten. Bij de Hoge Raad was ook de eed van doorslaggevend belang als bewijsgrond. De bronnen en de Instructie van 1582 zijn voor het overige zwijgzaam over de bewijsvormen en de waarde die men eraan hechtte. Omdat de bewijsprocedure zich afspeelde voor een

commissaris en dus geen neerslag kende in de registers die het archief van de Hoge Raad uitmaken, beschikken wij niet over rechtstreekse informatie omtrent deze materie.

Per feit mochten hoogstens zeven getuigen worden ondervraagd, behalve in zaken waarin regels van gewoonterecht moesten worden bewezen. De commissaris ondervroeg de getuigen in aanwezigheid van zijn adjunct en ging na op welke grond de getuigenis gebaseerd was. De adjunct schreef de verklaring uit; de commissaris las ze hardop voor aan de getuige, die deze ondertekende of van zijn merk voorzag. De commissaris maakte een *proces verbaal* op van de enquête, waarin hij specificeerde op welke plaatsen hij het onderzoek had verricht en wanneer hij daar was geweest; in de marge moest hij de getuigen taxeren.⁵⁰

De ondervraging van de getuigen was niet openbaar, maar hun schriftelijke verklaringen werden voorgelezen aan de partijen. Met deze publicatie van de enquête waken Holland en Brabant af van de praktijk die tot het midden van de zestiende eeuw in de Nederlanden gangbaar was.⁵¹ Met de geheimhouding van hun verklaringen beschermde men de getuigen tegen eventuele represailles van de partijen; met de publicatie ervan bood men de partijen de mogelijkheid de bewijsvoering beter te weerleggen. Met de publicatie werd de enquête beëindigd. Daarna konden de partijen geen bewijzen meer leveren. De commissaris werd verder van de zaak ontlast.

Nadat de enquête was gepubliceerd en de proceszakken in de griffie van de Hoge Raad waren gedeponneerd, mochten de partijen dienen van *reprochen* en *salvatiën*. In de *reprochen* kon een partij de bewijzen van de tegenpartij ontkrachten door bijvoorbeeld de geloofwaardigheid van bepaalde getuigen aan te vechten, bezwaar te uiten tegen hun verklaringen of bepaalde schriftelijke bewijsstukken tegen te spreken. Met de *salvatiën* kon de partij die de bewijzen had geleverd zich verzetten tegen de *reprochen* van zijn opponent. De *reprochen* en *salvatiën* mochten alleen betrekking hebben op de getuigen of op schriftelijke bewijsstukken. Indien zij dat wensten, mochten de partijen een *motief van rechte* overleggen, waarvan de inhoud niet aan de tegenpartij werd meegedeeld. Deze fase van de bewijsvoering speelde zich opnieuw af op de rolzitting. Via de corresponderende akten van *dingtalen* kan men in sommige gevallen de knelpunten in de bewijsvoering achterhalen.

Wanneer de partijen niets meer aan het proces hadden toe te voegen, *renunciëerden* zij van productie en maakten een *akte van conclusie in rechte*. De zaak was nu volledig en kon door de Hoge Raad worden beoordeeld.

⁵⁰ De getuigen werden niet betaald voor hun verklaring, maar mochten wel reis- en verblijfkosten declareren.

⁵¹ Bosch, 'Aanteekeningen betreffende de rolprocedure bij het Hof van Holland en den Hoogen Raad', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 6 (1925) 439-484 en 7 (1927) 207-253, in het bijzonder 453-454.

6.10 Het vonnis

Het wijzen van een vonnis volgde niet automatisch op de conclusie in rechte. De partijen moesten de Hoge Raad verzoeken om tot de beoordeling van de zaak over te gaan. Daartoe werden billetten – waarin de afhandeling van de zaak werd gevraagd – gericht aan de raadsheren. Deze taak werd meestal verricht door *solliciteurs*. Wie een billet richtte aan de Hoge Raad moest er wel op toezien dat de zaak door beide partijen was beëindigd (in *state van wijzen was*) en volledig gefourneerd (overgelegd/voorzien) was volgens de inventaris.

Daarna werden de processen door de president van de Hoge Raad onder de raadsheren verdeeld om hierover te *rapporteren*. De raadsheer die in de zaak een enquete had gevoerd, kreeg het proces niet opnieuw in handen. De partijen mochten niet weten wie van de raadsheren de zaak zou bestuderen. Indien de rapporteur vermoedde dat de litiganten zijn opdracht kenden, moest hij de dossiers teruggeven zodat zij door iemand anders konden worden onderzocht.

Er is niet veel bekend over de manier waarop de rapporteur de beraadslaging voorbereidde. Hij begon met het controleren van de proceszakken, om zich ervan te vergewissen dat alle nodige stukken aanwezig waren en vermeld werden in de inventaris. Om het geding voor zijn mederaadsheren toe te lichten, maakte hij een beknopt overzicht of extract van het proces. Wanneer het college bijeenkwam om in de zaak vonnis te wijzen, zette hij op basis daarvan in het kort de casus uiteen. Waarschijnlijk zal hij de raadsheren op de cruciale punten hebben gewezen, waarop het proces zich volgens zijn onderzoek toespitste.⁵²

Nadat de zaak was toegelicht ging men over tot de deliberatie. De rapporteur gaf als eerste zijn opinie. Hij suggereerde op grond van zijn onderzoek een mogelijke uitspraak. Alle overige raadsheren gaven hun visie omtrent die uitspraak. Ofwel slo-ten zij zich aan bij de opinie van de rapporteur, ofwel gaven zij een afwijkende me-ning te kennen. De president gaf als laatste zijn opinie. De beslissing werd geno-men bij meerderheid van stemmen.

‘Resolutie in de zaecke van de paltsgravin van Rijn, impetrante in rau actie, tegens de pachters van de duinen van Brederode.

Rapport X f:

Rapporteur Wensen: d’ impetrante te verclaeren nyet ontfanckelyck tot haeren eysch ende in materie possessoris gedaen ende genomen, condemneren in de costen; ende dit al in cas van geen accord.

Banchem: nyet ontfanckelyck ende in costen gecondemneert.

Wingaerden: idem.

Nyeuburch: idem.

Loozen: idem.

Foreest: idem.

⁵² De Hoge Raad volgde in het rapporteren van zaken waarschijnlijk dezelfde procedure als het Hof van Hol-land.

Nyeustadt: d' impetrante haer conclusie t' adiudiceren, te restitueren de penningen by de gedaechde gedebourseerd, te restitueren met intreste.

Preses: metten rapporteur.⁵³

De rapporteur die het proces tussen Amelia van Nieuwaer en de pachters van de duinen en waranden van Brederode had bestudeerd, oordeelde in het nadeel van de eiseres. De meeste raadsheren – de beroemde Neostadius uitgezonderd – waren het met hem eens. Er werd dus reeds bij de eerste stemming een meerderheid gehaald die de inhoud van het vonnis bepaalde.

Een resolutie hoefde niet noodzakelijk in een definitieve uitspraak te resulteren. De rapporteur kon te kennen geven dat de zaak volgens hem nog niet beoordeeld kon worden (*niet in staat was te termineren*), of onenigheid tussen de raadsheren kon het bereiken van een meerderheid in de weg staan. In dergelijke gevallen werd er meestal een commissaris aangeduid die de partijen tot een akkoord trachtte te bewegen (*hen te verenigen is 't doenlijk*) of de zaak herleidde tot de belangrijkste knelpunten (*difficulteyten*) die vervolgens apart werden opgelost.

De beraadslagingen van de Hoge Raad waren geheim. De inhoud van de bespreking werd in de bronnen niet vermeld; alleen de resultaten werden door de griffier als resolutie genoteerd. Daarom is ons weinig bekend omtrent de eigenlijke rechtsvinding; de vonnissen werden niet gemotiveerd.

Volgens de Instructie van 1582 schreef de rapporteur na de zitting onmiddellijk het dictum (het verordenend gedeelte van de gerechtelijke uitspraak) uit en gaf het vervolgens aan de president om in de raad te bespreken (*communiceren*). Daarna moest de rapporteur het dictum aan de griffier overhandigen die op basis daarvan de sententie moest *extenderen*. In de *geëxtendeerde sententie* zette hij de voorgeschiedenis van de zaak nauwkeurig uiteen en beschreef hij uitvoerig het verloop van het proces.⁵⁴ De geëxtendeerde sententie mocht pas worden uitgegeven nadat zij was gecontroleerd door de rapporteur. We veronderstellen dat de praktijk van de Hoge Raad op dit punt afweek van de voorschriften in zijn Instructie. Er zijn in het archief immers twee soorten dicta bewaard gebleven: de eerste werd door de rapporteur geschreven en geeft de resolutie weer; de ander werd door de griffier opgesteld en werd door hem of zijn substituut voorgelezen (*gepronuncieerd*). Mogelijk gebruikte de rapporteur de aantekeningen van de griffier om zijn dictum op te stellen of werden die notities als controle aangewend door een ander raadslid (de *lector*) die het vonnis moest nalezen en medeondertekenen. Het gecontroleerde dictum kan vervolgens als basis hebben gediend voor de sententie die zou worden uitgesproken.

Op 22 december 1584 hoorde Amelia van Nieuwaer de uitspraak van de Hoge Raad, die haar eis niet ontvankelijk verklaarde en haar veroordeelde tot de kosten van het proces.⁵⁵ De verweerders wonnen dus het pleit; hun argumenten haalden het tegen die van de eiseres. Concreet betekende dit dat zij de duinen en waranden rondom

⁵³ Resolutie, Archief Hoge Raad, inv. nr. 631: s.d. 1584.

⁵⁴ Zie hierover ook hfst. 11.6 en 11.7.

⁵⁵ Zie geëxtendeerde sententie, Archief Hoge Raad, inv. nr. 682: 22.12.1584.

Hooft van de
 Resolutie van de
 Staten van de
 Provincie van
 Holland, den 3^{en}
 november
 1584

Hooft van de
 Resolutie van de
 Staten van de
 Provincie van
 Holland, den 3^{en}
 november
 1584

Hooft van de
 Resolutie van de
 Staten van de
 Provincie van
 Holland, den 3^{en}
 november
 1584

Hooft van de
 Resolutie van de
 Staten van de
 Provincie van
 Holland, den 3^{en}
 november
 1584

Hooft van de
 Resolutie van de
 Staten van de
 Provincie van
 Holland, den 3^{en}
 november
 1584

Hooft van de
 Resolutie van de
 Staten van de
 Provincie van
 Holland, den 3^{en}
 november
 1584

Afb. 7 Voorbeeld van een resolutie, 3 november 1584.

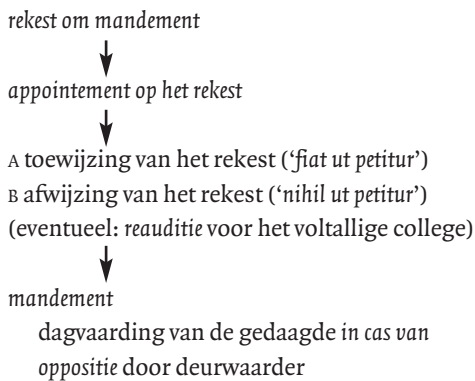
Haarlem tegen dezelfde voorwaarden verder konden blijven pachten. De eis van vrijwaring had dus ook geen zin meer en behoefde geen uitspraak.

Tegen deze uitspraak was geen beroep meer mogelijk, want de Hoge Raad wees recht in laatste instantie. Toch gaf Amelia van Nieuwaer de strijd niet op; zij greep naar andere middelen. Op 7 september 1585 diende zij opnieuw een rekest in bij de Hoge Raad, waarin zij dit keer een *mandement van reliëf* verzocht. Dit procedurele middel behoorde tot de sfeer van de gratieverzoeken en werd als het ware in een ander circuit behandeld dan de gewone processen op tegenspraak. In deze verleende de Hoge Raad haar de toestemming om te procederen tot ontheffing (*reliëf*) van de naleving van de pachtovereenkomsten, maar het proces zelf werd met een *committimus* doorgestuurd naar het Hof van Holland. Het is niet bekend hoe de zaak uiteindelijk is afgelopen.

7 SCHEMA VAN DE PROCESGANG IN EERSTE AANLEG

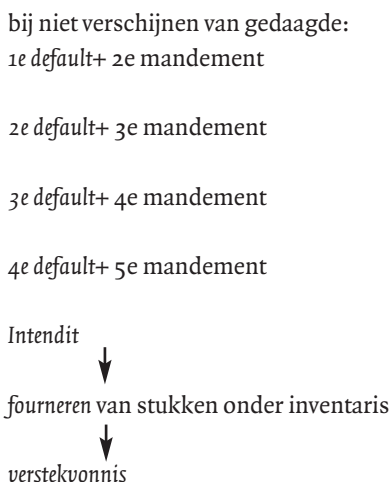
7.1 Begin van het proces

Stappen aan de kant van de eiser

7.2 Vervolg van het proces bij niet verschijnen van een van de partijen

Stappen aan de kant van de eiser

Stappen aan de kant van de gedaagde

bij niet verschijnen van eiser:
comparuit en ontslag van rechtsvervolgning

verlies van recht op declinatoire excepties

verlies van recht op dilatoire excepties

verlies van recht op peremptoire excepties

na *purge van default* mag gedaagde op elk mo-
ment weer in het proces stappen

7.3 Vervolg van het proces bij verschijnen van beide partijen op de rechtsdag

Stappen aan de kant van de eiser

conclusie van eis

replik

(eventueel: triplik)

appointement dispositief

- A appointement te schrijven bij intendit
- B appointement in feiten contrarie
- C appointement te schrijven bij memoriën

Stappen aan de kant van de gedaagde

dag van beraad

(eventueel: preliminaire verzoeken)

antwoord

I verweermiddelen

declinatoire excepties

dilatoire excepties

peremptoire excepties

II verweer ten principale (contrarie conclusie)

III (eventueel: eis in reconventie)

dupliek

(eventueel: quadrupliek)

7.4 Bewijsvoering

fournieren van stukken onder inventaris

enquête

- aanstelling raadsheer-commissaris
- partijen produceren bewijzen (munimenten)
- inspectie oculair
- ondervraging getuigen

publicatie van de enquête

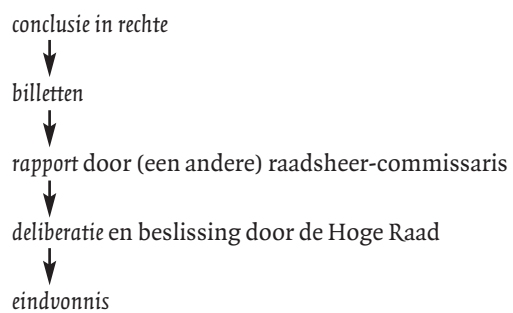

reprochen

salvatiën

7.5 Einde van het proces

8 PROCESGANG IN HOGER BEROEP

De zaak Robbrecht de Marigny tegen de voogden van de weeskinderen van Hendrik Duyst

8.1 Voorgeschiedenis van het proces

Robbrecht de Marigny en vóór hem zijn oom Cornelis Baroen deden geregeld zaken met Hendrik Duyst. Zij maakten telkens een bepaalde som geld aan hem over met de opdracht er haring of granen voor te kopen in Amsterdam en deze vracht te transporteren en eventueel te verkopen. Na de dood van Hendrik Duyst beweerde Robbrecht De Marigny dat hij van bepaalde handelsovereenkomsten nog geen eindafrekening had ontvangen en hij verzocht de weduwe van de overleden koopman om de transacties met hem te vereffenen. Omdat zij daarvan in gebreke bleef, daagde hij haar voor het gerecht van Delft. Hij vorderde er rekening, *reliqua* (restant) en bewijs van zestien lasten, twee mud en een schepel rogge die Hendrik Duyst in 1563 in opdracht van Cornelis Baroen had verhandeld en ook van bepaalde sommen die De Marigny zelf aan Duyst had overgemaakt om er handel mee te drijven. Op 11 oktober 1580 werd de eis van De Marigny door het gerecht van Delft afgewezen. De eiser stelde de *reformatie* (vorm van hoger beroep) in voor het Hof van Holland. Op 16 mei 1585 werd het vonnis van Delft vernietigd en werden de erfgenamen van Duyst veroordeeld aan de reformant rekening, *reliqua* en bewijs te doen van alle transacties die volgens de boeken tussen Duyst en De Marigny of zijn oom hadden plaatsgevonden. De *reformant* (degene die de reformatie instelde) werd veroordeeld in de helft van de proceskosten. Omdat hij naar zijn mening niet volledig was voldaan, maakte De Marigny de zaak in reformatie aanhangig bij de Hoge Raad.

8.2 Het instellen van een procedure in hoger beroep

Wie in hoger beroep ging tegen een gerechtelijke uitspraak hoopte daarmee deze uitspraak te doen vernietigen of hervormen. De persoon die beroep instelde was ervan overtuigd dat het vonnis ten onrechte in zijn nadeel was gewezen en wilde de consequenties van de veroordeling niet aanvaarden. Er waren bij de Hoge Raad, net zoals bij de andere gewestelijke hoven, twee vormen van hoger beroep mogelijk:

- a Bij het instellen van een *appel* was het belangrijk dat een gedupeerde procespartij zo snel mogelijk aan de rechtbank die het vonnis had gewezen liet weten dat zij zich niet bij de uitspraak wilde neerleggen. Aan een *appelprocedure* was immers de opschorting van de tenuitvoerlegging van het vorige vonnis (*inhibitie*) verbonden.
- b Wie echter meer tijd nodig had om te beslissen of hij een *sententie* al dan niet zou aanvechten, kon opteren voor de andere beroepsmogelijkheid: de *reformatie*. Deze *procedurevorm* gaf de *reformant* een jaar de tijd om zijn beroep te vervolgen en de

rechtsdag te doen plaatsvinden. Hij moest wel dulden dat het vonnis *a quo* (van de vorige instantie) ten uitvoer werd gelegd; reformatie had namelijk geen schorsende werking. Voor het overige bestonden er vrijwel geen verschillen tussen reformatie en appel.

Een potentiële appellant kon onmiddellijk (*illico*) na de uitspraak te kennen geven dat hij wilde appelleren, maar dit was in de praktijk niet gebruikelijk. De Instructie van de Hoge Raad voorzag in een bedenktijd van tien dagen om appel aan te kondigen (*interjeteren*). Men wilde daarmee voorkomen dat partijen veelal onbedacht verklaarden te willen appelleren en daarna van dit voornemen afzagen (*renunciëren*). Dit *renunciëren* moest gebeuren ten overstaan van de rechters van wie men het vonnis in appel zou betrekken; dit in tegenstelling tot *berusting* (*acquiescement*) dat moest worden bekendgemaakt voor de rechters bij wie het appel aanhangig was. De beroepsprocedure kon ook onderbroken worden als de partijen een akkoord bereikten en daarom afzagen van het proces. In geval van *berusting* verkreeg de appellant van de Hoge Raad *brieven van oorlove* (om te *acquiesceren in de sententie*), bij akkoord werden hem *brieven van aggregatie* (van *accoord*) verleend. Indien de appellant bekendmaakte in de voorgaande *sententie* te willen *berusten* voordat het proces bij *geschrifte* was ontvangen, hoefde hij geen boete te betalen. In geval van akkoord verviel de boete als de partijen de overeenkomst op de eerstvolgende rechtsdag aan de Hoge Raad meldde.

Na de *interjectie* van het appel kreeg de appellant zes weken tijd om het beroep te vervolgen (*prosequeren*). Binnen deze termijn moest het rekest zijn ingediend, het mandement ten uitvoer gelegd zijn en de eerste rechtsdag vastgesteld zijn. De Hoge Raad keek streng toe op de naleving van deze termijnen, omdat al die tijd de tenuitvoerlegging van het eerdere vonnis (het vonnis *a quo*) werd opgeschort. Men wilde vermijden dat procespartijen door het laten aanslepen van een appelprocedure hun veroordeling konden ontlopen.

8.3 Het indienen van een rekest

De tegenpartij moest opnieuw dagvaard worden wanneer men het proces voor een hogere rechter wilde brengen, al was ze waarschijnlijk op de hoogte van de op handen zijnde procedure in beroep. Het ging immers om een andere rechtsinstantie; men begon een nieuw geding.

Om zijn opponent voor de Hoge Raad te kunnen dagvaarden presenteerde de aanlegger van het proces een rekest om mandement. In dit verzoekschrift omschreef de suppliant – nadat hij zichzelf aan de raadsheren had voorgesteld (I) – het verhaal van de zaak (II) met een kort overzicht van de voorgaande procedures (III) en het vonnis waartegen hij of zij in hoger beroep wilde gaan (IV). De suppliant moest ook de inhoud van de *sententie* vermelden en de datum waarop die was uitgesproken. Op basis van deze informatie besliste men over het wel of niet verlenen van de *clausule van inhibitie* en eventuele bijkomende verzoeken verleend. Ten slotte volgde het eigen-

lijke verzoek om mandement (het dispositief) (V). De beslissing op dat verzoek kan men lezen in de linkermarge van het rekest (de apostille (VI)).

‘(VI) *Fiat ut petitur.*

Actum in den Hoegen Rade den XIII Sept. anno 1585.

Aen myn heer den president ende anderen van den Hoogen Raedt in Hollandt.

Gheeft oodtmoedelick te kennen (I) Robbrecht De Marigny, woonende tot Leyden, dat hy suppliant voer hem ende als erffgenaem van mr. Cornelis Baroen (II) eerst voor den gerechte der stede van Delft ende daernaer voor den provinciaelen Hove van Hollandt proces heeft moeten sustineren op ende jegens Machtelt Gerritsdr., weduwe wylen Henrick Duyst, woonende tot Montfoort, Dirck Duyst Dircxs voor hemselfen, Cornelis Pieterszn. Beaumont ende Hendrick Dircxs van Santhen als voochden van de weeskinderen van deselve Henrick Duyst, woonende tot Delft, ende dat uuyt saecke van sekere coopmanschap ende maetschappe die de voorn. mr. Cornelis Baroen ende d’ suppliant metten voors. Henrick Duyst eertyts ghehadt hadden, ende in sonderheydt van sekere seshien lasten, twee mud ende een schepel rogge die de voorn. Duyst voor des voors. Baroens penning tot Amsterdam ghecoft ende tot Delft wederomme doen vercoopen hadde, waervan die suppliant in der qualité als vore mitsgaders van de vordere handelinghe, maetschappie ende negotiatie rekening, bewys ende *reliqua* gheëyscht heeft. Ende hoewel hy syne intentie ten vollen hadde gheverifieert, (III) soo hadden nochtans die van den gherechte van Delft procederende den suppliant synen eysch ende conclusie ontseyt ende d’ voorn. weduwe ende erffghenamen daarvan gheabsolveert. By welcke vonnisse d’ suppliant hem seer beswaert vindende, hadde daarvan gheprovoceert aen den Hove provinciael van Hollandt, alwaer die saecke in reformatie betrocken ende sulcx gheinstrueert zynde, dat van des suppliants goet recht ende iniguité van den voors. vonnisse genoechaem bleecke, (IV) hebben wel die van den Raede provinciael voors. opten XVIIe may XVC.LXXXV by haere sententie ‘t vonnisse van de voors. gherechte gheannulleert ende die voorn. ghedaechden ghecondemneert rekening, bewys ende *reliqua* te doen van de handelinghe ende specie van ghelden ghementionneert in sekere extracten uuyt des voorn. Duyst registers gheextraheert ende by den voors. ghedaechden gheproduceert, maer hebben by deselve sententie gheheel abusivelick den suppliant synen vorderen eysch beroerende die seshien lasten, twee mud ende een schepel rogghe ontseyt ende hem ghecondemneert in eene helft van de costen, niet tegenstaende dat in de voors. registre van deselve rogghe niet alleenlick mentie ghemaect, maer oock pertinentelick ghespecificeert werdt hoevele d’ selve met alle onkosten heeft ghecost ende hoevele daarvan by vercoopinghe gheprocedeert ende ghecomen, midtsgaders aen wat personen ‘t meerendeel van dien vercoft ende ghelevert is, sulcx dat die voors. rogghe ende die penningen daarvan gheprocedeert, qualicken ende t’ onrecht by de voors. sententie van de gheëyschte rekening gheëxcipteert ende uuytghefondert worden. Waeromme d’ suppliant hem daerby seer beswaert vindende, constitueert hem mits desen reformant van de voors. sententie voor soovele d’ voors. clause aengaet, whereby hem rekening, bewys ende *reliqua* van de seshien lasten, twee mud, een schepel rogghe ontseyt is. (V) Versouckende dies aengaende Uwer U heeren provisie in cas van reformatie, in *communi forma*. Dit doende etc.

Van Oldenbarnevelt.⁷⁵⁶

Uit de datum van de apostille kunnen we opmaken dat het rekest ongeveer drie maanden na de uitspraak van het vonnis *a quo* (17 mei 1585) werd ingediend. Dat tijdsverloop was te groot om een procedure in appel te beginnen; Robbrecht De Marigny verzocht om een mandement van reformatie (*provisie in cas van reformatie*). De suppliant had ook geen reden om de tenuitvoerlegging van de sententie van het Hof van Holland te willen opschorten, aangezien zijn eis gedeeltelijk was toegewezen. Het Hof had de wederpartij immers veroordeeld schriftelijk rekenschap af te leggen aan de reformant van alle handelstransacties die volgens de boeken tussen Hendrik Duyst en De Marigny of zijn oom hadden plaatsgevonden. Het Hof ontzegde hem echter zijn eis om rekening, *reliqua* en bewijs te verkrijgen van een hoeveelheid rogghe die Duyst voor Cornelis Baroen had gekocht en waarvan nooit een afrekening was gevolgd. Het was uitsluitend op dit punt van de sententie dat de suppliant zich gedupeerd ('seer beswaert') voelde; alleen hiervan wilde hij herziening door de Hoge Raad ('voor soovele d' voors. clause aengaet, waerby hem rekening, bewys ende *reliqua* van de sestien lasten, twee mud, een schepel rogghe ontseyt is').

De suppliant verzocht een 'gewoon' mandement in reformatie (*in communi forma*), zonder bijkomende clauses. Een dergelijk mandement van appel of reformatie was een soort standaardpakket waarin een aantal zaken automatisch was begrepen, zoals de *clause tot dagvaarding* van de wederpartij. Dat was de eigenlijke machtiging aan een deurwaarder om aan de tegenpartij een rechtsdag bekend te maken om voor de Hoge Raad te verschijnen.

Het mandement bevatte ook een *clause van inthimatie*. Daarmee maakte de deurwaarder de rechtsdag ook bekend aan het gerecht waarvan het vonnis in beroep was betrokken, zodat dit eventueel zijn oordeel zou kunnen verdedigen. Er zijn ons uit de praktijk van de Hoge Raad geen voorbeelden bekend waarin het Hof van Holland of een andere instantie een van zijn uitspraken daadwerkelijk kwam verdedigen. Toch is aannemelijk dat de rechter die het vonnis had gewezen steeds werd opgeroepen om aan de procedure in hoger beroep deel te nemen.⁵⁷

Een mandement van appel hield automatisch ook een *clause van inhibitie* in, waardoor de tenuitvoerlegging van het vonnis *a quo* werd opgeschort. Een mandement van reformatie bevatte die *clause* niet. Een reformant kon niettemin opschorting van betaling (*surséance*) of *inhibitie* apart bij rekest verzoeken. Op de eerste rechtsdag werd dan op dat verzoek beschikt nadat de tegenpartij was gehoord.

Daarnaast bestond er nog een aantal clauses waarmee de suppliant zijn rekest kon aanvullen.

Wie tegen een vonnis wilde appelleren, moest dat doen binnen welbepaalde termijnen (*fatalia*). Indien deze tijdsspanne verlopen was en de aanlegger van het proces had verzuimd het appel in te stellen of te vervolgen, dan kon deze dit verzuim

⁵⁷ Bij processen die voorheen (d.w.z. vóór de oprichting van de Hoge Raad) in hoger beroep aanhangig waren geweest voor de Grote Raad van Mechelen en die daarna voor de Hoge Raad werden hernomen, werd de *clause van inthimatie* immers bijkomend verzocht. Ook in die gevallen was het overigens niet gebruikelijk dat het Hof van Holland daadwerkelijk aan de *inthimatie* gevolg gaf.

herstellen met een *clausule van reliëf*. Die *clausule* werd door de litiganten vaak aangewend als een toverspreuk die hen van alle mogelijke procedurefouten (*abuysen*, *omissiën*, *negligentiën*) verschoonde. De supplianten verzochten de *clausule van reliëf* dikwijls uit voorzorg, niet altijd uit noodzaak.

Soms werd het rekest aangevuld met een *clausule compulsoir* (*compulsoriael*). Hiermee bedong de suppliant een middel om de eerdere instantie te dwingen om inzage te geven in bepaalde processtukken of om een kopie van het vonnis te geven. Meestal kwam die *clausule* voor in rekesten van processen die met een *committimus* naar een andere rechter werden doorgestuurd. In processen die voor de Hoge Raad zelf dienden was zulke gerechtelijke dwang normaal gesproken niet nodig.

Wanneer men de suppliant, ondanks het instellen van het appel en daaruit voortvloeiende inhibitie van het vonnis *a quo*, niet helemaal ongemoeid had gelaten, dan kon de appellant in zijn rekest *reparatie van attentaten* verzoeken. Met die *clausule* liet de appellant zijn tegenstander weten dat hij op de eerste rechtsdag de handelingen die tegen de inhibitie indruisten, moest vergoeden of herstellen. Dit verzoek kon ook los van het rekest aan de Hoge Raad worden gericht, wanneer dergelijke *attentaten* ondernomen werden tijdens het geding.

De rekesten om mandement van appel of reformatie werden op dezelfde manier behandeld als de rekesten die een zaak in eerste aanleg inleidden. Voordat het deurwaardersbevel bezegeld werd, moesten de potentiële appellanten of reformanten echter een bepaalde som in bewaring geven bij de rentmeester van de exploiten. In het verleden was gebleken dat men al te vaak het appel aangreep als middel om een veroordeling te ontlopen, zonder dat men iets tegen de rechtmatigheid van het vonnis *a quo* had in te brengen. Indien het beroep uiteindelijk ongegrond, vervallen of niet ontvankelijk werd verklaard en de appellant dus *qualick* of *frivool* geappelleerd had, werd de geconsigneerde som opgevorderd als *boete van fol appel*. Deze boete bedroeg bij appel 50 gulden (later 75 gulden) en bij reformatie 25 gulden (later 36 gulden). De reformant moest dit geld alleen betalen indien hij inhibitie of *surcéantie* genoten had; de boete verviel wanneer het vonnis *a quo* ten uitvoer was gelegd. Wanneer het beroep gegrond bevonden werd, kreeg de aanlegger van het proces de in bewaring gegeven som terug.

8.4 De dagvaarding

Ook de dagvaarding van de wederpartij gebeurde in beroepszaken niet anders dan bij zaken in eerste aanleg. Er waren wel andere regels van toepassing bij verstek van één van de partijen.

Wanneer de appellant niet kwam opdagen voor het antwoord van de *geïntimeerde*, werd het appel meteen *desert* (niet meer ontvankelijk) verklaard. De sententie in kwestie werd bekrachtigd en de appellant werd veroordeeld tot de boete van *fol appel* en de proceskosten. Hetzelfde lot onderging de appellant die zijn beroep niet binnen de gestelde termijnen had vervolgd.

Een geïntimeerde die niet op de rechtsdag verscheen, werd op eigen kosten opnieuw gedagvaard. Indien hij ook de daaropvolgende keer wegbleef, zette de Hoge Raad het proces voort zonder hem, aan de hand van de processtukken die van de vorige instantie waren overgezonden (*ex eisdem actis*). Zelfs wanneer de Hoge Raad het proces uiteindelijk in zijn voordeel besliste, moest de *defaillant* (degene die niet op de rechtsdag was verschenen) de kosten van het verstek betalen. Wanneer het proces echter niet in *geschrifte* bestond, werd na het tweede default het vonnis waarvan geappelleerd was vernietigd voor zover het de geïntimeerde aanging en werd deze veroordeeld in de kosten.

8.5 De eis

In eerste aanleg vormde een bepaalde gebeurtenis of rechtsvraag de basis van het geding, maar in hoger beroep vormde het vonnis *a quo* de rechtstreekse aanleiding tot het proces. Wanneer de appellant of reformant op de eerste rechtsdag zijn *grieven* bekendmaakte en conclusie nam, beoogde hij in de eerste plaats de vernietiging of hervorming van die uitspraak. Voor het geval de Hoge Raad deze vordering zou toewijzen, werd vervolgens een alternatieve oplossing voor het geding gesuggereerd die uiteraard meer in de lijn lag van wat de appellant of reformant uiteindelijk wilde bereiken. In sommige gevallen werd bij appel of reformatie het eigenlijke voorwerp van geschil niet meer genoemd en stond alleen de juistheid van het vonnis *a quo* ter discussie.

‘Compareerde Cornelis van Dam als procureur van Robbrecht Joriszn. De Marigny voor hemselfen ende als erffgenaem van mr. Cornelis Baroen, impetrant in reformatie, die hadde doen dachvaerden Machtelt Gerritsdr., weduwe wylen Henrick Duyst, Dirck Duyst Dirxcs voor hemselfen, Cornelis Pieterszn. Beaumont ende Henrick Dirxcs van Santhem als voochden van de weeskinderen van denselven Henrick Duyst, ende doende eysch; concludeerde dat die sententie van den Hove provinciael in questie gheannulleert ende teniete gedaen, ofte ten minsten gereformeert ende gecorrigeert sal worden, voor soovele den impetrant daerby ontseyt is rekening, bewys ende *reliqua* van de sestien lasten, twee mud ende een schepel [rogge] by den voorn. Henrick Duyst met des voors. meester Cornelis Baroens penning gecoft, ende doende dies aengaende van nieuws recht dat d’ voorz. gedaechdes sullen werden ghecondemneert den impetrant, zoo hy procedeert, te doen pertinente rekening, bewijs ende *reliqua* van de voors. sestien lasten, twee mud ende een schepel rogge, maeckende eysch van costen van dese ende voorgaende instantie, ofte tot andere alsulcke fynen ende conclusiën als ’t Hoff bevinden soude den impetrant oirbaerlicx te wesen.

Ende Anthonis van Slichtenhorst als procureur van den gedaechde namp dach omme t’ anwoirden te XIII daghen.

Gedaen in den Hage den XIIe novembris anno 1585.

Dam, Slichtenhorst doen presentie den XIIe novembris anno 1585.’⁵⁸

58 Conclusie van de appellant, Archief Hoge Raad, inv. nr. 570: 12.11.1585

De eis van Robbrecht De Marigny was gericht op vernietiging of hervorming van de sententie van het Hof van Holland die hij eerder in zijn rekest had genoemd. Zijn klacht had echter slechts betrekking op een deel van die uitspraak ('voor soovele...'); hij vorderde dan ook alleen de correctie van dat gedeelte. Indien het appel zich beperkte tot een bepaald punt of artikel van een sententie, moest de appellant op de eerste rechtsdag duidelijk maken tegen welk onderdeel van het vonnis hij beroep instelde. Indien hij dit naliel, riskeerde hij dat zijn appel niet ontvankelijk verklaard zou worden. Deze maatregel bood het voordeel dat de te beoordelen materie eenvoudiger was en dat de sententie – voor zover zij niet betwist werd – kon worden geëxecuteerd. De vordering in reformatie van Robbrecht De Marigny op de weduwe en erfgenamen van Hendrik Duyst spitste zich om die reden toe op het overleggen van rekening, bewijs en *reliqua* van de koop van zestien lasten, twee mud en een schepel rogge die Duyst in opdracht van Cornelis Baroen had verhandeld. Dat was de materie waarover de reformant een nieuwe beoordeling verzocht ('doende dies aengaende van nieuws recht'). Voor het overige stemde hij in met het oordeel van het Hof van Holland.

Net als in eerste aanleg gold ook in hoger beroep de regel dat de verliezende partij slechts kon worden veroordeeld tot hetgeen zijn tegenstander had geëist. De Marigny besloot daarom zijn conclusie met het eisen van de kosten. In appel of reformatie konden bovendien ook de proceskosten van de eerdere procedures in de eis worden betrokken.

Nadat Cornelis van Dam, de procureur van de reformant, op de rolzitting zijn eis had geformuleerd en daarvan een schriftelijke conclusie had ingediend, was het woord aan Anthonis van Slichtenhorst, die de verdediging van de geïntimeerden op zich had genomen. Hij nam veertien dagen de tijd om zich over zijn antwoord te beraden ('dach omme t' antwoorden tot XIIIII dagen').

8.6 Het antwoord

Er gingen uiteindelijk meer dan twee maanden voorbij voordat de procureur van de geïntimeerden antwoordde op de eis. Door het ontbreken van de rolregisters is de reden van deze vertraging moeilijk te achterhalen. Waarschijnlijk verzocht Anthonis van Slichtenhorst een tweede termijn van beraad en liet hij de daaropvolgende rechtsdag verstek gaan. Van 22 december tot de eerste dinsdag na Driekoningen (6 januari) hield de Hoge Raad kerstreces; gedurende die periode werden er geen zittingen gehouden. Het was op de eerste rechtsdag daarna dat beide partijen opnieuw op de rolzitting verschenen.

In de meeste gevallen was de appellant of reformant degene die door het vonnis *quo* schade had geleden en was diezelfde uitspraak in het voordeel van de tegenpartij. De ene partij probeerde dan het vonnis te ontkrachten door beroep in te stellen; de andere partij wilde het vonnis juist bekrachtigd zien. In een dergelijk geval nam de geïntimeerde een *contrarie conclusie*; hij stelde in zijn antwoord dat de appellant of reformant niet ontvankelijk moest worden verklaard. Vaak gebruikte men daarbij de

termen *subreptie* ende *obreptie*, waarmee men te kennen gaf dat de eis in appel of reformatie gebaseerd was op het verzwijgen en verdraaien van de waarheid. De geïntimeerde stelde dat de appellant of reformant door het vonnis in kwestie niet bezwaard was en dat deze veroordeeld behoorde te worden tot de kosten van het proces.

De mogelijkheid bestond echter ook dat beide partijen ontevreden waren over het gewezen en dat ze dus beiden reden hadden om daartegen in hoger beroep te gaan. Degene die als eerste appel of reformatie instelde, kreeg de kans om zijn grieven bekend te maken en daarover te procederen, maar ook de tegenpartij moest de gelegenheid krijgen zijn ongenoegen te uiten.

Door middel van een soort *reconventie* kon de geïntimeerde in het hangende beroep eveneens zijn grieven omtrent het vorige vonnis bekendmaken (*grieven a minima* proponeren). Omdat de Instructie van de Hoge Raad dit rechtsmiddel niet noemt – en ook de rechtshistorische literatuur over het algemeen niet veel verder gaat dan het definiëren van dat begrip – is het onduidelijk welke mogelijkheden dit appel *a minima*⁵⁹ de geïntimeerde te bieden had. Was dit incidenteel appel zodanig gerelateerd aan het principaal appel dat het niets anders kon betreffen dan de punten die door de appellant werden gecontesteerd? Of stond de eis *a minima* los daarvan, zodat de geïntimeerde hervorming of herziening kon verzoeken van het vonnis *a quo* in alle aspecten waardoor hij zich bezwaard voelde?

De geïntimeerden uit ons voorbeeld namen in ieder geval een *conclusie a minima* die zich precies beperkte tot de aspecten van het vonnis *a quo* die niet in reformatie waren betrokken door de tegenpartij.

‘Upten dach van huyden compareerde voor den Hoogen Rade in Hollant Anthonis van Slichtenhorst als procureur van Dirck Duyst Dircx van Voorhout, Hendrick Diericxz. van Santen voer hemzelven ende Cornelis Pieterszn. Beaumont, al woonende tot Delft, t’samen als voochden van de weeskinderen van Hendrick Duyst, mitsgaders Machtelt Gerritsdr., weduwe van denzelven Hendrick Duyst, vervangende t’samen ende hen sterck maeckende voer die voirsoon van de voors. Hendrick Duyst genaempt Dierick Duyst, gedaechdens in reformatie, die dach hadde omme t’ antwoorden op de eysch ende conclusie van Robbrecht Joriszn. De Marigny, impetrant in ’tselve cas, op den voors. gedaechde gedaen ende genomen; ende purgerende ’t versteck tegens hem gegeven, dede seggen dat de voors. impetrant nyet mochte ontkennen oft hy hadde by ’t leven van de voors. Hendrick Duyst van dezelve Duyst ontfangen alle de reeckeningen by den voorn. Duyst gehouden ende gedaen van de handelinghe ende speciën van gelde van denwelcken die gedaechdens, zoe zy procederen, gecondempneert zyn by de sententie in questie te doen reeckening, bewys ende *reliqua*, ende dat hy, impetrant, van de slooten derselver reeckeninge voldaan ende betaelt was. Ende in gevalle de voors. impetrant ’tselve onder die voors. eedt ontkennen willende dat de voors. gedaechdens tevreden waeren van de voors. handelinghe ende penningen, andermael mitten impetrant te reekenen hem te voldoen zoe dat behoort, indien bevonden worde hem ter cause vandyen yet te resteren. Concluderende by refuys van dyen *a minima* in reformatie van de voors. sententie voor zoeveel als die gedaechdens daerby gecondemneert waeren te doen van de voors. handelinghe ende penningen reeckening, bewys ende *reliqua*, ende dat deselve sententie nopende dat point

⁵⁹ We nemen aan dat deze vorm van ‘reconventie in hoger beroep’ zowel in appel als in reformatie kon worden toegepast.

tenyette gedaen soude worden, ende doende van nyeus recht dat 't vonnisse by den impetrant betrocken in reformatie voir die van den provincialen Raede in alles geapprobeert ende d' impetrant in alle die costen van den processe voor denselven provincialen Rade tegens den gedaechde gesustineert, gecondempneert soude worden. Ontkennende voorts dat in 't register van de voorn. Hendrick Duyst, gementioneert in de voors. sententie, stont van de vercoopinge van de XVI lasten rogge in deselve sententie oick verhaelt contrarie het narre [verhaal] van des impetrants *venuencourt* in desen. Concluderende daeromme ende omme andere redenen ter eerster instantie gededuceert dat d' impetrant verclaert zoude worden in cas van reformatie nyet ontfanckelyck ende by de voors. sententie nyet beswaert te zyn, voer zoeveel als hy zynselffs daervan beclagende es, ende by ordie dat dieselve sententie dies aengaende soude worden geapprobeert, maeckende eysch van costen ofte tot anderen alsulcken fynen ende conclusiën als 't Hoff bevinden zoude den gedaechde oirbaerlicx te wesen.

Omme waertegens te seggen Cornelis van Dam als procureur van den impetrant dach genomen heeft te XIII^{de} dagen.

Gedaen in den Hage den XIII^{de} January 1586.⁶⁰

Met het antwoord van de geïntimeerden werd duidelijk dat ook zij met de uitspraak van het Hof van Holland niet tevreden waren. De conclusie die hun procureur in deze zaak nam, bevatte dan ook heel wat meer dan het antwoord op de eis van de reformant. Omdat hij ruim de tijd had genomen om zijn antwoord voor te bereiden, moest de procureur van de geïntimeerden eerst het verstek ongedaan maken ('purgieren') dat de reformant tegen hem had verzocht wegens zijn niet-verschijnen. De geïntimeerden meenden dat de reformant ten onrechte beweerde dat hij van bepaalde handelstransacties geen eindafrekening had gekregen. Zij stelden dat Hendrik Duyst nog tijdens zijn leven alle transacties aan de reformant had gestaafd met schriftelijk bewijs en hem ook volledig had betaald. De Marigny werd daarom opgeroepen om hierover een verklaring af te leggen. Indien hij het voorgaande onder ede zou ontkennen, toonden de geïntimeerden zich bereid ('tevreden') om alle transacties opnieuw met hem te herrekenen en hem te voldoen indien zou blijken dat zij hem nog geld schuldig waren.

Voor het geval dit voorstel werd afgewezen ('by refuys vandyen'), namen de geïntimeerden conclusie *a minima* in reformatie tegen de sententie van het Hof van Holland. Hun grieven tegen die uitspraak beperkten zich tot datgene waartoe zij veroordeeld waren: het overleggen van rekening, *reliqua* en bewijs van alle handelsverrichtingen die tussen Hendrik Duyst en de reformant hadden plaatsgevonden. In plaats van deze veroordeling zouden zij willen dat het vonnis van Delft – dat door het Hof van Holland in reformatie was vernietigd – door de Hoge Raad recht doende ('doende van nyeus recht') werd bekrachtigd. Dit vonnis was immers in hun voordeel; zij waren daardoor ontlast van alle vorderingen die De Marigny in eerste aanleg tegen hen had ingesteld. Hun eis *a minima* omvatte ook dat de reformant veroordeeld zou worden tot het betalen van de proceskosten die de reformatie voor het Hof van Holland had meegebracht.

⁶⁰ Antwoord van de geïntimeerden, Archief Hoge Raad, inv. nr. 402: f° 16-16v.

[illegible]

My dear Mr. Smith, I have been thinking of you
and of the time we spent together in the
past. I hope you are well and happy.
I have been thinking of you and of the
time we spent together in the past. I
hope you are well and happy.

Afb. 10 Vervolg van de aantekening in de Akten van dingtalen (zie afbeelding 9).

Het laatste lid van de conclusie ging uiteindelijk in op de eis die De Marigny in reformatie voor de Hoge Raad had ingesteld. De geïntimeerden ontkenden dat de verkoop van zestien lasten rogge in de boeken van Hendrik Duyst vermeld stond en namen daarom contrarie conclusie tegen de principale eis in reformatie. Zij concludeerden dat de Hoge Raad De Marigny niet ontvankelijk moest verklaren in reformatie en dat hij door de sententie in kwestie niet bezwaard was. Deze uitspraak moest volgens hen dus voor de punten die door de reformant werden gecontesteerd worden bekrachtigd ('geaprobeert'). Tot slot namen zij eveneens eis inzake de proceskosten die voor de Hoge Raad zouden worden gemaakt.

8.7 Het voldingen van de zaak

Cornelis van Dam, procureur van de reformant, nam een dag van beraad om zijn repliek voor te bereiden en te antwoorden op de eis *a minima* van de geïntimeerde. Voortaan bestond het proces immers uit twee delen: de vordering van de appellant en de vordering van de geïntimeerden.

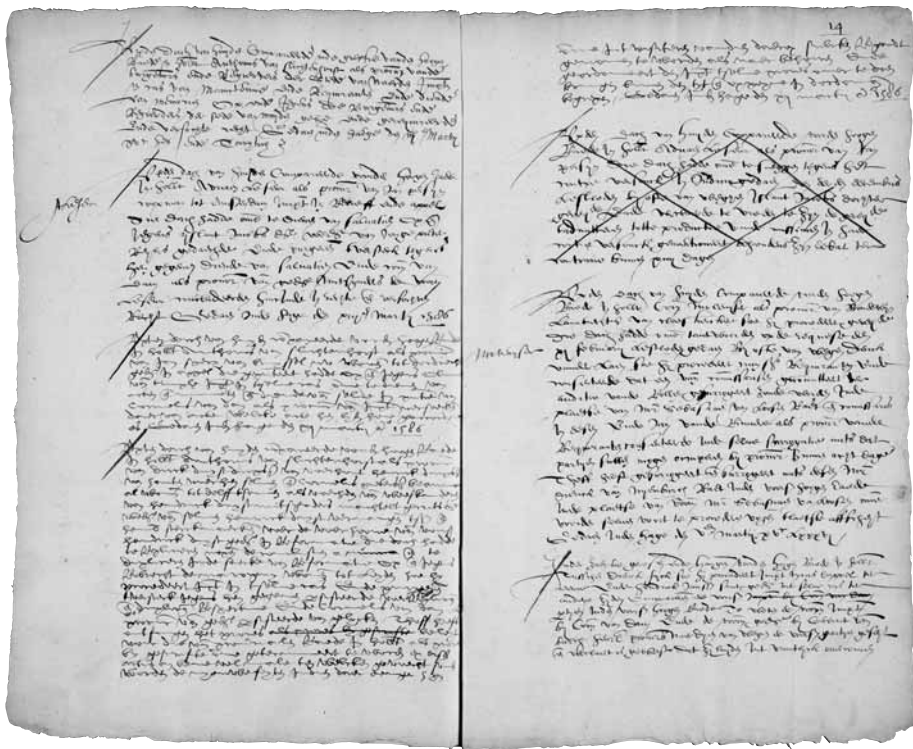
'Upten dach van huyden compareerde voir den Hoogen Raede in Hollant Cornelis van Dam als procureur van Robrecht De Marigny, wonende tot Leyden, voer hemselfen ende alsmede erfgenaem van mr. Cornelis Baroen, impetrant in reformatie, die dach hadde te repliceren op ende jegens Machtelt Gerritsdr., zoe zy procedeert cum socijs, gedaechdes. Ende persisterde voer replicq ende nopende de presentatie ende conclusie *a minima* by de gedaechde gedaen ende genomen. Seyde deselve onnodich te zyn in dese eenige eedt te doen; nyettemin off sulcx verstaen mochte worden in 't visiteren van den processe is d' impetrant alsdan tevreden by eede te verclaeren dat tusschen hem ende de vooirn. Hendrick Duyst noyt eenige finale reeckening gedaen ende gesloten was geweest. Sustinerende daermede te mogen volstaen. Ende antwoirdende, concludeerde tot 't voirder nyet ontfaeckelyck in reformatie ende by ordine dat die sententie dies aengaende geaprobeert soude worden cum expensis.

Ende Anthonis van Slichtenhorst voer zyn meesters namp dach omme hierjegens te seggen 't gundt hen goet duncken soude te XIIIII dagen.

Gedaen in den Hage den VIe february anno 1586.⁶¹

De contrarie conclusie die de geïntimeerden als antwoord op de eis van de reformant hadden genomen, had met betrekking tot de hoofdeis geen nieuwe elementen meegebracht. De reformant wijzigde dan ook niets aan zijn vorige standpunt ('persisteert voor replicq'). De geïntimeerden hadden de reformant opgeroepen om onder ede te verklaren of hij de gevorderde rekeningen al dan niet had ontvangen. Deze achtte een dergelijke eed overbodig, maar verklaarde zich wel bereid om die alsnog af te leggen wanneer de Hoge Raad dat na het lezen van de stukken ('in 't visiteren van den processe') noodzakelijk achtte. In antwoord op de vordering *a minima*, nam de reformant eveneens *contrarie conclusie*. Hij verzocht dat de sententie *a quo* dienaangaande zou worden bekrachtigd en dat de geïntimeerde zou worden veroordeeld tot de kosten (*cum expensis*).

61 Akten van dingtalen, Archief Hoge Raad, inv. nr. 402, f° 37v.

Afb. 11 Aantekening op 11 maart 1586 in de Akten van dingtalen betreffende de zaak van De Marigny tegen de erfgenamen van Hendrik Duyst.

De procureur van de erfgenamen van Hendrik Duyst nam op zijn beurt twee weken de tijd om te repliceren op de conclusie *a minima* en te dupliceren in de hoofdzaak. Deze termijn werd door afwezigheid van Slichtenhorst nog eens verlengd.

In onderstaand extract uit de akten van dingtalen zien we dat de procureur van de geïntimeerden op de rechtsdag niets meer aan zijn eisen veranderde; hij persisteerde voor repliek en voor dupliek. De procureur van de reformant nam nog dezelfde rechtsdag een gelijkaardige conclusie, zodat de zaak op 11 maart 1586 voldongen was.

‘Upten dach van huyden compareerde voir den Hoogen Raede in Hollant Anthonis van Slichtenhorst als procureur van Dirck Duyst Dircxs van Voerhout, Henrick Dircxszn. van Zanten voer hemselfen ende Cornelis Pieterszn. Beaumont, al woenende tot Delft, t’samen als voechden van de weeskinderen van Hendrick Duyst, mitsgaders Machtelt Geritsdr., weduwe van deselven Henrick Duyst, vervangende tesamen ende hen sterck maeckende voer de voerzoone van den voirs. Hendrick Duyst, gedaechdes in reformatie, die dach hadde te repliceren nopende de conclusiën *a minima* ende te dupliceren in de saecke van reformatie op ende jegens Robrecht De Marigny, wonende tot Leyden, zoe hy procediert, impetrant in ’tselfe cas. Ende purgerende ’t versteck jegens hem gegeven, persisteerde voer replicq ende duplicq respective.

Ende Cornelis van Dam als procureur van de gedaechde persisteerde van gelycken.

’t Hoff heeft ontfangen het proces beleyt voir die van den provincialen Raede in Hollant als proces by geschrifte omme getermineert te worden *ex eisdem actis an bene vel male*, tenwelcken gevoecht soude worden de nyeuwe feyten, indien daer eenige zyn, omme in ’t vi-

siteren van dien daerop sulcken regardt genomen te worden als naer behoiren. Ende geordonneert den impetrant 'tselve proces over te doen bringen binnen den tyt ende op peyne in d'ordonnantie begrepen.

Gedaen in den Hage den XIe martij anno 1586.⁶²

8.8 Het *appointement dispositief*

Het *appointement dispositief* werd meteen na het voldingen van de zaak genomen. De verdere procesgang in hoger beroep was afhankelijk van de wijze waarop men bij de eerdere instantie het geding had behandeld. Was het proces in *geschrifte* gevoerd, dan werd het appel of de reformatie beoordeeld op grond van de in eerste aanleg overgemaakte processtukken. Wanneer de zaak mondeling was bepleit (wat ook van toepassing was bij beroep tegen sommige incidentele of tussenvonnissen), dan werd de volledige kwestie opnieuw (*ten gronde*) hernomen. Aan het einde van de zestiende eeuw werden procedures nagenoeg overal schriftelijk gevoerd. Omdat voordien reeds een volledig dossier over de zaak was samengesteld, zou het overdoen van het proces een dure en tijdrovende gang van zaken betekenen. Daarom beoordeelde de Hoge Raad een proces in hoger beroep in principe op basis van de eerder overgelegde stukken (*ex eisdem actis*). De Raad beraadde zich meestal niet over het al dan niet toewijzen van de oorspronkelijke eis, maar over de gegrondheid van het beroep.⁶³ Op basis van het eerder gevoerde proces werd nagegaan of de appellant zich met recht ('*an bene*') of ten onrechte (*vel male*) tegen het vonnis verzette. Dat de Hoge Raad geen eigen onderzoek naar de feiten verrichtte, betekende niet dat de zaak na de eerste aanleg verstarde. Wanneer bijvoorbeeld nieuwe elementen aan het licht waren gekomen waardoor de partijen dachten hun zaak beter te kunnen verdedigen in hoger beroep, dan hadden zij de mogelijkheid deze nieuwe feiten aan het proces toe te voegen. Het *appointement dispositief* bevatte daarom ook een uitnodiging aan de partijen om deze nieuwe elementen samen met de oude stukken in te dienen, zodat alles samen bestudeerd zou kunnen worden. Indien één van de partijen achteraf nog iets aan het proces wilde toevoegen of zijn conclusie wilde wijzigen, kon dat alleen door middel van een speciaal verzoek, een *requeste civile*. Op dit verzoek volgde een aparte, *incidentele* beschikking. Om in het wijzen van de hoofdzaak niet te veel achterstand op te lopen, werd bij een *requeste civile* geen uitstel verleend.

Zoals ook in ons voorbeeld het geval was, werd doorgaans aan de appellant of reformant, als aanlegger van het proces in hoger beroep, gelast het proces *by geschrifte* naar de Hoge Raad over te brengen. Volgens de Instructie van 1582 had hij hiervoor drie weken de tijd. Ook de geïntimeerde kon ervoor zorgen dat de processtukken in de griffie van de Hoge Raad werden gedeponneerd. Wanneer de termijn van drie weken was verstreken, gebeurde dit op kosten van degene die het hoger beroep had ingesteld.

⁶² *Ibidem*, f° 13v-14.

⁶³ Waarover de Hoge Raad zich beraadde, was afhankelijk van de manier waarop de partijen hun conclusie formuleerden. Indien zij daarin de oorspronkelijke eis betrokken, werd die vordering uiteraard ook behandeld.

‘Upten dach van huyden compareerde voir den Hoogen Rade in Hollant Anthonis van Slichtenhorst als procureur van Dirck Duyst Dircxs van Voorhout, Hendrik Dircxs van Santen voer hemselfen ende Comelis Pieters zn. Beaumont, woenende tot Delfft, samen als voechden van de weeskinderen van Hendrick Duyst, mitsgaders Machtelt Gerritsdr., wede van deselven Hendrick Duyst, vervangende t’samen ende hen sterck maeckende voer die voersoeren van de voirs. Hendrick, genaempt Dirck Duyst, gedaechdes in reformatie, die gepresenteert hadde op ende jegens Robrecht De Marigny Joriszn. tot Leyden, impetrant in ’tselve cas, omme te dienen van acten ende munimenten.

Ende diende van deselve in presentie van Cornelis van Dam als procureur van de impetrant ende versochte recht.

Gedaen in den Hage den XVe aprilis anno 1586.⁶⁴

Het was de procureur van de geïntimeerden die, meer dan een maand na het *appointment* dispositief, als eerste zijn proceszak bij de Hoge Raad indiende. De proceszak bevatte alle relevante stukken (‘acten ende munimenten’) die de argumenten van de partijen ondersteunden. Vanuit het standpunt van de verdediging was de zaak na deze proceshandeling volledig en kon zij beoordeeld worden. De geïntimeerden *verzochten recht*, ongeacht het feit dat de proceszak van de reformant nog niet in de griffie was gedeponneerd (*gefurneerd*). Toch hoefde de procureur van de reformant nog niet te vrezen dat de zaak zou worden gewezen zonder zijn bijdrage. Hij kreeg in de praktijk vier weken de tijd om alsnog zijn proceszak te *fournieren* (overleggen). Na het verlopen van deze termijn konden de geïntimeerden de tegenpartij met een *deurwaardersbevel* (een *insinuatie om te dienen*) aansporen om binnen vierentwintig uren *akten en munimenten* over te leggen. In afwachting daarvan stond het proces stil. Indien het *fournieren* uitbleef, werd na een *appointment van bevel recht* gewezen op basis van de aanwezige stukken.

‘Upten dach van huyden compareerde voir den Hoogen Raede in Hollant Corn[elis] van Dam als procureur van Robert De Marigny, zoe hy procedeert, impetrant in reformatie, die gepresenteert hadde op ende jegens Machtelt Gerritsdr. *cum socijs*, zoe zy procederen, gedaechdes, omme te dienen van acten ende munimenten. Ende diende van deselve. Ende Anthonis van Slichtenhorst seyde zyn sack ten Hove te wesen. Ende versochten *hinc inde recht*.

Gedaen in den Hage den XIIIe Juny anno 1586.⁶⁵

Een *insinuatie om te dienen* en een *appointment van bevel* waren overbodig in onze casus. Cornelis van Dam, die de reformant vertegenwoordigde, diende net binnen de termijn zijn proceszak in. Bij die gelegenheid herhaalde de procureur van de tegenpartij dat zijn proceszak al in de griffie aanwezig was (‘seyde zyn sack ten Hove te wesen’). Het proces was nu in *staat van wijzen*; de Hoge Raad beschikte volgens de partijen over alle informatie die nodig was om over de zaak te delibereren. Beide partijen verzochten daarom recht.

⁶⁴ Akten van dingtalen, Archief Hoge Raad, inv. nr. 402: f° 24.

⁶⁵ *Ibidem*, f° 41 v.

8.9 Het vonnis

Net als bij zaken in eerste aanleg, volgde de beraadslaging niet onmiddellijk na het overleggen van het dossier. De partijen *solliciteerden* met behulp van de daartoe opgestelde billetten, naar de afhandeling van de zaak. Waren de partijen steeds gebonden aan bepaalde termijnen voor het stellen van proceshandelingen, de rechters zelf kenden die tijdsdruk niet. Niettemin volgden de *resoluties* bij de Hoge Raad vrij snel na het fourneren van de proceszakken.

‘Den VIIIe octobris anno 1588 naer noene.

Rapport XV £.

Resolutie in de saecke van Robert De Marigny, imp[etran]t in reformatie, tegens Dirck Duyst, zoe hy procedeert, gedaechde.

Rapporteur Wingaerden: t’ interloqueren, pointen van offitie t’ openen.

Nieuburch: te verclaeren den impetrant by de sententie in questie nyet beswaert, te condemnieren in boete ende costen van desen, doende recht op de conclusie *a minima* de sententie tenyete te doen, ontseyt den impetrant zyn eysch ende conclusie dienaengaende gedaen ende genomen.

Banchem: idem.

Nieustadt: idem.

Foreest: idem.

Myeden: idem.

Preses: idem.⁶⁶

Gerard van Wingaerden kreeg door de president van de Hoge Raad de proceszakken overhandigd om de zaak te bestuderen en in de voltallige raad te rapporteren. Om redenen die ons niet bekend zijn, stelde hij dat de zaak nog niet aan een definitief vonnis toe was. Hij wilde eerst opheldering van enige knelpunten in het proces (‘pointen van offitie t’ openen’) en stelde daarom een tussenvonnis voor (‘t’ interloqueren’). Onder impuls van Diederik van Egmont van der Nieuwburch waren de overige raadsliden echter een andere mening toegedaan. De meerderheid was ervan overtuigd dat het wel mogelijk was de zaak afdoende te beoordelen en wel in het nadeel van de reformant. Hun motivering voor die beslissing werd niet genoteerd.

Na het rapporteren en sluiten van de zaak taxeerden de raadsheren het rapportgeld (hier vijftien pond). Deze som varieerde naargelang de moeilijkheidsgraad van het proces en de hoeveelheid werk die de rapporteur aan de voorbereiding van de zaak had gespendeerd. De rapporteur ontving de helft van het rapportgeld voor zijn werk; de andere helft werd onder de aanwezige raadsheren verdeeld. Het rapportgeld werd betaald door de partij die na de *pronunciatie* van de sententie een eensluitend afschrift (*expeditie van de sententie*) verzocht.

De sententie werd niet onmiddellijk na de beraadslaging aan de partijen meegegeeld. De griffier of zijn substituut las op bepaalde dagen de dicta voor in de *audiëntie*.

66 Resolutie, Archief Hoge Raad, inv. nr. 632: o8.10.1588.

“t Hoff met rype deliberatie van Rade deurgesien ende overgewegen hebbende alle 't gene ter materie dienende was, ende heeft moge moveren, doende recht in de naem ende van wegen de hoege overicheyt ende graeffelicheyt van Hollant, Zeelant ende Vrieslant, verclaert den impetrant by de sententie van de Rade provinciael in questie voor soeveel dezelve by hem betrokken es in reformatie te wesen nyet beswaert, ende doende recht op de conclusie by den gedaechde *a minima* genomen, doet dies aengaende tenyete dezelve sententie ende ontseyt den impetrant zynen eysch ende conclusie ter eerster instantie voor den gerechte der stede van Delft op de gedaechdens gedaen ende genomen; ontseyt den gedaechdens heurluyder vorder conclusie *a minima*; condempneert den impetrant in de boeten van de reformatie, mitsgaders in de costen van dese instantie, ter taxatie ende moderatie van de voors. Hoogen Rade. Aldaer gepronunchieert in den Hage ende 't segel van justitie van de voors. Hoogen Rade hieraen gehangen den XIe octobris XVC acht ende tachtich.⁶⁷

De meerderheid besloot dat de reformant niet door het door hem gecontesteerde deel van de sententie van het Hof van Holland was bezwaard en veroordeelde hem daarom tot de boete (*van fol appel*) en het betalen van de proceskosten van zijn beroep voor de Hoge Raad ('van dese instantie'). De geïntimeerden, die *a minima* vorderden dat de sententie in kwestie zou worden afgewezen, kregen hun eis toegewezen. De Hoge Raad vernietigde de sententie van het Hof van Holland en wees bovendien de oorspronkelijke vordering af, die De Marigny in eerste instantie te Delft tegen de erfgenamen van Hendrik Duyst had ingesteld. In hun conclusie stonden de geïntimeerden erop dat de reformant zou veroordeeld worden tot het betalen van de proceskosten die door het Hof van Holland gedeeltelijk werden *gecompenseerd*.⁶⁸ De Hoge Raad kwam aan deze eis echter niet tegemoet en wees de rest van de conclusie *a minima* af.

67 Slot van de geëxtendeerde sententie, Archief Hoge Raad, inv. nr. 683: 11.10.1588.

68 Onder compensatie verstond men dat de partijen elk hun eigen proceskosten moesten betalen. Het compenseren van de proceskosten werd door art. XLIX van de Instructie van 1582 verboden, maar werd niettemin frequent toegepast (en werd als dusdanig in art. LXIII van dezelfde Instructie genoemd); vooral wanneer de Hoge Raad de conclusies van beide partijen gedeeltelijk gegrond achtte.

9 SCHEMA VAN DE PROCESGANG IN HOGER BEROEP

9.1 Vormen van hoger beroep

a. appel

interjectie

binnen tien dagen aangeven bij rechter *a quo* dat men in beroep gaat

inhibitie

opschorting van het vonnis van de rechter *a quo*

prosequeren (binnen zes weken)

- indiening rekest
- uitvoering mandement
- dagvaarding van gedaagden

b. reformatie

binnen één jaar instellen

geen opschorting van het vonnis van de rechter *a quo*

9.2 Begin van het proces

Stappen aan de kant van de appellant/reformant

rekest om mandement

inbewaringstelling van som geld (ter hoogte van boete van fol appel)

appointement op het rekest

A toewijzing van het hoger beroep

(inbewaringgestelde som wordt teruggegeven)

B afwijzing van het hoger beroep (*qualick* of *frivool* appel)

(inbewaringgestelde som wordt als boete van fol appel opgevorderd)

mandement

- dagvaarding van de gedaagde in cas van appel of in cas van reformatie door deurwaarder
- (pro forma) intimatie van de rechters a quo
- (bij appel) inhibitie van het vonnis a quo

9.3 Vervolg van het proces bij niet verschijnen van een van de partijen

Stappen aan de kant van de appellant/reformant

bij niet verschijnen van geïntimeerde:
1e default + 2e mandement (op kosten van geïntimeerde)
2e default + 3e mandement (op kosten van geïntimeerde)

- A proces vorige instantie bestaat in geschrifte:
vervolg van proces op basis van de processtukken die van de vorige instantie waren overgezonden
- B proces vorige instantie bestaat niet in geschrifte:
vernietiging vonnis a quo (op kosten van geïntimeerde)

verstekvonnis

Stappen aan de kant van de geïntimeerde

bij niet verschijnen van eiser:
desert verklaring van appel, bekrachtiging van vonnis a quo en veroordeling van appellant/reformant tot boete van fol appel en proceskosten

verlies van recht op antwoord

na purge van default mag geïntimeerde op elk moment weer in het proces stappen

9.4 Vervolg van het proces bij verschijnen van beide partijen op de rechtsdag

Stappen aan de kant van de appellant/reformant

grieven en conclusie van eis

repliek

appointement dispositief

Stappen aan de kant van de geïntimeerde

dag van beraad

(eventueel: preliminaire verzoeken)

antwoord

I verweer ten principale (contrarie conclusie)

II (eventueel:) grieven a minima (soort reconventie)

dupliek

9.5 Einde van het proces

fournieren van de processtukken v vorige instantie, eventueel aangevuld met nieuwe elementen

conclusie in rechte

billetten

rapport door raadsheer-commissaris

deliberatie en beslissing door de Hoge Raad

eindvonnis

10 TEN UITVOERLEGGING VAN DE SENTENTIE

Met het uitspreken van de veroordeling was de zaak nog niet ten einde; de sententie moest ook nog ten uitvoer worden gelegd. Alle vonnissen van de Hoge Raad waren tot tien jaar na de uitspraak uitvoerbaar. Na afloop van die termijn, of bij overlijden van de veroordeelde, moest een *mandement om executie te zien decerner*en verkregen worden. De ten uitvoerlegging van de sententie bestond enerzijds uit de *liquidatie* (waardebepaling van het voor de ten uitvoer legging van het vonnis beschikbaar gestelde goed) en anderzijds uit de *executie* (tenuitvoerlegging) van het vonnis. Eerst moest het te betalen bedrag worden vastgesteld, daarna werd de veroordeling daadwerkelijk verwezenlijkt.

Voor het liquideren van de sententie, de executie van een arrest, de vergoeding van genoten vruchten en de vordering van schade en interesten kende de Hoge Raad een *summiere procedure (de plano)*. De partijen legden hun rekeningen voor aan een commissaris van de Hoge Raad, die daarover verslag uitbracht aan de overige raadsheeren. Wanneer een litigant veroordeeld was schade en interesten aan de tegenpartij te betalen, stelde de Hoge Raad het te betalen bedrag vast, rekening houdend met hetgeen in het proces aan bod was gekomen. Alleen wanneer bijkomende informatie noodzakelijk was, mochten de partijen zelf daarover een verklaring afleggen of een declaratie indienen. Wanneer de Hoge Raad in hoger beroep een vonnis bekrachtigde, mocht de ‘winnaar’ van het proces (de *triumfant*) kiezen welke rechter de goedgekeurde sententie ter executie zou stellen: de Hoge Raad of de rechter die de oorspronkelijke sententie had gewezen.

Om een sententie te *executer*en (ten uitvoer leggen), moest een *deurwaarder* van de Hoge Raad de *procureur* van de veroordeelde sommeren. Hij maakte hem een dag bekend waarop hij het vonnis moest voldoen. Wanneer deze termijn verstreken was en de veroordeelde zelf geen goederen ter beschikking stelde, dan mocht de *executeur* zijn executie doen op de meest gerede bezittingen van de veroordeelde, ofwel die goederen die gemakkelijk te liquideren waren. Hij mocht geen grote goederen nemen om een kleine som te verhalen, tenzij de veroordeelde alleen maar over ondeelbare bezittingen beschikte. De veroordeelde kon niet in verzet komen of in beroep gaan tegen de executie voor zover het zijn eigen goederen betrof. Wanneer een derde bezwaar opwierp, omdat de ter executie gestelde zaken aan hem zouden toebehooren, maakte de executeur hem een dag bekend, waarop hij zijn redenen van verzet tegen de tenuitvoerlegging aan de Hoge Raad moest komen uiteenzetten. Onder tusschen werd de executie opgeschort.

Wanneer de ter executie genomen bezittingen *roerende* goederen waren, moest de

openbare verkoop daarvan bekendgemaakt worden op de eerste zon- en marktdag nadien. De datum van de openbare verkoop werd ook aan de veroordeelde meegegeeld, zodat deze de sententie eventueel nog kon voldoen. In afwachting werden de goederen in handen gegeven van bepaalde *gecommitteerden*. Indien de sententie na zes dagen nog niet was voldaan, ging de openbare verkoop door in de dichtstbij gelegen stad, op de eerstvolgende marktdag.

Bij *onroerende* goederen moest de openbare verkoop tot vier maal toe in de kerk en op marktdagen worden afgekondigd. De deurwaarder hechtte daarvan ook telkens een biljet aan de kerkdeur of een andere openbare plaats, zodat ieder die aanspraak maakte op de *gesubhasteerde* (in beslaggenomen) goederen, of op de opbrengst van de openbare verkoop, dit aan de deurwaarder zou kunnen bekendmaken. Op de verkoopdag verliep de verkoop bij opbod onder het opbranden van een kaars. Voordat de laatste bieder zich eigenaar van het goed mocht noemen, werden eventuele *opposanten* opgeroepen, die ten overstaan van de veroordeelde en de kandidaat-koper hun redenen van verzet uiteenzetten. Deze laatste moest nu tegen de opposanten het proces vervolgen. Wie zich zonder reden tegen de openbare verkoop verzette, werd door de Hoge Raad veroordeeld tot de kosten die zijn verzet met zich mee had gebracht en in een arbitraire boete daar bovenop. De opposanten die een persoonlijke of hypothecaire schuld van de veroordeelde of de verkochte goederen te vorderen hadden waarvan de vergoeding volgens hen voorrang moest krijgen op de toegewezen vordering, dienden bij de Hoge Raad een *eis van preferentie* in. De Hoge Raad moest in deze materie een beslissing nemen voordat de koop werd bezegeld. Indien de *impetrant van decreet*, op wiens verzoek de openbare verkoop was ingericht, de interpositie van het decreet niet zou vervolgen, mochten de overige schuldeisers de procedure voortzetten tot voldoening van hun eigen gevorderde schulden.

Wanneer in de veroordeling geen geldsom was gespecificeerd, maar bijvoorbeeld het leveren van een hoeveelheid graan of andere materie (*specie*), of er *ad factum* (handeling, feit) gevonnis was, dan ging de executie van de sententie gepaard met *gijzeling* van de veroordeelde. Deze stond met zijn lichaam borg voor het voldoen van de sententie. Wanneer aan de veroordeling na een maand hechtenis nog niet was voldaan, kon de triumfant aan de Hoge Raad verzoeken de onvervulde opdracht om te zetten in een geldsom. De veroordeelde kreeg twee weken de tijd om deze te betwisten, maar bleef in hechtenis totdat de sententie was voldaan.

11 ARCHIEF EN TOEGANGEN

Sedert 1852 berust het archief van de Hoge Raad in het Nationaal Archief (NA) in Den Haag. In de leeszaal van het NA verschaft een getypte inventaris toegang tot de archiefstukken. In het kader van het pionierproject ‘rechtspraakgeschiedenis’ dat in 1992 met steun van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek van start ging – in samenwerking met het NA – is het volledige archief van de Hoge Raad op microfilm gezet. Deze microfilms kunnen worden geconsulteerd in het NA en op het Leidse juridisch studiecencentrum ‘Gravensteen’. De originele stukken mogen in het NA worden ingezien voor zover ze in goede staat verkeren.

In het archief van de Hoge Raad zijn er geen procesdossiers meer te vinden. Het was immers gebruikelijk dat de procureurs van de partijen de proceszakken na de afloop van het geding ophaalden. We beschikken dus alleen over het zogenaamde kernarchief, de bescheiden die de Raad voor intern gebruik aanmaakte of bijhield. Het betreft hier vooral reeksen die kopieën bevatten of weergeven wat er zich in de proceszak bevond, en gegevens omtrent de besluitvorming en de boekhouding. Helaas zijn deze bescheiden moeilijk toegankelijk. De informatie is namelijk per soort of per datum gerangschikt en niet per proces.⁶⁹ Bovendien bestaan er weinig of geen indices op deze reeksen. Onderstaand overzicht beschrijft de informatie die men in de voornaamste reeksen kan terugvinden.

11.1 Rekesten

Een rekest is een verzoekschrift waarin een suppliant de Hoge Raad verzocht een deurwaarder te machtigen (*mandement*) de wederpartij te dagvaarden. In de eerste regels van het rekest vinden we naam, woonplaats en eventueel het beroep van de aanlegger van het geding. Wanneer de brieveschrijver niet in eigen naam zou procederen, was het ook gebruikelijk te vermelden in wiens naam men zich tot het gerecht richtte. Vervolgens werd overgegaan tot het relaas van de zaak en de gronden waarop het verzoek gebaseerd was. Uit het verhaal kwam logischerwijs de reden naar voren waarom de suppliant wilde procederen. In de beschrijving van het conflict noemde men ook de wederpartij. Wanneer de suppliant beroep instelde tegen een vorig vonnis, volgde een kort relaas van de voorgaande procedure en de inhoud van het betwiste

⁶⁹ Het proefschrift van Chr. Verhas bevat als tweede luik een overzicht van alle processen die de eerste vijf jaren bij de Hoge Raad werden ingesteld, met voor elke zaak verwijzingen naar de bijhorende archiefreeksen, zie Verhas, *Beginjaren*.

vonnis. In de slotfase van het rekest formuleerde men het eigenlijke verzoek. In het dispositiefverwerkte men ook de clausules die men verwachtte nodig te hebben in het proces. Het rekest werd meestal opgesteld en ondertekend door een advocaat.

In de linker bovenmarge van het rekest noteerde de griffier de beslissing die in de Hoge Raad op het verzoek was genomen. Indien het verzochte mandement werd verleend, lezen we hier *fiat ut petitur*, bij een afgewezen verzoek *nihil*. Elke apostille werd afgerond met ‘*Actum in den Hoogen Raede*’ en de datum van de beschikking. Soms schreef de griffier het deurwaardersbevel onderaan het rekest. Een dergelijke opdracht werd *appointment* genoemd.

11.2 Rolregisters

Dit zijn boeken die per zitting ‘ter audiëntie van de rol’ een overzicht geven van de zaken die er door de commissarissen werden behandeld. De rol fungeerde tijdens de zitting als agenda. De Instructie van 1582 bepaalde de opeenvolging van de zaken op de rol. Elke week werden twee raadsheren aangewezen ter audiëntie van de rol. Hun namen werden met de datum genoteerd aan het begin van elke zitting. Op die manier weten we van elke beschikking op de rol wie deze beslissing nam.

De bladspiegel van de rolregisters vertoont een tweedeling. De rechterhelft bevat de gegevens die vooraf werden ingeschreven: namen van partijen met hun hoedanigheid en de voorgenomen handeling. In de rolregisters onthult de hoedanigheid van partijen de stand van het proces. Werde de partij *declarant* genoemd, dan weten we dat hij op die dag de kosten van het proces declareerde. Een *rekwirant* had net een requeste civile ingediend. Ook de aard van het proces en wie het had aangespannen, kan men afleiden uit de benaming van de partijen: eiser in *rau* actie, *appellant*, *reformant*, *impetrant* van *maintenue*, van *gijzeling*, om executie te zien decerneren, etc. Indien de gedaagde een tegeneis deed, introduceerde men de termen *conventie* en *reconventie* om beide eisen uit elkaar te houden. Voor degene die op de rol de handeling ondernam, werd de hoedanigheid volledig uitgeschreven, voor de wederpartij volstond de term in *tselve cas*. Ook hier hanteerde men een strikte woordenschat: eis doen, te antwoorden, te repliceren, verzoek te doen, etc.

In de linkermarge werden de notulen van de handelingen die tijdens de zitting werden ondernomen genoteerd. Bij verstek van de partijen werd dit uiteraard ook vermeld. Links gaf men ten slotte ook de beschikking van de raadsheren op het gepresenteerde weer. Soms werd in de linkermarge een folionummer geschreven. Dit is de verwijzing naar de corresponderende *akte van dingtalen*.

11.3 Akten van dingtalen

Dit zijn gefolieerde boekjes die de door procespartijen genomen conclusies weergeven. In de griffie werd een procesverbaal opgemaakt telkens wanneer een procureur een conclusie nam; aan de procureur in kwestie werd daarvan een *acte judiciaire* over-

handigd. Deze handeling werd geregistreerd in de akten van dingtalen.

Het eerste deel komt inhoudelijk overeen met de rechterheft van het rolregister. Vervolgens komt het verslag van de eigenlijke proceshandeling en de beschikking van de commissarissen terzake. Elke akte wordt beëindigd met de datum van de rolzitting waarvan ze het verslag geeft. De akten werden namelijk niet chronologisch ingeschreven in het register, maar op het moment dat de procureur daarvan een afschrift vroeg. Het gebrek aan logische volgorde maakt de akten van dingtalen een moeilijk raadpleegbare bron. De enige steunpunten zijn de nummering van de bladzijden en de vermelding van de naam van de procureur in de marge van elke akte.

11.4 Conclusies van procureurs

Een conclusie was de sluitrede waarin de partij haar eisen samenvatte. Dit document werd opgesteld door de advocaat van de partij aan de hand van min of meer vaste 'formulieren', zodat deze bronnen een grote mate van gelijkvormigheid vertonen.

In de aanhef omschreef de advocaat de procedurele context van het stuk en de personalia van de partij die hij vertegenwoordigde. In een conclusie van eis werd het dispositief van het rekest grotendeels herhaald. Het standpunt van de wederpartij kan afgeleid worden uit diens conclusie van antwoord. Alleen wanneer de partijen hun standpunt in de zaak wijzigden, of wanneer nieuwe elementen aan bod kwamen, werden bijkomende conclusies uitgeschreven. De genomen eisen werden gerechtvaardigd door de grond waarop zij steunden. Het is de enige bron waarover wij beschikken die iets loslaat over de rechtsbronnen die men hanteerde. Deze indicaties bleven echter zeer summier, aangezien de conclusie doorgaans werd opgesteld zonder middelen.⁷⁰ In het nemen van een conclusie was het belangrijk volledig te zijn. De wederpartij kon immers alleen veroordeeld worden tot hetgeen werd gevorderd. De conclusie omvatte alle aspecten van de zaak. De griffier schreef in de linkermarge de naam van de procureur van de tegenpartij, die in de regel een kopie van de conclusie kreeg. Soms werd onderaan het stuk de reactie van de wederpartij en de beschikking van de commissarissen op de rol geschreven. Het sluitstuk is steeds de datum van de presentatie van de conclusie.

11.5 Resoluties tot de sententies

Dit zijn beknopte verslagen van de beraadslaging, bijgehouden door de griffier die daarbij aanwezig was. Deze bronnen getuigen van de totstandkoming van het vonnis. Na een korte vermelding van de namen van de partijen en in de linkermarge de som aan rapportgeld die betaald moest worden, volgt een opsomming van de raadsheren die bij de deliberatie aanwezig waren en hun oordeel over de behandelde kwestie. Wanneer de meningen te zeer verschilden, volgde nog in dezelfde zitting

⁷⁰ Dit veranderde pas in de achttiende eeuw, zie Van der Linden, *Judiciële Practijcq*, Boek II, Hfst. III, 145.

een tweede stemronde. Sommige raadsheren herzagen hun mening en sloten zich bij een andere aan, anderen bleven bij hun eerdere verklaring (*persisteren*). Indien er geen meerderheid werd bereikt moesten de partijen meestal verschijnen (*compareren*) voor één of twee raadsheren die de zaak trachtten te herleiden tot de voornaamste knelpunten (*pointen van officiën*), waarop men later apart zou beraadslagen. Was er wel een meerderheid, werd het arrest vaak onderaan de resolutie genoteerd. Omwille van de geheimhouding bleven de notities beperkt tot de opinies van de raadsheren. Men zoekt in deze bron vergeefs naar de motivering die hen tot dat oordeel heeft gebracht.

11.6 Dicta

Een dictum bevat de eigenlijke beschikking van het Hof (*dispositie*). Deze bronnen bestaan uit een vermelding van de partijen en hun hoedanigheden in het proces, en de uitspraak in het betreffende geschil. Men ging niet in op de feiten, noch op de rechtsgrond waarop de beslissing gebaseerd was. Bij de Hoge Raad hield men twee reeksen dicta bij. Het dictum zoals *geresolveerd* werd opgesteld door de rapporteur en nagelezen door een tweede raadsheer, de *lector*. Nadat het vonnis was uitgesproken schreef de griffier het dictum over in het register van dicta zoals *gepronuncieerd*.

De laatstgenoemde is wellicht de meest volledige reeks uit het archief van de Hoge Raad. Het is ook de enige bron die toegankelijk werd gemaakt door middel van een chronologisch register.⁷¹ De uitgesproken sententies werden er per kwartaal ingeschreven. In de leeszaal van het NA bevindt zich een alfabetische klapper op dit register (fotokopie van handschrift) die het zoeken op naam van partijen mogelijk maakt. Er wordt verwezen naar het kwartaal waarin een uitspraak is gevallen.

11.7 Geëxtendeerde sententies

In de sententie met *middelen* wordt de eigenlijke uitspraak voorafgegaan door een samenvatting van de door de partijen ingediende stukken. In de geëxtendeerde sententies werd de voorgeschiedenis van het geding nauwkeurig beschreven. In beroepszaken ging men daarbij terug naar de instantie voor welke de partijen in eerste aanleg hadden geprocedeerd. De geëxtendeerde sententie is, vooral in processen van hoger beroep, vaak de enige bron die de eigenlijke aanleiding tot het geschil of de oorspronkelijke eis vermeldt. Vervolgens werd het verloop van dat proces op verhalende wijze beschreven. Eerst komt de versie van de eiser, vervolgens die van de verweerder, met de inhoud van hun conclusies. Men treft hier eventueel ook de verwijzing naar de data en de inhoud van de vonnissen in de vorige instanties. Ten slotte schetst men het verloop van het proces voor de Hoge Raad en men sluit af met het vonnis, zoals dat in het register der dicta werd opgenomen.

⁷¹ Inventaris nummers 866-871 van het Hoge Raad-archief.

De geëxtendeerde sententies zijn inhoudelijk de meest informatieve bronnen, en worden dus ook het meest voor rechtshistorisch onderzoek gebruikt. Men moet hierbij wel voor ogen houden dat zij geen getrouwe afspiegeling zijn van de volledige gerechtelijke activiteit van de Hoge Raad. Vele processen bereikten het eindstadium niet; er werd namelijk niet van elke uitspraak een geëxtendeerd vonnis opgesteld.

12 EIGENTIJDSE BRONNEN EN LITERATUUR

De Instructie van 1582, en zowat alle bepalingen die relevant zijn voor de rechtspraak in Holland, kan men terugvinden in het *Groot Placaet-boeck*:

Cornelis Cau e.a. (ed.), *Groot Placaet-boeck vervattende de placaten, ordonnantien ende edicten van de Hoogh Mogende Heeren Staten Generael der Verenighde Nederlanden, ende van de Ed. Groot Mog. Heeren Staten van Hollandt ende West-Frieslandt, mitgaders van de Ed. Mog. Heeren Staten van Zeelandt*, 10 dln. ('s-Gravenhage/Amsterdam 1658-1797).

De oudste bronnen over de manier van procederen bij de Hoge Raad zijn zogenaamde praktijkboeken, die in de zeventiende en achttiende eeuw ontstonden. Dit waren verzamelingen van casus en andere teksten uit zijn praktijk die samengesteld werden door voorname Hollandse rechtsgeleerden (die zelf functionaris van de Hoge Raad of het Hof van Holland waren geweest) en werden voorzien van commentaar. In de zeventiende eeuw verschenen vooral algemene praktijkboeken die zowel aan de rechtspraak bij de Hoge Raad als bij het Hof van Holland gewijd waren (in chronologische volgorde):

Paulus Merula, *Manier van procederen in de provincien van Hollandt, Zeelandt en West-Vrieslandt belangende civile zaken* (Amsterdam 1592, en volgende drukken).

Rombout Hogerbeets, *Van het aen-leggen ende volvoeren der processen voor de respective Hoven Van justitie in Holland* (Haarlem 1631).

Pieter Ockers, *Regtsgeleerde decisien: aan de raadsheer Pieter Ockers toegeschreven aantekeningen betreffende uitspraken van het Hof (1656-1669) en de Hoge Raad (1669-1678) van Holland, Zeeland en West-Friesland*, uitg. door H.C. Gall (*Werken der Stichting tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandse Recht*, nr. 27; Amsterdam 2002).

Willem van Alphen, *Papegaij ofte formulier-boek van allerhande requesten, mandementen, conclusien, schrifturen, als anders, in de dagelijksche practijke dienende voor de respective hoven van justitie in Hollandt* (Den Haag 1682-1683).

Johannes van der Linden, *Verhandeling over de judicieele practijcq of form van procederen voor de hoven van justitie in Holland gebruikelijk*, 2 delen (Leiden 1794-1798).

In de achttiende eeuw verschenen de eerste praktijkboeken die alleen de rechtspraak van de Hoge Raad betroffen. De belangrijkste zijn de *Observationes Tumultuariae* van Cornelis van Bijnkershoek (over de periode 1704-1743) en zijn schoonzoon Willem Pauw (over de periode 1743-1787):

Cornelis van Bijnkershoek, *Observationes Tumultuariae*, uitg. door E.M. Meijers, A.S. de Blécourt en H.D.J. Bodestein, 4 dln. (Haarlem 1926-1962).

Willem Pauw, *Observationes Tumultuariæ Novæ*, uitg. door H.F.W.D. Fischer, 3 dln. (Haarlem 1964-1972).

De Hoge Raad zelf was nog bedroevend weinig het onderwerp van wetenschappelijke studie. De literatuur die betrekking heeft op deze gerechtelijke instelling, zijn functionering, zijn competentie en procesgang is dus gering. De belangrijkste studie die deze onderwerpen bespreekt, is het proefschrift van Christel Verhas dat enkele jaren geleden verscheen:

Chr.M.O. Verhas, *De beginjaren van de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland. '... tot onderhoudinge van de Politique ordre ende staet der Landen van Hollandt, Zeelandt, Vrieslant...'* ('s-Gravenhage 1997).

Over de oprichting van de Hoge Raad en de overgang van Grote Raad naar Hoge Raad zijn verder de volgende artikelen verschenen:

A.S. de Blécourt, 'De geboorte van de Hoge Raad van Holland en Zeeland', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 2 (1920-1921) 428-459.

H. Bordewijk en F.C.J. Ketelaar, 'Het einde van de beroepen uit Holland en Zeeland op de Grote Raad van Mechelen en de archieven van het Hof en de Hoge Raad van Holland', in: *Consilium Magnum* (Brussel 1977) 181-186.

A.A. Wijffels, 'Quo non ascendet?: Van Grote Raad naar Hoge Raad', in: R. Huijbrecht (red.), *Handelingen van het tweede Hof van Holland symposium gehouden op 14 november 1997 in de Trèveszaal te Den Haag* (Den Haag 1998) 3-12.

Daarnaast zijn nog enkele algemene studies verschenen over de Hoge Raad:

L.Ph.C. van den Bergh, 'Overzicht van het Archief der voormalige hoge regtscollegien in Holland', in: R.C. Bakhuizen van den Brink, *Overzicht van het Nederlandsche Rijks-Archief*, ('s-Gravenhage 1854) 169-223.

F. Egmond, 'Strafzaken in hoogste instantie. Rechtsbescherming, corruptie en ongelijkheid in de vroeg-moderne Nederlanden', in: R. Huijbrecht (red.), *Handelingen van het tweede Hof van Holland symposium gehouden op 14 november 1997 in de Trèveszaal te Den Haag* (Den Haag 1998) 63-75.

E.M. Meijers, 'Uitgegeven en onuitgegeven rechtspraak van den Hoogen Raad en het Hof van Holland, Zeeland en Westfriesland', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 1 (1918) 400-421.

J.Th. de Smidt, 'Ons hoogste rechtscollege in het verleden', in: *De Hoge Raad der Nederlanden, 1838-1988: een portret* (Zwolle 1988) 17-31.

H.W. van Soest, 'De Hoge Raad van Holland en Zeeland', *Spiegel Historiae* 9 (1974) 116-139.

Chr.M.O. Verhas, 'Rechtspraak in hoogste instantie in de Nederlanden: De Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland', in: R. Huijbrecht (red.), *Handelingen van het tweede Hof van Holland symposium gehouden op 14 november 1997 in de Trèveszaal te Den Haag* (Den Haag 1998) 13-19.

Over de procesgang bij de Hoge Raad verschenen verder:

- J.W. Bosch, 'Aanteekeningen bij de rolprocedure bij het Hof van Holland en den Hoogen Raad', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 6 (1925) 439-484 en 7 (1927) 207-253.
- B.J.G.M. Ides Peeters, *Korte Inleiding op het verschijnsel willige condemnatie bij de Hoge Raad van Holland en Zeeland in de achttiende eeuw* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Amsterdam).

Over functionarissen van de Hoge Raad zijn slechts enkele korte studies verschenen:

- F. Egmond, 'Hugo de Groot en de Hoge Raad: over connecties tussen geleerden, kunstenaars, juristen en politici', in: H.J.M. Nellen en J. Trapman (red.), *De Hollandse jaren van Hugo de Groot (1583-1621): lezingen van het colloquium ter gelegenheid van de 350-ste sterfdag van Hugo de Groot* (1996) 31-44.
- L.E. van Holk, 'Mr. Willem Pauw, raadsheer en president van de Hooge Raad van Holland en Zeeland: Enkele biografische aantekeningen', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 30 (1962) 358-362.
- A. Krikke, 'Cornelis van Bynkershoek, een eigenzinnig jurist', in: H.D. Ploeger en J.M. Smits (red.), *Den Haag met recht een stad: elf juridische portretten* (1997) 53-60.
- L. van Poelgeest, 'De raadsheren van de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland in de achttiende eeuw', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 101:1 (1988) 20-51.

Enkele processen die voor de Hoge Raad hebben gediend zijn uitvoeriger behandeld in:

- J.T. Bremer, 'De zaak-Blaeuhulck: een 17e-eeuws zedenmisdrijf te Enkhuizen', in: *Steevast: jaaruitgave van de Vereniging "Oud-Enkhuizen"* 13 (1991) 16-25.
- H. van de Graaf, 'Een proces in Rockanje, uit het jaar 1760', *Zuid-Holland: tweemaandelijks orgaan van de Historische Vereniging voor Zuid-Holland onder de zinspreuk "Vigilate Deo Confidentes"* 2 (1956) 55-65.
- F.C.J. Ketelaar, 'De Politieke Ordonnantie op Voorne: op zoek in de archieven naar het arrest van de Hoge Raad van 23 juni 1621', *Holland* 2 (1970) 171-183.
- S. Muller Fz., 'Een vonnis over den eigendom van kladnotulen', *Nederlandsch Archievenblad* 13:2 (1905) 79-84.
- H.W. van Soest, 'Een langdurig en moeilijk op te lossen geschil voor Hof en Hoge Raad van Holland en Zeeland', in: *Tombola: acht rechtshistorische loten aangeboden aan J.Th. de Smidt, ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar in het oudvaderlands recht aan de Rijksuniversiteit te Leiden* (Leiden 1988) 83-102.

Een hulpmiddel bij het zoeken naar processen afkomstig uit Zeeland in de eerste decennia van de Hoge Raad is:

- M. Zaaijer en A. Minneboo, *Hoge Raad van Holland en Zeeland: rekestes m.b.t. Zeeland (1584-1610): (NA inventaris 3.03.02)* [Uitgave van Nederlandse Genealogische Vereniging Afdeling Zeeland (Kappelle 1991)]

13 LIJST VAN ILLUSTRATIES

Omslag Zegel van de Hoge Raad, afgedrukt in de *Ordonnantie ende instructie vanden Hooghen Raedt van Appel in Hollandt. Opghericht inden iare M.D.LXXXII.* (Leiden 1582).

1 Detail van een afbeelding van 's-Gravenhage, zoals de plaats er in 1553 zou hebben uitgezien. Uit: J. de Riemer, *Beschryving van 's-Gravenhage...* (Delft 1730) dl. 1,2.

2 Voorzijde van het rekest om mandement van Amelia van Nieuwaerde tegen de pachters van de duinen en waranden van Brederode. Archief Hoge Raad, inv.nr. 1: 17.03.1583.

3 Achterzijde van het rekest om mandement Amelia van Nieuwaerde tegen de pachters van de duinen en waranden van Brederode. Archief Hoge Raad, inv.nr. 1: 17.03.1583.

4 Aantekening in het rolregister betreffende de zaak van Amelia van Nieuwaerde, 22 april 1583. Archief Hoge Raad, inv.nr. 171.

5 Aantekening in verband met de zaak van Amelia van Nieuwaerde op de rol van 17 mei 1583. Archief Hoge Raad, inv.nr. 171.

6 Aantekening betreffende de zaak van Amelia van Nieuwaerde op de rol van 21 juni 1583. Archief Hoge Raad, inv.nr. 171.

7 Voorbeeld van een resolutie, 3 november 1584. Archief Hoge Raad, inv.nr. 631.

8 Conclusie van de reformant Robbrecht de Marigny tegen de voogden van de weeskinderen van Hendrik Duyst, 12 november 1585. Archief Hoge Raad, inv.nr. 570.

9 Aantekening in de Akten van dingtalen van de conclusie *a minima* die voogden van de weeskinderen van Hendrik Duyst namen, 14 januari 1586. Archief Hoge Raad, inv.nr. 402, f° 16.

10 Vervolg van de aantekening in de Akten van dingtalen (zie afbeelding 10). Archief Hoge Raad, inv.nr. 402, f° 16v.

11 Aantekening op 11 maart 1586 in de Akten van dingtalen betreffende de zaak van De Marigny tegen de erfgenamen van Hendrik Duyst. Archief Hoge Raad, inv.nr. 402, f° 13v-14.

12 Aantekening op 15 april 1586 dat Antonis van Slichtenhorst als procureur van de erfgenamen van Hendrik Duyst zijn proceszak bij de Hoge Raad indiende. Archief Hoge Raad, inv.nr. 402, f° 24.

13 Slot van de geëxteendeerde sententie, waarin de reformant Robbrecht de Marigny veroordeeld wordt tot een boete wegens 'fol appel' in zijn zaak tegen de erfgenamen van Hendrik Duyst, 11 oktober 1588. Archief Hoge Raad, inv. nr. 683.

14 GLOSSARIUM

(N.B. de asterisk achter een woord betekent dat het woord elders in het glossarium wordt uitgelegd.)

absolutie	vrijstelling van straf of vervolging
acquiescement	berusting
actum ut supra	letterlijk 'gedaan zoals boven', waarmee werd bedoeld dat de handeling die in het stuk in kwestie is beschreven, plaats heeft gehad op de datum die bovenaan het stuk vermeld is of in het voorafgaande stuk
additiën	nieuwe schrifturen* die ingediend werden na re-en dupliek*, waarin de verklaring van de wederpartij weerlegd werd
akte van dingtalen	beknopte weergave van de door de partijen genomen conclusies*
advocaat	raadsman en pleiter die de eigenlijke proceshandelingen verrichtte, de schriftelijke stukken opstelde en pleidooi hield (zie ook procureur*)
apostille	kanttekening die de beschikking op het rekest* weergeeft
appel	vorm van hoger beroep waarbij de tenuitvoerlegging van het eerdere vonnis wordt opgeschort
appellant	degene die appel* instelt of heeft ingesteld
appointment	rechterlijke uitspraak
appointment dispositief	rechterlijke beslissing omtrent de verdere instructie van een proces
arbitraal vonnis	uitspraak van een scheidsgerecht
arbitrage	beslechting van een geschil door een scheidsgerecht
arrest	(1) uitspraak waartegen geen hoger beroep mogelijk is; (2) beslaglegging op personen of goederen
artikel	punt of onderdeel van een schriftuur* dat in het proces is ingediend
atterminatie	uitstel van betaling
audiëntie	zitting

augmenteren	aanvullen
beneficie van inventaris	voorrecht van boedelbeschrijving
bezitsvordering	rechtsvordering tot handhaving van rechtmatig bezit
cautie	onderpand, borgstelling
citatie/citeren	dagvaarding/dagvaarden
clausule	afzonderlijke bepaling
compulsoir	middel om bij hoger beroep de eerdere instantie te dwingen inzage te geven in bepaalde processtukken of om een kopie van het vonnis te geven
justificatoir	tweede luik van de dagvaarding, waarbij de partij opgeroepen wordt om voor de rechter zijn standpunt te komen verantwoorden
van autorisatie	middel om iemand van buiten de jurisdictie te dagvaarden
en insinuatie	
van edicte	middel tot dagvaarding van onbekende gedaagden
van simpel bevel	eerste luik van de dagvaarding, waarbij de deurwaarder de geciteerde (zie citatie*) beveelt tot het inwilligen van de eis in zijn mandement*
committimus	opdracht aan een gerechtelijke instantie om van een zaak kennis te nemen
comparitie/compareren	verschijning/verschijnen in rechte
comparuit	attest dat de gedaagde vrijstelt van rechtsvervolging wanneer de aanlegger van het proces niet in rechte verschijnt
complainte	klacht tegen bezitsstoornis, benaming van specifieke bezitsvordering
conclusie	bevat de eisen van een partij
van eis	vordering van de aanlegger van het geding
a minima	vordering van de geïnthimeerde*
in rechte	akte waarin partijen verklaren niets meer aan het proces toe te willen voegen
contrarie conclusie	antwoord waarin de gedaagde/geïnthimeerde* vordert dat de principale eis zou worden afgewezen
cum expensis	letterlijk ‘met de kosten’, ofwel dat men veroordeling vraagt van de wederpartij tot het betalen van de kosten van het proces
dag van beraad	termijn die aan een partij wordt toegekend om zijn volgende proceshandeling voor te bereiden
decreet	gerechtelijke verkoop
defaillant	partij die op de gestelde rechte dag niet in rechte verschijnt
default	verstek, gebrek, niet verschijnen op de gestelde rechte dag

deliberatie/delibereren	de beraadslagingen van de raadsheren over de uitspraak in een proces
dictum	verordenend gedeelte van een gerechtelijke uitspraak
dispositief	(1) het eigenlijke verzoek van een suppliant*; (2) beschikking van de rechter op de litiscontestatie*
dupliek/dupliceren	tweede maal dat de gedaagde/geïntimeerde* het woord krijgt
enquête	bewijsprocedure
exceptie	middel van verweer voor het gerecht
declinatoire	betwisting van de bevoegdheid van de rechter
dilatoire	bezwaren die de procedure verdagen
peremptoire	argument dat de toewijzing van de eis belet
prejudiciële	schorten de hoofdzaak op
van gewijsde/litis finitae	stelt dat de zaak reeds door een andere rechter is beoordeeld
van litispendentie	stelt dat de zaak reeds voor een andere rechter aanhangig is
executie	tenuitvoerlegging
exploit	mededeling door een deurwaarder, dagvaarding (van de gedaagde of van getuigen)
fatalia	termijn waarbinnen men mag appelleren
fol appel	hoger beroep dat zonder gefundeerde reden is ingesteld
fourneren	overleggen van de proceszak, met alle stukken die van belang zijn voor het proces (met een inventaris*), wanneer de zaak voldongen is en vonnis is gevraagd
garand	vrijwaring
gedaagde	verweerder in eerste aanleg
geïntimeerde	verweerder in hoger beroep
gerekwierde	partij aan wie een verzoek is gedaan
gijzeling	arrest op de persoon
hinc inde	van de ene en de andere partij
impetrant	verkrijger van een mandement*
indemnité	middel tot schadeloosstelling krachtens een persoonlijk recht
inductie	uitstel van betaling
inhibitie	opschorting van de tenuitvoerlegging van het vonnis <i>a quo</i>
insinuatie om te dienen	gerechtelijk bevel om akten en schrifturen* in te dienen
in scriptis	letterlijk 'in geschrifte', zoals een schriftelijke eis (' <i>prout in scriptis</i> ')

intendit	schriftelijke eis door eiser ingediend
interjecteren	aankondigen dat men in hoger beroep zal gaan (t.o.v. de rechter <i>a quo</i>)
interlocutoir vonnis/ interloqueren	tussenvonnissen, uitgesproken in de loop van het geding
intheimatie/intheimeren	uitnodiging aan rechter <i>a quo</i> om zijn vonnis in hoger beroep te komen verdedigen
inventaris	lijst van processtukken die zich in de proceszak bevinden
liquidatie	waardebepaling van het voor de ten uitvoerlegging van de sententie* beschikbaar gestelde goed
litiscontestatie	moment waarop eis en antwoord bekend zijn en het rechtsgeding feitelijk een aanvang neemt
maintenue	handhaving van rechtmatig bezit, benaming van specifieke bezitsvordering
mandement	bevellschrift om te dagvaarden
memoriën	schrifturen* waarin stellingen met argumenten worden gestaafd
minuteren	het opstellen van een mandement* door een secretaris
muniment	bewijsstuk
namptissement	tot zekerheid storten van de gevorderde som
obreptie	op onwaarheden berustend
omisso medio	hoger beroep met overslaan van de eigenlijk bevoegde instantie
'oorlof van den hove'	vrijstelling van rechtsvervolgning
opposant	degene die is gedaagd of oppositie voert
persisteren	blijven bij (een verklaring die men heeft gegeven)
positie	stelling, bewering
possessoire zaken	bezitsvorderingen
praeliminair verzoeken	voorafgaande verzoeken
preferentie	voorrang verlenen aan
procureur	pleitbezorger, degene die een partij in recht vertegenwoordigde, de rol waarnam en de processtukken indiende (zie ook advocaat*)
procureur acceptant stellen	procedure waarbij een procureur officieel tot vertegenwoordiger van een partij wordt gemandateerd
produceren/productie doen	het leveren van bewijs
prorogatie	uitstel
prosequeren	vervolgen, de procedure in beroep aanhangig maken
provisionele eis	tijdelijke voorziening, in afwachting van het vonnis

purge/purgeren	zuivering/zuiveren, bijvoorbeeld van een default*
rapport	(1) deurwaardersrelaas (zie relaas*); (2) verslag van de raadsheer (rapporteur*) die de beraadslaging (deliberatie*) voorbereidde
rapporteur	raadsheer die het proces bestudeert en daarvan in de deliberatie* verslag uitbrengt
reauditie	verhoor voor het voltallige college bij beroep tegen een appointement*
reconventie	tegenactie ingesteld door de verweerder tegen de aanlegger van het geding, die gelijk met de zaak ten principale wordt behandeld
recredentie	(in possessoire zaken*) het toevertrouwen van het bezit aan één van de partijen in afwachting van het vonnis
reductie	hoger beroep tegen een arbitraal vonnis*
reformatie	hoger beroep waarbij de ten uitvoerlegging van het eerdere vonnis niet wordt opgeschort
rekest	verzoekschrift
relaas	het schriftelijk verslag (rapport*) van een deurwaarder over een exploit* dat hij heeft gedaan
reliëf	onthefving
renvoy	verwijzing naar een andere rechter
reparatie van attentaten	herstellen van inbreuk tegen rechterlijk gebod
repliek/repliceren	tweede maal dat de aanlegger van het geding het woord krijgt
reprochen	bezwaren tegen de door de wederpartij geleverde bewijzen (zie ook salvatiën*)
requeste civile	verzoekschrift dat ingediend wordt hangende een geding
rekwirant	de partij die het verzoek (requeste civile*) indient
resolutie	besluit
retablissement	herstelling in de staat waarin het goed/recht zich voordien bevond
revisie	(1) herziening van een door de Hoge Raad gewezen vonnis; (2) procedure waarbij een vonnis van de Hoge Raad wordt herzien
rol	lijst van de zaken die op de zitting behandeld werden
salvatiën	weerlegging van bezwaren (reprochen*) tegen de ingediende bewijzen
schrijftuur	stuk waarin een partij de feiten die zij behandelde in een proces artikelsgewijs opnam; elk artikel* mocht slechts één feit bevatten
sententie	vonnis, uitspraak

<i>solliciteurs</i>	personen die aan de rechter verzoeken vonnis te wijzen
<i>spolie</i>	(1) te kwader trouw onttrekken van goederen of zaken; (2) (in <i>possessoire zaken</i> *) voorziening waarmee men een actie kon instellen tegen derden tegen het ontvreemden van roerende goederen
<i>subreptie</i>	gebaseerd op het verdraaien van de waarheid
<i>suppliant</i>	eiser, iemand die met een <i>rekest</i> * recht verzoekt
<i>surcéantie</i>	uitstel van betaling
<i>surrogatie</i>	plaatsvervanging van de commissaris die voor de bewijsvoering (<i>enquête</i> *) was aangesteld
<i>triumfant</i>	winnaar van een proces in hoger beroep
<i>ut supra</i>	letterlijk 'zoals hierboven' (zie ook <i>actum ut supra</i> *)
<i>verifiëren/verificatie</i>	de echtheid ergens van vaststellen
<i>vue de lieu</i>	bezoeken van de plaats in kwestie

Van 1582 tot 1795 was de Hoge Raad de hoogste rechterlijke instantie in Holland, Zeeland en West-Friesland. De Hoge Raad was het enige interprovinciaal gerechtshof, dat bovendien niet uitging van de Generaliteit. Deze PROCESGIDS beschrijft in hoofdlijnen hoe men voor de Hoge Raad in civiele zaken procedeerde, zowel in eerste instantie als in appel.

Na een beschrijving van samenstelling, organisatie en bevoegdheden van de Hoge Raad en een korte uitleg over de verschillende soorten procedures met betrekking tot civiele zaken, volgt een stapsgewijze reconstructie van twee processen: 1. de zaak in eerste en laatste aanleg van Amelia van Nieuwaerde tegen de pachters van de duinen en waranden van Brederode over de pacht van het domein en 2. het proces in hoger beroep van Robbrecht de Marigny tegen de voogden van de weeskinderen van Hendrick Duyst over de eindafrekening van bepaalde handelsovereenkomsten.

Mw.dr. M.-C. Le Bailly, Fellow van het Koninklijk Nederlands Instituut te Rome, schreef een proefschrift en diverse artikelen over het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland. Mw.dr. Chr.M.O. Verhas, beleidsmedewerker bij de Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie, publiceerde eerder over het ontstaan van de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland. De serie PROCESGIDSEN is een initiatief van de Stichting tot uitgaaf der bronnen van het Oud-Vaderlands Recht.

